

TILKOVSKY LÓRÁNT

**REVÍZIÓ
ÉS NEMZETISÉGPOLITIKA
MAGYARORSZÁGON
(1938–1941)**

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1967

AZ ÉSZAK-ERDÉLYI TERÜLETI REVÍZIÓ NEMZETISÉGPOLITIKAI VONATKOZÁSAI

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS SZEREPE A MAGYAR KORMÁNY ROMÁNIA ELLENI AGRESSZIÓJÁBAN

Csehszlovákia súlyos fenyegetettsége a német birodalom részéről, s annak észlelése, hogy a magyar kormány a németekkel való együttműködés útján keresi revíziós igényei érvényesítését, a kisantant másik két országában is meglehetősen izgalmat keltett. Különösen a román uralkodókörök érezték válságosnak helyzetüket az ország ingatag belső viszonyai miatt. Nemzeti elnyomó politikájuk durvasága veszedelmesen nagy elkeseredettséget tartott lefojtva, s ez nem sok jót ígért arra az esetre, ha a csehszlovák eseményekhez hasonlóan, itt is fel próbálná használni a nemzetiségi feszítőerőt az előbb-utóbb majd Románia ellen is forduló német–magyar agresszió.¹

Még kritikusabbá tette a helyzetet a németek által támogatott szélsőjobboldali vasgárdista erők nagyarányú előretörése, mellyel szemben a kormányzat, amely a baloldali erőkre nem kívánt támaszkodni, végül is úgy védekezett, hogy tekintélyuralmi diktatórikus uralmat léptetett életbe. Carol király 1938. február 20-án felfüggesztette az alkotmányt; a 27-én megjelent új alkotmány lehetővé tette a törvényerejű királyi rendeletekkel való kormányzást. A képviselőházat korporációs alapon szervezték újjá, a szenátus ezentúl felerészben a király által kinevezett tagokból állt. A miniszterek nem a parlamentnek, hanem kizárólag a királynak tartoznak felelősséggel. Március 31-én feloszlattak minden politikai pártot, s megkezdődött az egypártrendszer kiépítése.²

A pártok eltörléséről szóló rendelet természetesen a Romániában élő nemzetiségek pártjait is megszüntette. A nemzetiségek új alapon való megszervezésére került sor: a román kormány a német kisebbség népcsoportjogi követeléseire igazodva nemzetiségi „népközösségek” szervezését iniciálta, amelyek autonóm módon intézik gazdasági, kulturális, szociális ügyeiket, politikailag pedig az egypártrendszert megvalósító egységes frontba tartoznak. Augusztus 5-én kisebbségi rendelet jelent meg, amely kimondta, hogy minden romániai állampolgár egyenlő; a kisebbségek szabadon használhatják anyanyelvüket, jogukban áll iskolákat felállítani; hivatalok, állások betöltésénél hátrányt nem szenvedhetnek. Kisebbségi kormánybiztosságot létesítenek, külön osztályokkal a német, magyar és egyéb

¹ Bizalmas információ az erdélyi magyar kérdésekről. OL ME Nemzetiségi o. 50. cs. O 17039/1938.

² Erdélyre vonatkozó dokumentációs anyag. (Pásint Ödön gyűjtése.) OL ME Nemzetiségi o. 230. cs. 4. dosszié.

kisebbségek ügyeinek intézésére, széles hatáskörrel, s kizárólag a miniszterelnökségnek alárendelten.³

Erdélyben 1922 óta működött az Országos Magyar Párt, mint a romániai magyar kisebbség egyetlen politikai szervezete. Beszüntetése taglóként sújtotta főbe vezetőit, akik nem tudván mihez kezdjenek, jó darabig „ájult tehetetlenséggel nézik a román állami és kormányzati rendszer átalakulását”.⁴ A román kormány nemzetiségpolitikai intézkedései kétségkívül ígéretesek. Elrendelték például az erdélyi tanítóképzőkben a magyar nyelv kötelező tantárgyként való oktatását, s ezzel kapcsolatban biztatóan új hangot ütött meg a román sajtó: „Azok, akik azt hiszik, hogy az a román, aki megtanulta és beszéli a vele közös hazában élő kisebbség nyelvét, nemzetietlen, s a nemzeti eszmék árulója, – tévednek. A románság számára csak nyereség lehet, ha megismeri a vele együtt élő kisebbségek nyelvét, ezáltal a velük való kapcsolatai szorosabbra fűződnek, és a kisebbségek is élénkebb részt vehetnek az állam életében”.⁵ Kezdték magyarokat is közigazgatási pozíciókba helyezni: „Való az, hogy Csíkszeredára, Nagyváradra, Szatmárnémetibe, Nagybányára, Nagykárolyba, Marosvásárhelyre és Máramarosszigetre magyar alpolgármesterek nevezettek ki... Kineveztetett sok magyar falusi bíró is, főleg Biharban.”⁶ Jó benyomást keltett a magyarok körében, hogy „a román hivatalokban már lehet magyarul beszélni”, s hogy „általában most nem észrevételezik”, ha magyar gyermekek nem román állami, hanem magyar felekezeti iskolába járnak.⁷ De számtalan példa volt arra is, hogy a román társadalom nacionalista elemei semmibe vették a kormány új nemzetiségi politikájának intencióit, s a kormánynak nem volt ereje megvédeni azokat. Ezen bukott meg például a kormány által engedélyezett kétnyelvű feliratok alkalmazása. Sőt, még a kormány félhivatalos lapjában is fellelhető volt a székelyek románfajúságának hirdetése, és ennek megfelelően „visszarománosításuknak” követelése.⁸ Nagyon kedvezőtlenül befolyásolta azután az erdélyi kisebbségi viszonyokat a magyar revíziós törekvések első sikerének, az 1938. november 2-i bécsi döntésnek az erdélyi románság körében támadt visszhangja. Fokozódott a magyar lakossággal szembeni bizalmatlanság; letartóztatásokra, internálásokra került sor; erődítési munkálatok indultak a Magyarország felé néző határon.⁹

December 16-án jelent meg az a királyi rendelet, amely Nemzeti Újjászületés Frontja elnevezéssel létrehozta az eltörölt pártok helyébe lépő egyetlen politikai szervet. A rendelet kimondta, hogy csak annak lehet szavazati joga, csak az tölthet be közigazgatási tisztelet, csak az lehet ügyvéd, bíró, vagy akár a falusi tanács

³ OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 16638/1938. Vö. *DIMK* II. 331, 492, 522. l.

⁴ Bárdossy jelentése. Bukarest, 1938. jún. 12. *DIMK* II. 432. l.

⁵ Belügyminisztériumi átirat. 1938. okt. 26. OL ME Nemzetiségi o. 49. cs. L 17104/1938.

⁶ Bizalmas információ az erdélyi magyar kérdésekről. 1938. nov. 3. OL ME Nemzetiségi o. 50. cs. O 17039/1938.

⁷ ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 15 343/1939.

⁸ Bárdossy jelentése. Bukarest, 1938. jún. 10. *DIMK* II. 427. l.

⁹ Jelentés a romániai helyzetről. Gyula, 1939. jan. 13. OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 15343/1939.

tagja, aki belép a Frontba.¹⁰ A magyar kisebbség vezetői azonban ekkor még nem tudtak dönteni csatlakozásuk felől. A legtöbb hajlandóságot erre gróf Bánffy Miklós és Szász Pál mutatták, akik az erdélyi magyar kisebbség gazdasági szervezeteit, így az Erdélyi Gazdasági Egyesületet is vezették, mert felismerték a népközösségi autonómia gazdasági előnyeit. Elleneztek viszont a magyar kisebbség politikai vezetői, gróf Bethlen György, Gyárfás Elemér, és különösen a székely Pál Gábor, akik ragaszkodtak a feloszlatott Magyar Párt által képviselt „intranszigiens” vonalhoz, és restellték magukra húzni a Front egyenruháját, a kék inget.¹¹

A magyar kormánnyal kezdettől fogva fennálló titkos kapcsolataik révén ezúttal is Budapestről vártak iránymutatást az erdélyi magyar kisebbség vezetői.¹² Nehezen született meg azonban a határozott állásfoglalás, amit érthetővé tesz, hogy e kérdés eldöntése nemcsak romániai viszonylatban, hanem általában érinti a magyar kisebbség magyar kormány általi szervezésének egész eddigi gyakorlatát. A bukaresti magyar követ, Bárdossy László, sürgette a „népközösség” elve alapján való szervezés elfogadását, a megszűnt Magyar Párt helyett. Csáky István, a december 10-én hivatalába lépett új magyar külügyminiszter felismerte a magyar kisebbség ilyen alapon történő szervezésének előnyeit, s ennek megfelelő utasítást adott az erdélyi magyar kisebbség vezetőinek.¹³

Az elhatározásban döntő szerepe volt annak a meggondolásnak, hogy az egyedül járható, s egyben legcélravezetőbb út a romániai német kisebbség magatartásával azonos magatartás felvétele. Amikor tehát Roth, szász szenátor – mint a német népközösség egyik vezetője – megállapodásra lépett a román kormánnyal, amely jóváhagyta a „Volksgemeinschaft” szervezeti szabályzatát, az pedig bejelentette csatlakozását a Nemzeti Újjászületés Frontjához, egy hét sem telt bele, s Bánffy Miklós, Gyárfás Elemér, Bethlen György és Szász Pál, 1939. január 17-én, a németekével lényegében teljesen azonos megállapodást írtak alá a Romániai Magyar Népközösség nevében. Ennek értelmében az erdélyi magyarság testületileg lép be a Frontba, amelynek keretében, mint önálló tagozat jut politikai szerephez; a román kormány pedig minden eddig létező vagy ezután létesítendő magyar egyesületet, intézményt a Magyar Népközösségbe tartozónak ismer el, amely gazdasági, szociális, kulturális téren autonóm jogokat élvez.¹⁴

A Magyar Népközösség vezetője Bánffy Miklós lett. Német részről ezt nem nagy tetszéssel fogadták, mert Bánffyban Bethlen István, a volt magyar miniszterelnök érdekcsoportjának exponensét látták, a román kormány viszont ragaszkodott Bánffy személyéhez, mert nem bízott meg a volt Magyar Párt politikai vezetőiben. Ez utóbbiak a magyar kormány utasítására elfogadták Bánffy vezetését; Gyárfás

¹⁰ OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 15167/1939.

¹¹ OL Küm. Res. Pol. 73. cs. 27. tétel. 36/1939.

¹² Bethlen György fedőszáma „101”, Gyárfás Eleméré „102”, Szász Pálé „120”, Bánffy Miklósé „175” volt.

¹³ Csáky István levele Pataky Tiborhoz. Budapest, 1939. jan. 25. OL Küm. Res. Pol. 73. cs. 27. tétel. 103/1939.

¹⁴ A Magyar Népközösség létrejöttének egész történetét áttekintően felvázolta Bánffy Miklós 1940. dec. 18-i felsőházi beszéde. *FN* 1939/11. 129–131. l.

maga is azon a véleményen volt, hogy a németekhez való igazodás szükségessége ellenére sem volna helyes egy túlságosan németbarát vezetőség a Magyar Népközösség élén.¹⁵ A volt Magyar Párt vezére, Bethlen György azonban, s az erdélyi magyar kisebbségi politikai élet még sok más vezetője, meggyőződése ellenére, kizárólag az egységbontás ódiomának elhárítása végett csatlakozott a Frontban való részvétel politikájához; kárhoztatták a románokkal való kollaborálást, és kétségbevonták annak a magyarság számára való hasznosságát. A magyar kormányt a továbbiakban is arról igyekeztek meggyőzni, hogy a Front magyar tagozata csak „mézesmadzag”, egy „nesze semmi, fogd meg jól”.¹⁶ A népközösségi autonómia azonban, mint a kisebbség szervezésének igen előnyös formája, a magyar kormány-nál végül is annyira pozitív megítélésre talált, hogy Csáky 1939. február 8-i utasítása szerint Csehszlovákiával is egy ilyen jellegű megegyezésre kellene jutni, a bécsi döntés után is még számottevő ottani magyar kisebbség tekintetében.¹⁷

Amikor a Csehszlovákia elleni agresszió első fázisa a müncheni egyezményvel és az első bécsi döntéssel lezárult, azonnal megfigyelhető volt a Romániával szembeni – eddig érthető okokból nem bolygatott – magyar revíziós igények felelevenítése.¹⁸ Lord Rothermere, a magyar revíziós törekvések propagátora, már a bécsi döntés másnapján arra hívta fel Hitler figyelmét, „Kedves Führerem!” megszólítással kezdődő levelében, hogy Románia semmivel sem érdemel jobb sorsot mint Csehszlovákia; Titulescu nem különb mint Beneš, az erdélyi magyarság nem kevésbé szenved, mint szenvedett a csehszlovákiai.¹⁹

A magyar kormány 1938 őszi, kárpát-ukrajnai akciója idején, a magyar–lengyel közös határt szorgalmazó lengyel kormány hasztalan próbálta meggyőzni a vele szövetséges román kormányt arról, hogy Kárpát-Ukrajna bekebelezése kielégítené a magyar étvágyat: – joggal tartott ennek ellenkezőjétől.²⁰ Amikor a Kárpát-Ukrajna megszerzését célzó magyar akciónak a határozott német–olasz közbelépés megálljt parancsolt, a Hitlert Berchtesgadenben november 24-én felkereső Carol román király mindent elkövetett, hogy a „Führert” a Romániával szembeni magyar revíziós törekvések elutasítása tekintetében is határozott állásfoglalásra bírja. Hitler válasza az volt, hogy ő már évekkel ezelőtt egészen nyíltan megmondta a magyaroknak, mértéktartóknak kell lenniök revíziós igényeikben. Egy magyar–román konfliktus Németországot közvetlenül nem érinti, nem kíván tehát egy ilyen konfliktusban állást foglalni. A kárpátukrán kérdésben Németország közvetlenül szintén nem érdekelt. Kárpát-Ukrajna magyar birtokbavételét nem mindenképpen, hanem csupán a jelen helyzetben ellenzi.²¹

¹⁵ OL Küm. Res. Pol. 73. cs. 27. tétel. 103/1939.

¹⁶ Levél Teleki Pálhoz. 1939. márc. 10. OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 15976/1939.

¹⁷ OL Küm. Res. Pol. 72. cs. 133/1939.

¹⁸ Erdmannsdorff jelentése. Budapest, 1938. dec. 8. OL Filmtár, 11588. doboz, 438301–2.

¹⁹ Rothermere levele Hitlerhez. London, 1938. nov. 3. OL Filmtár, 11588. doboz, 438299–300.

²⁰ Moltke politikai jelentései. Varsó, 1938. okt. 19. és 25. OL Filmtár, 11588. doboz, 442664–7 és 442672–5.

²¹ Feljegyzés Hitler és Carol román király megbeszéléséről. Berchtesgaden, 1938. nov. 24. TTI Filmtár, 222/1/25556–61.

Ez a válasz nem volt alkalmas arra, hogy a románokat megnyugtassa, de nem is ez volt a célja. Inkább befolyásolni igyekezett ezzel is a romániai bizonytalan belső helyzet német érdekeknek megfelelő alakulását. Javában folyt ugyanis ekkor a kormány és a szélsőjobboldali erők küzdelme, mely utóbbiakat a német kormány felhasználta a román kormány puhítására, a német követelések elfogadtatása érdekében. E módszer nem volt eredménytelen: 1938 novemberében a náci irányzat vezetése alatt valósult meg a romániai német népcsoport egysége,²² s a román király látogatása már jelezte, hogy a német birodalommal a kapcsolatok szorosabbra vonására, nem utolsósorban a német szempontból rendkívül lényeges román gabona- és nyersanyagszállítások megfelelő volumenű biztosítására növekszik a készség.

Ebben a helyzetben a német kormány érdeke a magyar–román feszültség fenntartása volt, hiszen az a fenyegetés, amit Románia számára a magyar revíziós igények jelentettek, kitűnő eszköz volt kezében – egyéb eszközök mellett – arra, hogy a román kormányt zsarolja. Eleve nem méltatta tehát figyelemre a romániai németiség köréből származó azon ötletet, hogy – éppen a magyar–román feszültség kiküszöbölése érdekében – egy magyar–román államszövetség létrehozására kellene törekedni, melynek keretében Erdély és a Bánát önkormányzattal rendelkezne.²³ De nem reagált Csáky magyar külügyminiszter azon ötletére sem, amelyet 1939. január 16-i berlini bemutatkozó látogatása alkalmával Ribbentropnak vetett fel. Eszerint a magyar kormány, az eddigiektől eltérően, nem követelné Erdély Magyarországhoz csatolását, hanem elismerne egy önálló erdélyi államot, amelyben a német, magyar és román elem egymás mellett egyenjogúsítva érvényesülne.²⁴

Ez az elképzelés magán viseli annak jegyeit, hogyan fogta fel a magyar kormány 1938 végén, 1939 elején revíziós kilátásait. A bécsi döntés, majd még inkább a kárpát-ukrajnai akció leállítása, azt a benyomást keltette, hogy a német birodalom kizárólag a magyarlakta területek vonatkozásában ismeri el a magyar revíziós törekvéseket, és a „történelmi” határok elérését célzó igények érvényesítésének mereven ellenáll. Ha tehát a magyar kormány ragaszkodni kíván revíziós igényeinek történelmi alapjához – már pedig erről volt szó –, akkor egy jelentős közbeeső lépcsőfok lehet az ilyen jellegű revízió felé Erdély önálló államként való leválasztása Románia testéről. Egy önálló Erdélyben könnyebb lenne a terület egészének kedvező időpontban Magyarországhoz csatlakozását előkészíteni.

Hitler szavaiból – Csáky nála tett látogatásakor – az világlott ki, hogy a történelmi elv érvényesíthetősége szempontjából különösen érzékenyen felfogott tilalom Kárpát-Ukrajna birtokbavételét illetően a német birodalomnak nem utolsó

²² OL Küm. Pol. 178. cs. 21. tétel. 268/1939.

²³ Alfréd Pilder „Der Karpatenbund” című, a német Külügyi Hivatalhoz a bukaresti német követen keresztül 1939 júliusában eljuttatott memorandumából szerezhetünk tudomást e tárgyban első (1938 októberi) memorandumáról, amelyet most annyiban fejleszt tovább, hogy az önmagában nem életképes szlovák államot is javasolja bevonni a „Karpatenbundba”. OL Filmtár, 11588. doboz, 438416–34.

²⁴ Feljegyzés Ribbentrop és Csáky berlini megbeszéléséről. 1939. jan. 16. TTI Filmtár, 222/1/25798–805.

szava. A német államférfiak sürgették Magyarország viszonyának megjavítását Jugoszláviával, de a Romániával való viszony normalizálására – feltűnő módon – nem fektettek súlyt. Csehszlovákia és Románia belső fejlődését – mint mondták – be kell várni.²⁵ Mindez valóságos bátorítás volt a magyar kormány számára, amelynek a „felvidéki félmegoldás” és a kárpát-ukrajnai kudarc miatti belső elkese- redés levezetésére nagyon jól jött, hogy legalább Románia felé élezheti a feszültséget.

Az olasz kormánynak azonban nem volt inyére Németországnak s az általa biztatott Magyarországnak Romániával kapcsolatos politikája. A Romániával való viszony tisztázatlanságában a másik kisantant állammal, Jugoszláviával való jó viszony kialakításának akadályát látta, márpedig Jugoszlávia felől biztonságban akarta érezni magát az olasz–francia viszony ekkori erőteljes kieleződése miatt. Ciano sürgette a német kormánynál Romániának a tengelyhez való közelítését,²⁶ és kárhóztatta a magyarok revíziós telhetetlenségét. Mint mondtotta, ő azon fáradozik, hogy a magyar étvágyat a magyar gyomor befogadóképességéhez igazítsa. Magyarországnak tisztában kellene lennie azzal, hogy hatalmi állása nem elégséges egy imperialista politika viteléhez. A „Szent István koronája birodalmá- nak” határaihoz való ragaszkodás éppoly nevetséges, mintha Olaszország például Pozsonyra tartana igényt olyan alapon, hogy egykor a római birodalomhoz tarto- zott.²⁷ Ribbentrop egyetértett Ciano érveivel, de nem tért el a romániai fejlemé- nyek kivárásának, azaz Románia fenyegetettsége fenntartásának, számára oly gyümölcsöző politikájától.²⁸

A magyar kormány 1939 februárjában a Romániával szembeni revízió több lehetséges változatát dolgozta ki, Erdély egésze birtokbavételének optimális lehe- tőségén kívül. Az egyik az egyszerű „határrevízió” esete, amely a magyar többségű határszegélyt juttatná vissza. Ez ugyan a legkevésbé kielégítő megoldás, azonban alkalomadtán ezt a lehetőséget sem szabad elszalasztani: „Erősítené ez is a mai Magyarországot, gyengítené Romániát, s néhány ezer román lakos visszacsatolá- sával nagyobb súlyt kapnánk a túlmaradt magyar kisebbségek sorsáról való tanács- kozásainknál” – olvasható abban a tervezetben, amelyet Teleki Pál tanítványa, s az általa alapított Államtudományi Intézet helyettes igazgatója, Rónai András készített. A Székelyföldet is megszerezni egy „korridor-megoldással” lehetne, azonban ez közlekedés szempontjából és gazdaságilag tarthatatlan helyzetet eredményezne: „a székelység sokkal jobban rá van utalva a környező területekre, semhogy ezt a körülzárást kibírná.” Ezért inkább egy „bővített-korridor”, „kiegészített-korridor” volna szükséges, ez esetben azonban oly nagy román tömegek jutnak magyar uralom alá, amelyeket elmagyarosítani nem lehet. Ha pedig az elmagyarosításról le kell mondani, akkor legalább olyan megoldást kell keresni, amely „megvédi a magyar területeket más nemzetiségek benyomulásától”.

²⁵ Weizsäcker számjeltávirata valamennyi német követséghez. Berlin, 1939. jan. 20. OL Filmtár, 11586. doboz, 51743–5.

²⁶ Mackensen követ távirati jelentése. Róma, 1939. jan. 25. OL Filmtár, 11586. doboz, 51748.

²⁷ Mackensen távirati jelentése. Róma, 1939. febr. 2. OL Filmtár, 73/51753.

²⁸ Weizsäcker távirata Mackensenhez. Berlin, 1939. jan. 28. OL Filmtár, 11568. doboz, 51749.

Ezt célozná „szuverén nemzetiségi területek (kantonok)” kialakítása, amely Erdély vonatkozásában történelmi tradíción alapulna.²⁹

Míg egyfelől ez a Teleki miniszterelnök által Horthy-kormányzóhoz eljuttatott tervezet a magyar kormány Romániát fenyegető revíziós céljait tükrözi, addig az a „Vázlat”, amelyet a miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi ügyosztályának vezetője, Pataky Tibor államtitkár 1939 márciusában készített arról, hogy „a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítandó”, világosan tanúsítja, hogy a magyar kormány nagyrészt elfogadhatatlan követelések támasztására törekedett.³⁰

A magyar–román viszony kiéleződése március második felében érte el ekkori csúcspontját: a német kormány Csehszlovákia teljes feldarabolása során szabad kezet adott Magyarországnak Kárpát-Ukrajna elfoglalására, a román kormány viszont szerette volna legalább a kárpát-ukrajnai román falvak és a Romániát Lengyelországgal Kárpát-Ukrajnán keresztül összekötő vasútvonal magyar birtokbavételét megakadályozni.³¹ A németek azonban figyelmeztették: román érdek, hogy őrizkedjenek a fegyveres összecsapástól, mert annak beláthatatlan következményei lehetnek.³² A magyar kormány valóban el volt szánva nemcsak a Kárpát-Ukrajnába esetleg benyomuló román csapatok kiverésére,³³ hanem egy ilyen konfliktus az erdélyi revízió kieroszakolásának lehetőségét is felvetette számára. Ennek elkerülésére a román koronatanács március 17-én leállította a román vezérkar által mozgásba hozott alakulatokat, és úgy határozott, hogy diplomáciai úton nyújtja be kárpát-ukrajnai követeléseit.³⁴ A magyar kormány a kárpát-ukrajnai román falvakért ellenszolgáltatásként Szatmárnémeti és környéke átadását kívánta a románoktól;³⁵ a román kormánynak a kölcsönös leszerelésre tett ajánlatát elutasította,³⁶ viszont a németek előtt jelezte, hogy nem fogja tétlenül nézni a román katonai intézkedéseket.³⁷ Ezek a körülmények – egyebek mellett – maguk is hozzájárultak ahhoz, hogy a román kormány aláírta a németek által erőltetett gazdasági szerződést,³⁸ amely mintapéldája lett a délkelet-európai államokkal az úgynevezett nagytér-gazdálkodás (Grossraumwirtschaft) jegyében kötendő gazdasági szerződéseknek.³⁹

²⁹ Rónai András „Erdély nemzetiségi viszonyai” című memoranduma. OL Horthy kormányzó kabinetirodájának iratai. I. E 8.

³⁰ Erdélyre vonatkozó dokumentációs anyag (Pásint-gyűjtemény). 4. dosszié, 10. sz. OL ME Nemzetiségi o. 230. cs.

³¹ Fabricius követ jelentése. Bukarest, 1939. márc. 16. OL Filmtár, 11588. doboz, 438323

³² Weizsäcker távirata Fabriciushoz. Berlin, 1939. márc. 17. OL Filmtár, 11588. doboz, 438325.

³³ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1939. márc. 16. OL Filmtár, 11588. doboz, 438324.

³⁴ Fabricius táviratai. Bukarest, 1939. márc. 18. és 19. OL Filmtár, 11588. doboz, 438329–30.

³⁵ Woermann feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 17. OL Filmtár, 11588. doboz, 438338.

³⁶ Fabricius távirata. Bukarest, 1939. márc. 25. OL Filmtár, 11588. doboz, 438344.

³⁷ Fabricius távirata. Bukarest, 1939. márc. 31. OL Filmtár, 11588. doboz, 438354–5.

³⁸ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1939. márc. 29. OL Filmtár, 11589. doboz, 467397.

³⁹ A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. (Wohlthat előadása a Deutsche Akademien.) Berlin, 1940. márc. 28. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 643.

A nagyfokú feszültség árát az erdélyi magyar és a magyarországi román lakosság adta meg. Románia magyarlakta határmenti területeit román katonaság szállta meg, amely a lovakat, járműveket és az élelmet elrekvirálta. A magyarok közül sokakat, mint megbízhatatlan elemeket, lakhelyüktől távoli sáncsásra fogtak be. Detektívek hada tevékenykedett; folytak az internálások. A határvidéken a magyar lakosok rádiókészülékeit lepecsételték. A hangulat igen feszült volt; egyes magyar ügynökök már a magyar csapatok bevonulásával szédítették és ezek nemzetiszín zászlókkal és kokárdákkal való fogadására ösztönözték a lakosságot.⁴⁰

A határ innenső oldalán viszont a románokat tartották a feszültség idején különös megfigyelés alatt. Az ezzel kapcsolatos jelentések arról tanúskodnak, hogy a román lakosságot – jóllehet semmi gyanúsat nem észleltek körükben – eleve megbízhatatlannak minősítették, s kizárólag elmagyarosításukat tekintették volna megnyugtatónak. A Bihar megyei főispán éppúgy, mint a debreceni hadtestparancsnokság az elmagyarosítást sürgette, mert túrhetetlennek vélték, hogy pl. Sarkadkeresztúron „az oláh gyermekek az utcán anyanyelvükön köszönnek”. A járási főszolgabíró már évekkel ezelőtt bizalmas utasítást adott ki az illetékes vezetőjegyzőknek, hogy amennyiben a vegyes lakosságú községekben föld adásvételről volna szó, „mindenképen próbálják megakadályozni, hogy a földek oláh kézre jussanak”. Most javasolták, hogy a készülő földreform-törvény végrehajtására kiküldendő szervek is kapjanak ez irányban bizalmas utasítást.⁴¹

A német– román gazdasági szerződés megkötése arra vezetett ugyan, hogy a németek leintették a készülő magyar agressziót, de tovább folytatták a románok ezzel való zsarolásának politikáját, annál is inkább, mert az események hatására Románia elfogadta a felkínált angol garanciát. Hitler közölte az őt 1939. április 19-én felkereső Gafencu román külügyminiszterrel, hogy az angolok nincsenek abban a helyzetben, hogy garanciájukat adott esetben beválthassák, Németország viszont arra az álláspontra is helyezkedhet, hogy Románia határának Magyarország javára való módosulása őt nem érdekli. Kijelentette azonban, hogy Németország jóindulata „okos politikával” könnyen biztosítható: a megkötött gazdasági szerződést a további lehetőségek feltárásával még tartalmasabbá kell tenni; a német kisebbséggel pedig jól kell bánni, mert akkor az ellene lesz a Magyarországhoz csatolásnak.⁴²

Teleki és Csáky május eleji berlini látogatásakor német részről most már azt kívánták a magyar államférfiaktól, hogy Jugoszlávián kívül Romániával is rendezzék Magyarország kapcsolatait, mert Németország legfőbb érdeke megakadályozni, hogy Jugoszlávia és Románia ellenséges propagandaakció áldozatává

⁴⁰ Jelentések a romániai viszonyokról. 1939. márc.–ápr. OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 15998, 16001, 16157, 16204, 16298, 16340, 16353, 16458, 16549, 16570, 16646, 16649, 16714.

⁴¹ Bihar megye főispánjának jelentése. Berettyóújfalu, 1939. ápr. 5. OL ME Nemzetiségi o. 54. cs. D 15933/1939.

⁴² Feljegyzés Hitler és Gafencu megbeszéléséről. 1939. ápr. 19. TTI Filmtár, 222/1/25834–41.

válják.⁴³ A magyar kormány ezek után azzal kísérletezett, hogy Romániát a németek előtt minél jobban befeketítse. Azt jósolta róla, hogy az előkészületben levő angol–francia–szovjet paktumhoz fog csatlakozni, s hogy lengyel szövetségesével egyetemben szovjet csapatokat fog átengedni Magyarország és Németország ellen; a tengelyhatalmak számára sem lehet tehát közömbös, hogy Magyarország keleti határai a síkságon vagy Erdélyben, a Kárpátok jól védhető vonalán fekszenek. A német kormány azonban semmi hajlandóságot nem látszott mutatni arra, hogy elfogadja a revíziós törekvésektől vezetett magyar kormány ezen érvelését.⁴⁴

Az Erdély megszerzésére való felkészülés ennek ellenére tovább folyt. A magyar kormány ugyanis arra számított, hogy a német–lengyel konfliktus éleződése előbb-utóbb lokális háborús összecsapásra fog vezetni, s akkor a németek nem fogják ellenezni, hogy Magyarország megtámadja Romániát. Magyarország részére egy Lengyelország elleni közvetlen támadásban való részvétel nem lehetséges, mert ezt az ország éveken át – de különösen a Csehszlovákia elleni bomlasztó munka idején – „lengyelbarát” propagandával telített közvéleményével nem tudná elfogadtatni, azonban közvetve támogathatná a németek támadását azzal, hogy egyidejű Románia elleni revíziós fellépésével meggátolja azt Lengyelország iránti szövetségi kötelezettségének teljesítésében.⁴⁵

Május 8-án a magyar vezérkari főnök, Werth Henrik, javaslatot tett Csáky külügyminiszternek arra, hogy a kárpát-ukrajnai akcióban kitűnően bevált „térképhelyesbítő” útján titokban előkészíti a sejtrendszer alapján szervezendő erdélyi magyar kisebbség szabotázsakcióit és felkelését, amely ürügyül szolgálhatna a katonai beavatkozásra, „a túrhetetlen helyzete miatt fellázadt magyarság védelmében”. Egyúttal bejelentette, hogy – ugyancsak a legszigorúbb titoktartás mellett – foglalkozni kíván „a baktériumháború kérdésének előkészítésével is, akként, hogy ez kivitelezésre csakis háború esetén és kizárólag csak Ó-Románia területén kerüljön”. Csáky hozzájárult a tervhez.⁴⁶

Ugyanekkor a román kormány, elutasítva a magyar kormány beleszólását a romániai nemzetiségi kérdésbe, szuverén módon igyekezett további lépéseket tenni a nemzetiségi problémák rendezésére. 1939. május 27-én új törvényrendelet jelent meg az elemi iskolai oktatásról, amely lehetőséget ad magyar többségű községekben magyar iskolák vagy legalábbis magyar tagozatok létesítésére, és kilátásba helyezi magyar tanítóképző intézet felállítását. A rendelet szakít a korábbi névelmezési eljárással, mely alapján a nem magyar nevű magyar gyermekeket román iskolába lehetett kényszeríteni, és eltörli az Angelescu-féle hírhedt „kultúrzonarendeletet”, amely a magyarlakta területeken dolgozó román tanítóknak magasabb fizetést, gyorsabb előléptetést, jelentős illetményföldet biztosított – az elrománo-

¹³ Weizsäcker számjeltávirata a német követségekhez. Berlin, 1939. máj. 4. OL Filmtár, 11586. doboz, 51852–3.

⁴⁴ Woermann feljegyzése. Berlin, 1939. máj. 26. OL Filmtár, 11588. doboz, 438395–6.

⁴⁵ Vö. KIS ALADÁR: *Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén*. Bp. 1963. 156–157.1.

⁴⁶ DIMK IV. 229–232. 1.

sítás honorálására.⁴⁷ A temesvári Magyar Színház, illetve Magyar Ház működésének engedélyezése is a helyzet javításának szándékáról tanúskodott, még ha az alsóbb hatóságok ellenállása nagymértékben gátolta is e tendencia gyakorlatban való érvényesülését. Biztosítva volt az erdélyi magyar nyelvű lapok, például a kolozsvári Ellenzék és a Keleti Újság, a nagyváradi Magyar Lapok, az aradi Hírlap, a szatmárnémeti Reggeli Magyar Lap megjelenése.⁴⁸

A magyarság helyzetének javítását célzó törekvést, az erdélyi magyarság józan, a nacionalista propagandától el nem szédített része honorálta is; a kolozsvári magyar munkások, értelmiségiek, kisiparosok és kereskedők egy csoportja például a román kormányhoz intézett levelében állást foglalt a kormány mellett, s a Romániát fenyegető agresszív erőkkel szemben. „Meggyőződésünk – írják –, hogy a román és magyar népnek az igazság, testvériség és szabadság alapján való együttélése legjobban szolgálja érdekünket, és Magyarországon élő testvéreink érdekét is. A magyarság jogainak minél szélesebb alapokra való helyezése a legjobb fegyver a sovinszták ellen, akik meg akarják mérgezni az erdélyi magyarság lelkét. A romániai magyarság a közös veszedelem idején nyíltan és világosan ki kell jelentse, hogy a román kormánnyal szolidaritást vállal.”⁴⁹

1939. június 1-én és 2-án parlamenti választások voltak Romániában. A választás titkos volt: minden rendezés nélkül folyt le. A képviselőházba 11 magyar képviselő jutott be, élükön gróf Teleki Ádám földbirtokossal, a Nemzeti Újjászületés Frontja főtanácsának tagjával. A szenátusba választás útján magyar részről Bánffy Miklós és Gyárfás Elemér került, királyi kinevezés útján pedig még hárman, köztük Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke.⁵⁰

Minél több jele mutatkozott azonban annak, hogy a román kormány jelentős erőfeszítéseket tesz a kisebbségi kérdés rendezésére, a magyar kormány annál sürgősebbnek tartotta azon álláspontjának kidomborítását, hogy – miként a bolgár kormány is Dobrudzsa tekintetében – ő is a területi revíziót tekinti a romániai kisebbségi kérdés egyedül kielégítő megoldásának. Ennek érdekében a németek neheztelésének kockázatát is vállalva, igénybe vette a „bekerítő hatalmak” sorába állott Törökország közvetítését, egyrészt, hogy az segítsen a románokat a magyar követelések méltánylására rábírní, másrészt, hogy kipuhatolja a szovjet kormánynál, hajlandó lenne-e a februárban megszakított diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal felvenni. A Szovjetunió Romániával szemben Besszarábiára fenntartott igényét ugyanis a magyar kormány szerette volna összekapcsolni a magyar és bolgár követelésekkel a Romániára gyakorlandó együttes nyomás érdekében. A török közvetítéssel folyt ez irányú tapogatózás azonban szovjet részről kerek elutasításra talált.⁵¹

⁴⁷ OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 17493/1939.

⁴⁸ OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 17185/1939.

⁴⁹ OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 16772/1939.

⁵⁰ ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 17518/1939.

⁵¹ Erdmannsdorff távirati jelentése. Budapest, 1939. jún. 13. OL Filmtár, 11586. doboz, 51873–4. és Woermann levele Erdmannsdorffhoz. Berlin, 1939. jún. 21. OL Filmtár, 11590. doboz, E 028136–7.

A magyar–román viszony megjavításának diplomáciai előmozdításával június folyamán Jugoszlávia kísérletezett. Ez irányú lépései egy délkelet-európai semleges blokk tervével voltak kapcsolatosak, amelybe Jugoszlávián és Románián kívül Magyarországot és Bulgáriát is be szeretnék vonni. Ez a terv, amely a blokkban részt vevő államok bizonyos mérvű függetlenedését segíthette volna elő, a revíziós törekvésekhez való makacs ragaszkodáson eleve megbukott. E terv létét a magyar kormány gyakorlatilag főként arra használta fel, hogy emlegetésével a németeket a Romániával szembeni magyar revíziós igények iránt nagyobb megértésre bírja.⁵²

A magyar kormány – egy második müncheni tárgyalást remélve – gondot fordított arra, hogy Romániával szembeni területi követeléseit az angol kormánynak is tudomására hozza; külpolitikai koncepciójának megfelelően ugyanis arra törekedett, hogy ebben a kérdésben is biztosítsa a nyugati hatalmak „jóindulatú megértését”. Az erdélyi magyar kisebbség egyre súlyosbodó problémáinak területi revízió útján szükséges megoldásáról, s annak leginkább „bővített-korridor” formájában lehetséges megvalósításáról az angol kormány alaposabb tájékoztatására memorandum is készült;⁵³ ennek tudatában maga a német kormány is nagyobb figyelmet kezdett tanúsítani a Romániával szemben támasztott magyar revíziós igények iránt, s részletes véleményének kifejtésére kérte bukaresti követét.

Fabricius követ június 30-i jelentése – amely a bolgár területi igényekkel is foglalkozott – ismertette a magyar követelések etnográfiai indokolását és az ezzel szemben felhozott román érveket. Véleménye szerint Erdélynek Magyarországgal határos területein a lakosság többsége – szemben az 1930. évi román népszámlálás alapján készült etnográfiai térképpel – valóban magyar. Megalapozatlannak tekintette azt a román állítást is, hogy a székelyek fajilag nem magyarok, azonban a Székelyföldre emelt magyar revíziós igényt mégsem tartotta elfogadhatónak, mert az ahhoz vezető korridor olyan terület lenne, ahol csak szóróványosan élnek magyarok, viszont jelentős ott a német kisebbség száma, amely nem kíván Magyarországhoz csatlakozni.⁵⁴

Július végén, augusztus elején már erősen érezhető volt a lengyel konfliktus kirobbanásának közeledése. Ezzel kapcsolatban a magyar kormány elérkezettnek látta az időt, hogy Teleki július 24-i, Hitlerhez és Mussolinihez intézett azonos szövegű két levele útján a tengelyhatalmak előtt nyomatékos formában mutasson rá álláspontjára. Eszerint Magyarországnak a tengely politikájához való szoros kapcsolódása, amelyet a hadigazdálkodási együttműködésre vonatkozó javaslatával ezúttal mégjobban aláhúzó, „semmi esetre sem ejthet csorbát szuverenitásunkon ... és nem emelhet akadályokat nemzeti céljaink megvalósítása elé”. Vagyis a német birodalom nem kívánhatja Lengyelország ellen vonuló csapatainak netalán Magyarországon való átbocsátását, és nem tilthatja meg a magyar revíziós igények Romániával szembeni érvényesítését. Leszögezte továbbá, hogy Magyaror-

⁵² KIS A. i. m. 178–179. l.

⁵³ Uo. 195–196. l.

⁵⁴ Fabricius jelentése. Bukarest, 1939. jún. 30. OL Filmtár, 11588. doboz, 438407–9.

szág „nincs abban a helyzetben, hogy hadműveletekbe kezdjen Lengyelország ellen”.⁵⁵

Teleki levelei a németeket rendkívül felháborították, mert annak jelét látták benne, hogy „Magyarország bizonyos külföldi mesterkedések hatása alatt távolodik a tengelytől”. Hitler augusztus 8-ára magához hívatta Csákyt, és heves kifakadások közepette korholta azt a mentalitást, amely a magyar revízió ügyét függetleníthetőnek gondolja Németország ügyétől. A nagy vihart keltett levelek végül is visszavonásra kerültek. Teleki így is elérte célját: kifejezésre juttatta az „önálló” magyar álláspontot, s erről a nyugati hatalmak is tudomást szereztek.⁵⁶

A Teleki-levelek körül támadt bonyodalom nem változtatott az erdélyi revízióra történő felkészülésen. Az a körülmény, hogy Hitler a románok megbízhatatlanságát is emlegette, még bátorításnak is hatott. Csáky az augusztus 8-i megbeszélésén azonnal közbe is vetette, hogy az erdélyi románok magyar vezetés alatt megbízhatók volnának, de Hitler nem reagált erre.⁵⁷ A kérdés változatlan felszínen tartására utalt, hogy amikor augusztus 18-án Csáky Rómába repült, az olasz vezetőknek is átnyújtott egy térképmelléklettel ellátott feljegyzést a „bővített-korridor” elve alapján kidolgozott erdélyi területi követelésekről.⁵⁸

A külföldnek a Romániával szembeni magyar revíziós igényekről való tájékoztatása érdekében megfeszített munkát végzett a Magyar Revíziós Liga, amely négy idegen nyelvű lapján kívül külön kiadványokban is népszerűsítette a magyar revíziót, sok esetben francia, olasz, svájci szerzők tollát bérelve.⁵⁹ Ilyen célokra jelentős anyagi eszközök álltak rendelkezésére, hiszen az évi 75 000 pengős bizalmas állami támogatáson kívül rendszeres titkos hozzájárulást kapott különböző bankoktól, nagyvállalatoktól, intézményektől.⁶⁰

A Románia elleni esetleges háborút nemcsak katonailag, hanem a folytatandó propaganda szempontjából is részletesen kidolgozták. A rádió például a következő feladatot kapta: „Helyszíni közvetítéseket kell adni a magyar uralom alá visszakerült területekről, a felszabadítottak boldogságáról, korábbi elnyomásuk vérforraló történeteiről; másrészt az otthonmaradottak részéről a hadbavonultak javára kifejtett komoly munkáról, a családi életük derűjéről; a gyermekek hangját lehetne közvetíteni, buzdító szavait a fronton levő apákhoz, viszont a lövészárokból az apák szólnának mikrofonon keresztül családtagjaikhoz, ismét megnyugtató szavakkal... mindig azzal a céllal, hogy a mikrofonon át beszélők nyugalmat, derűt, lelkierőt árásszanak. Ha ez másként nem megy, akkor álapákkal és álgyer-

⁵⁵ ÁDÁM–JUHÁSZ–KEREKES i. m. 244–245. l.

⁵⁶ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány* . . . 37–41. l. és KIS A. i. m. 207–212. l.

⁵⁷ Erdmannsdorff feljegyzése Hitler és Csáky 1939. aug. 8-i obersalzbergi megbeszéléséről. TTI Filmtár, 222/1/25614–24.

⁵⁸ Részletesen ismerteti KIS A. i. m. 222–224. l.

⁵⁹ Fall Endre levele Szentiványi Domokoshoz. Budapest, 1939. szept. 27. OL ME Tájékoztatási o. 2. cs. B 10. 176. sz.

⁶⁰ Pl. a Dunántúli Villamossági Részvénytársaság évi 3000 pengővel járult hozzá a Liga fenntartásához. OL ME Tájékoztatási o. 2. cs. B 15. 402, 437. sz.

mekekkel is lehet általában a hadbavonult apák lelkében és ezek családtagjaiban nemes és közhasznú érzéseket kiváltani.”⁶¹

De tervezet készült arra vonatkozólag is, hogy a Románia elleni háború sikeres befejezése, és a béke megkötése után milyen elvek alapján rendezze a magyar kormány a meghódított területeken a nemzetiségi kérdést. „Diktált béke” esetére elégségesnek tartották a legminimálisabb jogok – mint ki is mondták, látszatjogok – nyújtását; „megegyezéssel béke” esetén tényleges, de csak minimális jogokat lehet adni, mert „az oláh ugyanis mindig maximálist követel. Ebben nincs megállás.” E jogi megoldásoknak formailag olyanoknak kell lenniük, hogy a nyugati hatalmakkal is elfogadtathatók legyenek. A tervezet hangsúlyozza, hogy a nemzetiségi kérdés jogi megoldása önmagában még „nem biztosítja nekünk Erdélyt”; ennek visszamagyarosítással és a magyar lakosság gazdasági kedvezményezésével kell párosulnia.⁶²

Augusztus 23-án megkezdődött a magyar hadsereg mozgósítása és felvonulása, s a magyar kormány egyidejűleg szigorú jegyzéket intézett Romániához, annak katonai felkészülését okolva a magyar lépések „elkerülhetetlenségéért”. A román kormány megnevezési egyezményre szólított fel, amelyet azonban a magyar kormány „fegyveres nyomás alatt” nem volt hajlandó elfogadni, hanem kisebbségvédelmi szerződést ajánlott helyette, világos jeleként annak, hogy esze ágában sincs megkötni kezét.⁶³

Az angol kormány nemtetszését nyilvánította Magyarország Romániával szembeni agresszív magatartása iránt, s az erdélyi revízió kérdését „szabad és békés” tárgyalások során tartotta rendezendőnek; de mivel román részről a békés revízió gondolatát is hevesen elleneztek, Anglia válaszatlanul hagyta a magyar kormány e kérdéssel foglalkozó említett memorandumát.⁶⁴

A magyar háborús készülődés német részről egyelőre nem váltott ki ellenzést: a német kormánynak érdekében állt a megtámadandó Lengyelország román szövetségének sakkban tartása. Egyesek tudni vélték – magyar részről Románia felé meg éppen céltudatosan híresztelték is –, hogy a magyar katonai előkészületek a németekkel történt megállapodáson alapulnak.⁶⁵ Ennek kétségkívül lehetett bizonyos alapja, mert Fabricius követ például biztos forrásból értesült: a német birodalmi hadügyminisztérium megbízottja Budapestre érkezett, hogy a magyar csapatokat Szatmár megyei területekre való benyomulásukkor kísérje, és a rendelkezésére bocsátott, tehervonatokon odaszállítandó német katonai legénységgel – védelemben részesítse az ottani „népi-németeket”, akiket utasítottak házaik horogkeresztes zászlóval történő megjelölésére.⁶⁶

⁶¹ Kovrig Béla jelentése a háborús propagandaszolgálat tárgyában. Budapest, 1939. aug. 29. OL ME Nemzetiségi o. 1. cs.

⁶² Erdélyre vonatkozó dokumentációs anyag (Pásint-gyűjtemény). 4. dosszié. 6. sz. „Erdélyi kérdés” c. feljegyzés. OL ME Nemzetiségi o. 230. cs.

⁶³ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány* . . . 43–44. l.

⁶⁴ KIS A. i. m. 233–235. l.

⁶⁵ Fabricius távirati jelentése. Bukarest, 1938. szept. 5. OL Filmtár, 11586. doboz, 52014.

⁶⁶ Fabricius jelentése. Bukarest, 1939. szept. 1. OL Filmtár, 11586. doboz, 51999.

Fabricius helyeselte ezeket a háborús előkészületeket, arra az esetre, ha Románia eltérne a semlegesség politikájától. Ennek azonban az augusztus 23-án megkötött német–szovjet paktum nyomán előállott új helyzetben véleménye szerint nincs esélye, sokkal célszerűbb lenne tehát a magyar harci kedvet lecsendesíteni.⁶⁷ Ez meg is történt abban a formában, hogy bizonyos magyarországi lengyelbarát megnyilatkozásokat felhánytorgatva, a magyar kormány magatartását bizonytalannak minősítették, és átmenetileg felfüggesztették a Magyarországra történő hadianyagszállítást.⁶⁸

A magyar politikai és katonai vezető körökben megoszlottak a vélemények, hogy milyen mértékben kell tekintettel lenni a németekre: Teleki és Keresztes-Fischer belügyminiszter az akció folytatása mellett voltak, Csáky habozott; az előkészületekben bizonyos megtorpanás volt észlelhető.⁶⁹

Szeptember 1-én bekövetkezett a Lengyelország elleni német támadás. Ribbentrop ezzel kapcsolatban Csákyhoz intézett azon üzenete, hogy Magyarország maradjon semleges, de minden lehetőséget nyitva tartva, ne tegyen semlegességi nyilatkozatot, még fenntartotta a reményt, hogy a magyar kormány szabad kezet kaphat Románia irányában. A román kormány azonban óvakodott az agressziót maga ellen kihívni; ellenkezőleg, az erdélyi magyar kisebbség helyzete rendezésének további lehetőségeit, így egy külön székely tartomány felállítását ajánlotta fel, ha a magyar kormány hajlandó lenne megneemtámadási szerződés kötésére.⁷⁰

Néhány napig azzal az eshetőséggel is számolni lehetett, hogy a nyugati hatalmak nem fognak fegyverhez nyúlni Lengyelország védelmében, hanem tárgyalásokba kezdenek az agresszorral, és így egy „második München” következne be. Teleki Mussolini segítségét kérte, hogy e nemzetközi konferencián vesse fel Magyarország területi követeléseit. Egy erős Magyarország a délkelet-európai térségben megbízható öre lehetne a rendnek.⁷¹

Az angol–francia hadüzenet azonban szeptember 3-án bekövetkezett: lokális háború helyett világháború körvonalai bontakoztak ki. Ilyen körülmények között a német birodalom már a leghatározottabban fellépett a Románia megtámadására irányuló magyar készülődéssel szemben, mert elsőrendű érdeke lett a délkelet-európai nyugalmi helyzet fenntartása, az e térségből folyó gazdasági szállítások zavartalanságának biztosítása. Románia megtámadásának szigorú tilalmára – amelyet lengyel területek elfoglalására tett ajánlattal próbáltak ellensúlyozni – a Ribbentrophoz idézett Csáky szeptember 7-én azzal felelt, hogy – a felajánlott lengyel területekre nem reflektálva – olyannyira kész a német kérésnek eleget tenni, hogy hajlandó még az eddig következetesen elutasított megneemtámadási szerződést is megkötni Romániával. A németek tisztában voltak azzal, hogy a magyar kormány részéről ez nem a túlzott lojalitás jele, hanem a német kívánság olyan túlhajtásáról van szó, amelyről Csáky is jól tudja, hogy nem felel meg az

⁶⁷ OL Filmtár, 11586. doboz, 51999.

⁶⁸ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány* ... 46. l.

⁶⁹ KIS A. i. m. 239. l.

⁷⁰ Uo. 244. l.

⁷¹ Uo. 241–243. l. és JUHÁSZ: *A Teleki-kormány* ... 48–49. l.

„oszd meg és uralkodj” általuk alkalmazni kívánt elvének, s csak azért veti fel, hogy a kapott válaszon lemérhesse, a németek Románia megtámadásának tartós tilalmára gondolnak-e, vagy nem. Erre a kérdésre szeptember 9-én érkezett a válasz, mely szerint „a jövő eshetőségeire való tekintettel nem volna célszerű, ha a magyar kormány a román kormánynak egy megnevezési szerződésre vonatkozó ajánlatát elfogadná”. Ribbentrop tehát érzékeltette, hogy a revízió nincs kizárva; de ugyanakkor „a jövő eshetőségei” nyitvatartása ellenében már a jelen pillanatban lekötelező gesztust várt: ugyanezen a napon szólított fel német csapatok átszállításának engedélyezésére. A kérésnek az adott időpontban és helyzetben katonai szempontból nem volt komoly jelentősége, inkább annak lemérésére szolgált, hogy sikerült-e az elmúlt hetekben változást elérni abban a felfogásban, amely az inkriminált és visszavonatot Teleki-levelekben tükröződött. A magyar kormány szeptember 10-i elutasító válasza így egyszerűen annak tudomásul szolgált, hogy a Teleki-kormány németekre támaszkodó politikájának továbbra is vannak nem elhanyagolható fenntartásai.⁷²

Amikor Lengyelország összeomlása után a szovjet csapatok felszabadították Nyugat-Ukrajnát, és ennek Szovjet-Ukrajnával való egyesítése folytán a Szovjetunió Magyarországgal és Romániával szomszédos lett – a magyar kormány a „szovjet veszély” hangsúlyozásával keresett új ürügyet Romániával szemben a katonai készség további fenntartására. Azt állította, hogy katonai intézkedései szovjetellenes védelmi jellegűek, és Románia ellen csak annyiban irányulnak, hogy felkészült akar lenni egy esetleg Erdélyen keresztül várható szovjet támadással szemben is. Valójában semmiféle tényleges veszedelem Magyarországot nem fenyegette; a Szovjetunió felvette Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatot, és ismételten biztosította területi érdektelenségéről és békés szándékairól.⁷³

A magyar kormány a romániai belső nehézségekre és zavarokra is spekulált. A román Nemzeti Parasztpárt nem fogadta el a diktatórikus rendszert, amely a pártokat eltörölte; s erdélyi tagozata egyenesen bizonyos függetlenedést követelt a romániai politikától. Ez egy helyi román vezetés alatt megvalósítandó autonóm Erdély gondolatában jelentkezett, „arról azonban már hallani sem akarnak, hogy Erdély visszakerüljön Magyarországhoz” – állapították meg szomorúan magyar részről.⁷⁴ Szélsőjobbról a Vasgárda okozott óriási nehézségeket. Călinescu román miniszterelnököt, szeptember 21-én, vasgárdisták meggyilkolták, mire a román kormány hónapokig tartó véres megtorló akciót indított ellenük.⁷⁵

Ilyen viszonyok közepette is újabb gesztusra került sor az erdélyi magyar kisebbség helyzetének javítása terén. A román kormány 1939. október 20-i törvényerejű rendelete még Bárdossy követ jelentése szerint is „határozottan messze- menő könnyítéseket tartalmaz, és jelentős lépésnek tekinthető az erdélyi magyar-

⁷² Uo. 246–253. 1. és JUHÁSZ: *A Teleki-kormány* . . . 49–56. 1.

⁷³ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány* . . . 67–68. 1.

⁷⁴ Bizalmas jelentés. Budapest, 1939. okt. 14. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

⁷⁵ OL ME Nemzetiségi o. 82. cs. O 15287/1940.

ság állampolgársági sérelmeinek orvoslására”.⁷⁶ Más bizalmas jelentések is megállapítják, hogy „az erdélyi magyar kisebbség láthatóan jóleső érzéssel könyveli el azokat a könnyítéseket, amelyeket már eddig is alkalmazott a román kormány és amelyeknek folytatását kilátásba helyezte”, bár ezúttal is hozzáfűzik, hogy „az alantas közegek azonban nem minden esetben teljesítik a kormányutasításokat, és úton-útfélen igyekeznek kellemetlenségeket okozni a magyar kisebbségnek”.⁷⁷

A magyar kormány ügynökei által az erdélyi magyar kisebbség körében folytatott titkos szervezkedés nagymértékben volt bűnös abban, hogy az erdélyi magyarság elleni bizalmatlanság, gyanakvás légköre a román kormány intenciói ellenére sem enyhült. Valósággal igazolni látszott ezt a magatartást a magyar kormány által májusban kezdeményezett sejtrendszerű szervezkedés október végi, november eleji felfedezése és felgöngyöltése, a szabotázsakció céljaira a szatmárnémeti, nagyváradi, csíksomlyói és székelyudvarhelyi szerzetes-rendházakban, pincékben és temetői kriptákban felhalmozott s a debreceni katonai raktárból származó robbanóanyagok lefoglalása, a rövidhullámú rádió adó-vevő készülékek, fegyverek, gépfegyverek megtalálása. A „Pandur” elnevezésű titkos szervezet mintegy 200 tagját helyezték letartóztatásba – papokat, tanítókat, orvosokat, mérnököket, kisiparosokat, kereskedőket – Erdély minden részéből.⁷⁸ Bárdossy először igyekezett tagadni, és román csalásnak minősíteni az „ekrazit-ügyet”, de az elébe tárt bizonyítékok, így a felrobbantandó hidaknak és egyéb objektumoknak a robbanószer célszerű elhelyezését feltüntető magyarországi eredetű rajzai láttán megtört, és jelentéstételre nyomban Budapestre utazott.⁷⁹ A leleplezett titkos szervezkedés nagyszámú papi résztvevője érdekében a magyar kormány kérésére a Vatikán lépett közbe – a román kormány ezen túl, hogy a magyar kormány felé egy újabb gesztust tegyen, a nem papi letartóztatottak nagy részét is szabadon engedte, és elősegítette Magyarországra szökésüket. A craiovai hadbíróóság a Magyarországra távozott főbűnösök helyett csak 15 másodrendű vádlott felett ítélezett, s a két kormány megállapodása alapján viszonylag enyhe ítéleteket hozott. A román védőügyvéd részére a magyar honvédelmi minisztérium 125 000 leit készült kiutalni, de végül is az ezzel járó kockázatot nem merte vállalni.⁸⁰

1939 őszén már mintegy kétezerre nőtt azon erdélyi magyarok száma, akik különböző okokból Magyarországra szivárogtak át.⁸¹ Ezek többsége román

⁷⁶ Bárdossy követ jelentése. Bukarest, 1939. okt. 28. OL ME Nemzetiségi o. 64. cs. O 20179/1939.

⁷⁷ Bizalmas jelentés. Budapest, 1939. okt. 14. OL Kozma-iratok. 10. cs. Adatgyűjtemény. II. 1939.

⁷⁸ OL ME Nemzetiségi o. 64. cs. O 19683, 19753, 19823, 19931, 20115, 20769/1939., és Halmy István rendőrkapitány feljegyzése. Budapest, 1939. okt. 27. OL BM Res. 1940. 1. tétel. 7318. sz.

⁷⁹ Erdmannsdorff távirati jelentése. Budapest, 1939. okt. 26., ill. Fabricius távirati jelentése. Bukarest, 1939. nov. 3. OL Filmtár, 11586. doboz, 52093., ill. 52105–6.

⁸⁰ OL Küm. Res. Pol. 1001, 1007, 1009, 1030, 1031, 1062, 1126, 1145/1939 és 304/1940. Ezeket az adatokat Orbán Sándor volt szíves kutatási anyagából rendelkezésemre bocsátani.

⁸¹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. szept. 22. és nov. 10.

katonai előképzésre kötelezett magyar ifjú volt, akik a hadimunkára való alkalmazás elől szöktek át. Ez a jelenség két szempontból is aggasztotta a magyar kormányt. Egyrészt azért, mert csak növelték a magyarországi munkanélküliek számát, táborba helyezésük, hatósági ellátásuk pedig sokba került; másrészt nemzetiség-politikai szempontból aggályosnak vélték az erdélyi magyarság számának kevesbedését. Már júniusban felmerült a gondolat: „legcélszerűbb volna egy munkatábor felállítása, mert ha ezt az ottani magyarok meghallják, csak azok fognak átjönni, akiknek okvetlen muszáj elmenekülni”.⁸² Végül is sikerült az „erdélyi menekültek” egy részét mezőgazdasági munkára elhelyezni, télre pedig már a december közepén megalakult Országos Menekültügyi Hivatal vette gondozásba őket.⁸³

Erdély megszerzése kérdésének változatlan napirenden tartását mutatja, hogy a magyar miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi ügyosztályán tovább dolgoztak azokon a tervezeteken, amelyek a birtokba veendő Erdély nemzetiségi problémáinak megoldási módozatait már előre igyekeztek tisztázni. A kiindulópont annak figyelembevételére volt, hogy „az erdélyi románság Erdély elszakítása óta a román állam keretében élt politikai életet, és itt összes nemzeti aspirációit teljes mértékben kielégíthette”. De ugyanebből kifolyólag azzal is tisztában kell lennünk – mondja az erdélyi kérdéssel foglalkozó egyik tervezet –, hogy bármilyen megoldást is fog találni a magyar kormány, nem fog találkozni a románok megaláztatásával: „nekik csak a mai államjogi helyzet, vagyis a román állam keretében való megmaradás a megfelelő.” Az erdélyi románságnak a Regáltal való ellentétei nem jelentősek; azokra építeni nem lehet.

A nemzetiségi jogok biztosítása történhetik autonómia nélkül vagy autonómiával. Ha csak a magyar többségű határsáv jut vissza, csekély román kisebbséggel, akkor nincs szükség autonómiára. Ha egész Erdély, akkor viszont veszélyes autonómiát adni, mert a román többség hegemoniáját csak olyan mesterséges eszközökkel (választókerületek beosztása) lehetne megakadályozni, amelyek Erdély nemzetiségi békéjét megbontó elégedetlenséget szülnének. Tehát tulajdonképpen csak egy esetben, a „bővített-korridor” megvalósítása esetén adható autonómia, amikor a magyar és szász elem együttesen „majorizálja a románságot”.

A tervezet szemlét tart az autonómia különböző lehetséges formái felett. Az adminisztratív autonómia azt jelentené, hogy a románok, szászok, ahol többségben vannak, saját soraikból tölthetik be a vármegyei és községi tisztviselői állásokat; vegyes területeken számszerű erejükhöz képest érvényesülnek. Egy másik megoldási lehetőség – amit Rónai András javasolt – Erdély nemzetiségi területi autonómiákra tagolása. De ez Erdély lakosságának erős néprajzi keveredettsége folytán nehezen kivihető. A legcélszerűbb, ha Erdély tartományi autonómiát kap.⁸⁴

⁸² A rendőrség vidéki főkapitányának jelentése. Budapest, 1939. jún. 15. OL BM Res. 1939-2-10742.

⁸³ OL ME Nemzetiségi o. 82. cs. O 15677/1940.

⁸⁴ Erdélyre vonatkozó dokumentációs anyag. (Pásint-gyűjtemény) 4. dosszié. 6. sz. „Az erdélyi kérdés” c. anonim tervezet. 1939. nov. 6. OL ME Nemzetiségi o. 230. cs.

Erdély tartományi autonómiájának tervezetét az erdélyi magyar kisebbség egyik ismert vezetője és jogász szaktekintélye, Balogh Artúr dolgozta ki, párhuzamosan a kárpát-ukrajnai autonómia-terv kidolgozásának folyamatban volt munkálataival: „A kárpátaljai terület önkormányzata mellett nagyon visszás lenne, ha Erdély önkormányzat nélkül csatoltatnék vissza, mert ezt a történelmi múlt alapján úgyszólván igényelheti, holott a kárpátaljai területnek a múltban sohasem volt önkormányzata.”

Balogh tervezete szerint Erdély a Magyarország többi részeivel való állami közösségen belül, tartományi önkormányzattal bír, amelynek hatóköre kulturális és népjóléti ügyekre terjed ki. Szervei: a tartománygyűlés és a tartományi helytartóság. Ezenkívül a magyar kormányba egy Erdély érdekeit képviselő tárca nélküli minisztert kell kinevezni. A tartománygyűlés tanácskozási nyelve a magyar, de a nemzetiségek anyanyelvükön is felszólalhatnak. A tartománygyűlés a maga kebeléből képviselőket küld a magyar parlamentbe; ezek ott is felszólalhatnak anyanyelvükön. A helytartó személye magyar, tanácsadói körében azonban románok és szászok is legyenek. Az erdélyi közigazgatási tisztviselők, ideértve a főispánokat is – az illető közigazgatási egység magyar, román, vagy szász többségének megfelelően –, magyarok, románok, illetve szászok lesznek. A közigazgatási határokat lehetőleg hozzá kell igazítani a nyelvhatárokhoz.

Ez a tervezet egész Erdély birtokbavételének feltételezésén alapszik, s a tartományi autonómián belül a román többséggel szemben a magyar politikai hegemonia biztosítására valóban mesterséges és mesterkélt eszközöket ajánl, mert nem is ajánlhat mást: – a választókerületek „célszerű” kijelölésén túl azt is szükségesnek tartja, hogy a tartománygyűlés tagjainak egy részét az államfő nevezze ki; továbbá, hogy fontos kérdésekben nemzetiségenként is kelljen szavazni, s akkor a magyarok és szászok együttesen leszavazhatják a románokat, illetve a magyar képviselők távolmaradása lehetetlenné tenné a határozathozatalt.⁸⁵

Mindezek a tervezet-készítések a magyar diplomácia azon erőfeszítésein alapulnak, hogy a tengelyhatalmakat és a nyugati hatalmakat egyaránt arról győzzék meg, hogy a besszarábiai kérdés szovjet részről várható felvetése esetén Erdélyt, s a kárpátok vonalát „biztosítani” kell. Kövér Gusztáv, a genfi kisebbségi iroda vezetője, Londonba utazott, s ott 1939 decemberében, politikusok társaságában, előadás keretében fejtegette, hogy „az oroszok bekövetkezhető romániai előnyomulásakor Erdélynek a magyar csapatok által való elfoglalása csak azt akadályozná meg, nehogy az oroszok tegyék ugyanezt”.⁸⁶ A november végén kitört szovjet- finn háború idején erősödtek Horthy és Teleki reményei, hogy kialakulhat egy szovjetellenes egységfront, melynek keretében könnyebben érvényesíthetők lennének az Erdélyre vonatkozó magyar revíziós követelések. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács, Werth vezérkari főnök előterjesztése alapján, december 19-én és

⁸⁵ Balogh Artúr tervezetének első változata 1939 szeptemberében készült. OL ME Nemzetiségi o. 230. cs. 3. dosszié, 11. sz., a második 1939. okt. 16-án. OL ME 231. cs. 6. dosszié, 3. sz. Ez utóbbihoz 1939. okt. 20-án magyarázó jegyzeteket készített. OL ME 7. dosszié, 5. sz.

⁸⁶ OL ME Nemzetiségi o. 68. cs. Z 2111/1939.

22-én meghatározta a magyar támadást kiváltó feltételeket, amelyek tág lehetőséget nyújtottak a támadás megindítására. Elég ugyanis ehhez az erdélyi magyar kisebbség „veszélyeztetettsége” vagy forradalmi jelenségek észlelése; de az is, ha Románia egyoldalúan tenne területi engedményt a Szovjetunióval vagy Bulgáriával szemben.⁸⁷

Ezek a kérdések állottak Ciano és Csáky 1940. január 5-étől 7-éig tartó velencei megbeszélései középpontjában is. Az olaszok mérséklőleg igyekeztek hatni, s a magyar kormány látszólag tartotta is magát a „velencei vonalhoz”. Csáky február eleji expozéja a külügyi bizottságban azt hangsúlyozta, hogy türelemmel kell lenni, mert az olasz és német érdek egyaránt a béke fenntartása ebben a térségben; mindössze annyit jegyzett meg, hogy talán lehetséges lesz bizonyos határrevíziót elérni, s a bécsi döntés mintájára Aradot, Nagyváradot és Szatmárnémetit átcsatolni.⁸⁸ Német részről valóban csak bizonyos határkiigazításra engedtek kilátást, s azt is csak a háború befejeztével Délkelet-Európában végrehajtandó területi újjárendezés keretében, amely „e tér összes államait a Birodalomnak rendelné alá”.⁸⁹

Éppen mivel a háború végére ígért, és „történelmi méretűnek” jelzett német „Neuordnung” magyar szempontból mindössze ennyivel kecsegtetett, a magyar kormány a tanúsítandó türelemre vonatkozó minden fogadkozása ellenére azon a véleményen volt, hogy „az erdélyi kérdésből egy fait accomplit lenne jó teremteni addig”.⁹⁰

A képviselőház január 31-i ülésén lezajlott tüntetés nyomán – amikor a Ház tagjai, pártkülönbség nélkül, felállva tapsolták és éljeneztek a székelység ügyében interpelláló, és a kormány cselekvését követelő nyilas Vajna Gábort,⁹¹ – Ullein-Reviczky Antal külügyi sajtófőnök másnap szintén arról beszélt a sajtó vezetői előtt, hogy „már nem lehet bennünket kielégíteni holmi kisebbségvédelmi ígéretekkkel, nemzetiségi státútummal stb., amelyeket úgysem tartanának be a románok – nekünk terület, föld, ember kell”. Természetesen nem egy szűk határrevízió formájában, hanem a Kárpátokig, amelyre „Európa érdekében van szűksége Magyarországnak”.⁹² Teleki memoranduma is, amelyet 1940 márciusában juttatott el a nyugati- és a tengelyhatalmakhoz Erdély ügyében, a Kárpátok „erőd-vonalát” akarja magyar kézre adatni, hogy megvédje Európát „a keletről (szovjet oldalról) jövő veszedelemmel szemben”.⁹³

A „szovjet veszély” hangoztatásával operáló magyar agresszióval szemben a

⁸⁷ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány* ... 83. l.

⁸⁸ Erdmannsdorff távirati jelentése. Budapest, 1940. febr. 3. OL Filmtár, 11586. doboz, 52231–2.

⁸⁹ A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. Berlin, 1940. márc. 28. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 643.

⁹⁰ A Revíziós Liga londoni titkárságának jelentése. London, 1940. január végéről. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 222.

⁹¹ KN 1939/IV. 393. l.

⁹² Ullein-Reviczky sajtótájékoztatója. OL Kozma-iratok. 31. cs. Politikai vonatkozású rádióügyek. 1940.

⁹³ Teleki emlékirata Erdély ügyében. 1940. febr. 18. OL Kozma-iratok. 11. cs. Adatgyűjtemény. II. 1940.

román kormány sem volt rest ugyanezt az eszközt felhasználni. Így pl. a római román követ, Bossi, a magyar vezérkari főnök értesülése szerint „mindig szélesebb körben kamatoztatja az őket fenyegető bolszevista veszélyt”, amely kell, hogy Európát egységesen Románia mellé állítsa.⁹⁴ A két perlekedő fél között ugyanazzal az érveléssel jelentkezett a nevető harmadik: a német birodalomban megjelentették Andreas Matthiae erdélyi szász „Siebenbürgen” című könyvét, amely megállapítja, hogy Erdély sem román, sem magyar uralom alatt nem tudja betölteni történelmi hivatását, hogy ti. bástya legyen a keletről fenyegető veszedelemmel szemben; ezt a feladatot csak egy német birodalmi protektorátus alatt álló Erdély láthatja el, szász vezetéssel.⁹⁵

A „furcsa háború” sajátos időszakában, és a finn–szovjet háború folytán előállt nemzetközi körülmények között, a magyar kormány egy közeli békekonferenciára számított, amely a szovjetellenes kapitalista egységfront jegyében ülne össze; s azt latolgatta, mit várhat egy ilyen konferenciától revíziós törekvései érdekében. Természetesen román részről is készültek erre az esetleges békekonferenciára, Teleki azonban hiába szólította fel már február közepén a bukaresti követet, hogy efelől részletes titkos értesülések szerzésére törekedjen, Bárdossy kilátástalannak ítélte a megvesztegetési kísérleteket.⁹⁶ A román készülődést elsősorban a külföldi román propagandaszolgálat erőteljes megszervezésén lehetett lemérni. Bárdossy szerint ennek „kétségtelenül az a célja, hogy ha majd a béketárgyalásokra kerül a sor, a hangulat lehetőleg mindenütt kedvező legyen Románia számára”. Keserű gúnnyal, de nem sok erkölcsi alappal jegyezte meg, hogy a román kormány „Németországnak petróleumot és más nyersanyagokat küld – Párizsba és Londonba román propagandistákat!”⁹⁷ Hiszen a magyar kormány is éppúgy a tengelyre támaszkodott, s a nyugati hatalmak „jóindulatát” hasonló módszerekkel igyekezett emellett biztosítani.

1940 március elején fontos esemény zajlott le Románia belpolitikai életében: a német kormány közvetítésével megegyezés jött létre a Vasgárda és a Tătărescu-kormány között, s a vasgárdisták beléptek a Nemzeti Újjászületés Frontjába. Az eddigi üldöztetés elől a német birodalomba menekült mintegy 2000 vasgárdista nagy része visszatért, s most már újra hazájában folytathatta a német érdekek kiszolgálásának politikáját. Továbbra is visszautasította azonban a Fronthoz való csatlakozást a Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt, olyan alkotmányt követelve, amely legalább a kétpárt-rendszeren (Liberális Párt és Nemzeti Parasztpárt) felépülő politikai életet teszi lehetségessé.⁹⁸

A németek felé tett belpolitikai gesztusok, a gazdaságpolitikaiakhoz hasonlóan, a

⁹⁴ Werth Henrik levele Teleki Pálhoz. Budapest, 1940. márc. 12. OL ME Tájékoztatói o. 3. cs. B 32/483.

⁹⁵ A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. Berlin, 1940. febr. 2. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 322.

⁹⁶ Bárdossy László levele Szentiványi Domokoshoz. Bukarest, 1940. márc. 17. OL ME Tájékoztatói o. 3. cs. B 32/513.

⁹⁷ Bárdossy jelentése. Bukarest, 1940. ápr. 8. OL ME Nemzetiségi o. 82. cs. O 17151/1940.

⁹⁸ A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. Berlin, 1940. ápr. 10. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 720.

területi követelésektől háromfelől is szorongatott Románia helyzetének megerősítését kívánták szolgálni. Németország valóban visszatartotta a magyar agressziót; ezért a magyar kormány inkább Olaszország támogatását kereste. A március 23-án Rómába utazó Teleki „Mussolini azon kérdésére, hogy mit kívánunk, mit követelünk, azon választ adta, hogy mást nem mondhatunk: mindent; de ha ők, a románok, nagyon nagy áldozatokra képesek, hajlandók volnánk tárgyalni”. Vagyis: az egész Erdélyre formált igény fenntartása mellett hajlandó a magyar kormány egy kompromisszumra a már több mint egy éve kidolgozott „bővített-korridoros” revízió terve alapján. Az olasz államférfiak megígérték, hogy megpróbálnak a románokra hatni, azonban őket elsősorban az érdekelte, hogy milyen magatartást kíván tanúsítani Magyarország a besszarábiai kérdés felvetésekor. Mussolini figyelmeztetett, hogy „a Szovjettel együtt menni végveszélyt jelentene, és ezt Európa sohasem bocsátaná meg”. Teleki megígérte, hogy „mi magyarok a Szovjettel nem megyünk együtt, még egy általunk iniciált dolgot sem óhajtunk az oroszokkal együtt végrehajtani. Közös platform az oroszokkal mi részünkről nem jön tekintetbe.”⁹⁹ A magyar kormány részéről „iniciált dolog” az Erdély ellen tervezett támadás szinkronba hozatala a szovjet várható besszarábiai akciójával, anélkül azonban, hogy bármiféle együttműködésre kerülne sor.

Az a körülmény, hogy az erdélyi revízió ügye nem tudott előbbre jutni, vitákat, ellentéteket váltott ki a magyar kormányon belül. Az április 1-i minisztertanácson Csáky „szükségesnek tartaná, ha megkérdeznénk a németeket, hogy mi az ő álláspontjuk velünk szemben, Romániával való viszonylatban?” Teleki véleménye szerint azonban „szükségtelen ma, a mai helyzetben, kártyáinkat felfedni. Nekünk a messzebb jövőre kell néznünk. Erdélyért ma még nem szabad az egész országunk tétjét betenni.” Teleki ugyanis nem a németek kezéből akarta elfogadni, hanem önerőből akarta elfoglalni Erdélyt, ki akarván kerülni a németeknek való elkötelezettséget. Csáky viszont – valószínűleg az 1938 őszi kárpát-ukrajnai akció kudarcára gondolva – attól tartott, „a németek megint azt mondhatják majd, hogy mi nem közöltük velük előre szándékainkat és igényeinket”. Csáky végül is Románia vonatkozásában engedett Teleki álláspontjának, de jegyzőkönyvileg is leszögezte azt a véleményét, hogy legalább Szlovákiára formált igényünket vessük fel óvatos formában a németeknél. Teleki ehhez hozzájárult, bár Keresztes-Fischer nézete szerint nincs valószínűsége annak, hogy a németek kiadnák Szlovákiát a kezükből.¹⁰⁰ Bartha hadügyminiszter Telekit és Csákyt egyaránt azzal vádolta, hogy 1939 márciusában, Kárpát-Ukrajna elfoglalásakor, elmulasztották a kínálkozó alkalmat Románia megtámadására és az erdélyi bevonulásra. Csáky az április 6-i minisztertanácson,¹⁰¹ Teleki pedig a kormánypárt április 16-i értekezletén cáfolta, hogy az az ország veszélyeztetése nélkül kivihető lett volna.¹⁰²

A helyzet tehát nem változott. Amikor a Turáni Vadászok Országos Egyesülete

⁹⁹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. ápr. 1.

¹⁰⁰ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. ápr. 1.

¹⁰¹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. ápr. 6.

¹⁰² Bizalmas jelentés az 1940. ápr. 16-i MÉP-értekezletről. OL Kozma-iratok. 11. cs. Adatgyűjtemény. II. 1940.

április elején „Erdélyt vissza!” feliratú jelvényt akart országosan forgalomba hozni, a miniszterelnökség és a külügyminisztérium egybehangzó véleménye az volt, hogy „ez idő szerint nem látszik kívánatosnak és politikailag célszerűnek egy ilyen jelszóval ellátott jelvény használatának engedélyezése”.¹⁰³ E jelszóval nem lehetett nyíltan operálni, de ez hatotta át az egész magyar politikai és közéletet.

Az ügy mozdulatlansága ellenére bizonyos reményeket tápláltak azok a jelenségek, amelyek arra utaltak, hogy a német hadvezetés felkészült a romániai olajmezők biztosítására egy szovjet támadás esetére. A magyar kormány szerette volna tisztázni, mit várhat ezektől az előkészületektől, amelyek egyfelől a Magyarországon való német átvonulás, másfelől Erdély magyar kézre engedésének lehetőségét vetették fel. Teleki április 17-i levele Hitlerhez ezért javasolta a tengelyhatalmak és Magyarország közös megbeszélését ezekről a kérdésekről, célozva arra is, hogy Erdély ellenében a magyar kormány nem zárkoznék el a németek magyarországi átvonulásának engedélyezése elől. Május 10-én azonban megindult a németek nagy nyugati offenzívája, s Hitler 14-i válasza erre utalva hangsúlyozta a balkáni béke fenntartásának szükségességét. Teleki május 20-i újabb levele átmenetileg belenyugszik a tervezett erdélyi akció elhalasztásába, abban a reményben, hogy „ha a harcok végén elkövetkezik Európa új rendje ... a tengelyhatalmak szóban és tettben mellettünk fognak állni, hogy mi keresztülvihelessük terveinket a megfelelő időben és a legjobb módon”.¹⁰⁴

Ezalatt Magyarország Románia felé eső határsávjában, „nemzetvédelmi célból”, tovább folytatódott a román kisebbség zaklatása. Ebben jelentős részt vállalt a katolikus egyház, amikor szívósan dolgozott azon, hogy a görögkeleti vallású románokat megnyerje „a katolikumnak, s ezzel a magyar hazának”. Az áttérítési akciót irányító debreceni apostoli kormányzónak a miniszterelnökhöz küldött jelentése szerint „napról napra nő azok száma, akiket sikerül megmen-tenünk... Különösen szép az eredmény Körösszakál községben, Körösszegapá-tiban eddig nem sikerült eredményeket elérni, de ma már ott is megmozdult a tevékenység.” Az akció eredményességét azon esetekben tekintették teljesnek, ha a görögkeleti vallású román nemcsak áttért a katolikus hitre, hanem nevét is megmagyarosította, s ezzel „mindkettőt elhagyta, ami nemzetiségét bizonyíthatta volna”.¹⁰⁵

A magyar parlamentben 1940 június elején a nyolcosztályos elemi iskola megvalósításáról benyújtott törvényjavaslat vitája folyt. A felszólalók közül többen is a „magyar kultúrfölény” megvédelmezésének szükségességét hangoztatva támogatták a javaslatot, mert veszélyeztetve látták azt még az annyira lebecsült Románia részéről is, ahol a rendszeresített hétosztályos iskolatípus „nagyon bevált”, és Erdélyben „még a mi magyar testvéreinkkel is annyira meg tudták szeretetni”.¹⁰⁶

¹⁰³ OL ME Nemzetiségi o. 77. cs. L 17135/1940.

¹⁰⁴ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány* ... 93–116. l.

¹⁰⁵ Lindenberger János levele Teleki Pálhoz. Debrecen, 1940. máj. 10. OL ME Nemzetiségi o. 77. cs. L 17521/1940.

¹⁰⁶ Gesztelyi Nagy László felszólalása: 1940. jún. 4. KN 1939/V1. 77. l. Hertelendy Miklósé: jún. 5. KN 87. l. Maróthy Károlyé: jún. 6. KN 148. l.

Ezekben a napokban azonban a román politikai élet újabb fordulata, a „totális rendszer” bevezetése, a vasgárdisták képviselőjéhez jutása az új kormányban, a nyugati kapcsolatok feladása, az egyoldalú tengely-orientáció – egyszeriben felkavarta a magyar belpolitikát is. A nyilasok azonnal a kormány ellen fordították, hogy Romániában, azaz – mint Rapcsányi képviselő mondotta – „egy általunk kultúrában, egyéni tulajdonságokban és más egyéb vonatkozásban is kevesebbnek, kisebb értékűnek tartott államban olyan állapotok álltak elő, amelyek bennünket időben megelőztek”, és támadták a magyar kormányt, hogy „még ma sem hajtott végre ezeket az intézkedéseket, de meg sem próbálja azokat végrehajtani”.¹⁰⁷ Kovarcz Emil valóságos „bűnlistát” olvasott Teleki fejére, akiben a tengely-orientáció kizárólagossága és a szélsőjobboldali erők felülkerekedése legmakacsabb ellenzőjét látták.¹⁰⁸ Matolcsy Mátyás indítványozta, hogy a kormány „a magyar nemzetiszocialista rendszerváltozás érdekében haladéktalanul vonja le a konzekvenciákat, és a megalakuló nemzetiszocialista kormány az átalakulást célzó törvényeket sürgősen valósítsa meg”.¹⁰⁹

A Teleki-kormány azonban ellenállt a nyilas rohamoknak – a német gazdasági követelések tekintetében téve jelentős engedményeket. Clodius, aki kilenc hónapon át hiába próbált eredményt elérni a magyarországi kőolajtermelés fokozása terén, június 5-én örömmel jelenthette, hogy a magyar kormány felajánlást tett a németeknek folyó igen fontos szállítások (ásványolaj, réz, gumi stb.) megnövelésére, s ezzel tanúbizonyságát adta annak, hogy magatartása pozitív a német birodalomhoz.¹¹⁰ A magyar kormánynak ez a lépése megerősítette a német kormányt abban a felfogásában, hogy a nyilasok teljesen bizonytalan értékű felajánlásaival szemben a kormány konkrét, azonnal effektuálható felajánlására alapozzon. Ilyen körülmények között a Teleki-kormánynak nem került különösebb nehézségbe, hogy a nyilas rohamokat visszaverje, s az általuk betervezett nemzetiségi törvényjavaslat ügyét széles körű és heves nyilasellenes kampány indítására használhassa fel.¹¹¹ A defenzívába szorult nyilasok számára nem maradt más, mint a „főbírási, dzsentris” nemzetiségpolitikai szemlélet bírálata, hogy ti. „nálunk nincsenek nemzetiségek, csupán más anyanyelvű magyarok”. E szemlélet „veszélyes visszasságára” Matolcsy Mátyás helyesen mutatott rá: „Mit fognak szólni, ha Romániában, vagy bárhol más országokban, azt mondják majd a mi magyar véreinknek: ti nem vagytok magyarok, hanem csak magyarul beszélő románok vagy egyebek...”¹¹² Ezt a megnyilatkozást azonban abban az összefüggésben kell értékelni, amelyben kiváltódott, hiszen ugyanez a Matolcsy, aki józan mérésükre intett, amikor a kormány ellentámadásba lendülő nyilasellenes kampánya a nemzetiségi kérdésben „túlhajtott”, a revíziós követelésekben igyekezett túl-

¹⁰⁷ Rapcsányi László felszólalása. 1940. jún. 25. *KN* 1939/VI. 355. l.

¹⁰⁸ Kovarcz Emil interpellációja. 1940. jún. 26. *KN* 1939/VI. 388–389. l.

¹⁰⁹ Matolcsy bejegyzését az indítványkönyvbe az 1940. jún. 12-i ülésen ismertették. *KN* 1939/VI. 483. l.

¹¹⁰ Clodius feljegyzése. Berlin, 1940. jún. 5. OL Filmtár, 11586. doboz, 52457–8.

¹¹¹ TILKOVSKY: *A nyilasok törvényjavaslata...* Századok, 1965. évf. 6. sz.

¹¹² Matolcsy Mátyás felszólalása. 1940. jún. 11. *KN* 1939/VI. 199. l.

harsogni a kormányt, amely ez irányú propagandáját a tengelyhatalmak álláspontjára való tekintettel némileg mérsékelni volt kénytelen. Matolcsyék így szónokoltak: „Teljes rendszerváltozást követelünk, és követeljük Erdélyt vissza, a Felvidéket vissza, és a Kárpátok láncáig mindent vissza! Elítéljük ezt a némaságot parancsoló politikát. Mi nyíltan kiáltjuk a világ arcába, hogy ezeréves hazánkhoz, ősi jussunkhoz jogunk van, ezért dolgozunk, és ha kell, meghalunk.”¹¹³

Valójában a magyar kormány nem volt sem néma, sem tétlen. Csáky nyilatkozatai arról, hogy Magyarország „türelmesen vár Trianon igazságtalanságainak jóvátételére”, nehezen leplezték a türelmetlenséget, s tulajdonképpen azt a célt szolgálták, hogy mint megoldásra váró problémára, újra és újra felhívják az erdélyi revízió szükségességére a figyelmet.¹¹⁴

Június végén a magyar kormány elérkezettnek vélte az időt a cselekvésre. Míután a Szovjetunió 26-án ultimátumot intézett a román kormányhoz Bessarábia ügyében, amelyet az elfogadott, a magyar minisztertanács úgy döntött, hogy nem tűrhet diszkriminációt: a román kormánynak eleget kell tennie a magyar területi követeléseknek is. Teleki és Csáky a magukhoz kéretett budapesti német követ előtt felelevenítették és a lehető legtágabban értelmezték azokat a már régebben megállapított feltételeket, amelyek a magyar katonai beavatkozást a magyar kormány nézete szerint elkerülhetlenné teszik, s rajta keresztül kérdést intéztek a német kormányhoz: még mindig fenntartja-e várakozásra intő álláspontját, s ha igen, számíthat-e Magyarország a tengelyhatalmak támogatására Romániával szembeni területi követeléseit illetően; s végül mi a tengelyhatalmak álláspontja, ha a magyar hadsereg kénytelen Erdélybe benyomulni?¹¹⁵ Az éppen Budapesten tartózkodó Clodiust pedig Csáky arra kérte, hozza a birodalom vezetőinek személyes tudomására a következőket: Mivel a Balkán békéje Németországot elsősorban az e térségből számára történő gazdasági szállítások zavartalansága szempontjából érdekli, a magyar kormány felajánlja, hogy Romániával szembeni területi követeléseit kielégítése esetén saját szükségletei korlátozása árán is önként felemeli gazdasági szállításait Németországnak, s ezenfelül teljesen szabad közlekedést biztosít Magyarországon keresztül a német személyzetű német vonatoknak. Továbbá: ha Magyarország megkapja Észak-Erdélyt és a Székelyföldet, többet Romániától nem kíván, hanem a két ország viszonyát barátságosan rendezve, közösen készülnek fel a Kárpátok szovjetellenes védelmére. Szlovákiával szemben Magyarország lemond minden revíziós igényről, Jugoszláviát illetően pedig egészen minimális határkorrekcióval beérné, s ezzel Magyarország egyszer s mindenkorra ki lenne elégítve.¹¹⁶ Ez utóbbi ígéretre nyilvánvalóan csak a soron levő revíziós kérdés könnyebb elfogadtatása, a történelmi jogcímre alapozott magyar revíziós igényekkel szembeni német ellenszenv kikapcsolása, és a „völkisch” gondolat alapjára való helyezkedés látszatának keltése érdekében került sor.

¹¹³ Matolcsy Mátyás felszólalása. 1940. jún. 24. KN 1939/VI. 307. l.

¹¹⁴ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1941. jún. 24. OL Filmtár, 11586. doboz, 52486.

¹¹⁵ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. jún. 28. OL Filmtár, 11586. doboz, 52489–92.

¹¹⁶ Clodius jelentései. Budapest, 1940. jún. 28. OL Filmtár, 11586., doboz, 52505–6. és Berlin, 1940. jún. 29. OL Filmtár, 11586. doboz, 52498–501.

A magyar kormány azzal az átlátszó ürüggyel, hogy Románia akarja megtámadni Magyarországot, elrendelte a mozgósítást. A magyar–román határincidensekről érkező hírek, amelyeket magyar részről tagadtak, vagy legalábbis bagatellizáltak, arra mutattak, hogy a magyar támadás küszöbön áll. A német kormány újólag hangsúlyozta, mennyire érdeke, hogy a Balkán ne legyen hadszíntér; s közölte, hogy német katonai segítségre Magyarország semmiképpen nem számíthat.¹¹⁷ Ez az intés azonban célt tévesztett, hiszen a magyar kormány különben is önállóan akarta fegyveres akcióját végrehajtani. Csáky tovább latolgatta Magyarország háborús esélyeit Romániával szemben. Úgy vélte: a számbelileg egyenlő erők mellett, a terepviszonyoknak a támadó szempontjából kedvezőtlen volta ellenére, a magyar küzdőszellem Magyarország oldalára billenti a mérleget.¹¹⁸ A támadásra okot szolgáltatatható ürüggyek skáláját tovább bővítette azzal az eshetőséggel, hogy a szovjet csapatok átlépik a Pruthot, vagy a román kormány Erdélyben telepít le az átadásra kerülő Besszarábiából átköltöző románokat.¹¹⁹ A képviselőházban július 2-án lezajlott demonstráció során Közi-Horváth József már azzal uszított, hogy „vérfürdő készül az erdélyi magyarság ellen”,¹²⁰ Matolcsy Mátyás pedig azzal fenyegetődött, hogy „minden magyarért száz román fog életével lakolni”. Matolcsy „Induljunk!” jelszavára, s annak jeléül, hogy „a magyar kormány mögött áll pártkülönbség nélkül mindenki akkor, ha mer cselekedni”, valamennyi képviselő felállva, ütemesen kiáltozta: „Erdélyt vissza!”, s elénekelte a himnuszt.¹²¹

E jelenségek arról győzték meg a német kormányt, hogy a magyar támadás megakadályozására nem elégséges a szigorú tilalom, de nem eléggé hatásos a magyar revíziós igények „adott időben” való támogatására tett ígéret sem; mert az csak távoli és bizonytalan kilátást nyújt. Ezért a magyar kormányhoz 4-én intézett újabb szigorú figyelmeztetés ezúttal már konkrétabban kilátásba helyezte a revízió kérdésének a tengelyhatalmak általi megvizsgálását,¹²² s ezekben a napokban a német kormány több ízben kért és kapott információt, térképanyagot a magyar kormánytól a magyar területi követelésekről. A magyar kormány most is a „bővített-korridor” tervét terjesztette elő, mint minimális programot, és erőteljesen hangsúlyozta a Székelyföldhöz való ragaszkodását.¹²³ A német diplomácia így elhárította a Románia elleni magyar támadás közvetlen veszélyét; a július 5-i minisztertanácson Csáky kijelentette: „Mai külpolitikai helyzetben legjobb, ha

¹¹⁷ Weizsacker telefonutasítása Erdmannsdorffnak. Bach, 1940. júl. 1. OL Filmtár, 11586. doboz, 52521–3.

¹¹⁸ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. júl. 1. OL Filmtár, 11586. doboz, 52510–2.

¹¹⁹ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. júl. 2. OL Filmtár, 11586. doboz, 52530–1.

¹²⁰ Közi-Horváth József felszólalása. 1940. júl. 2. *KN* 1939/VI. 458–459. l.

¹²¹ Matolcsy Mátyás felszólalása. 1940. júl. 2. *KN* 1939/VI. 426. l.

¹²² Ribbentrop instrukciója Weizsacker és Erdmannsdorff részére. Berlin, 1940. júl. 4. OL Filmtár, 11586. doboz, 52546.

¹²³ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. júl. 4. OL Filmtár, 11586. doboz, 52550–1., és júl. 5. OL Filmtár, 11586. doboz, 52553. Weizsacker feljegyzése. Berlin, 1940. júl. 9: OL Filmtár, 11586. doboz, 52557., és ugyanaznapi levele Sztójayhoz. OL Filmtár, 11586. doboz, 52561.

Magyarország bizalommal hallgat a velünk baráti viszonyban levő két nagy tengelyhatalom baráti tanácsaira. Mozgósításunk révén elértük, hogy ezen hatalmas barátaink most már komolyan megmozdultak a jogos magyar követelések érdekében.”¹²⁴ Teleki és Csáky meghívása Münchenbe, ahol Ciano is jelen lesz, alátámasztani látszott ezt az álláspontot; sőt, a magyar államférfiak arra számítottak, hogy esetleg már egyben döntésre is sor kerül az erdélyi kérdésben. A július 9-i minisztertanácson Teleki térképen magyarázta el, milyen álláspontot fog képviselni Münchenben: a „bővített-korridor” tervén alapuló területi revíziót mint kompromisszumos megoldást fogja felajánlani, hangsúlyozva, mily nagy áldozatot hoz ezzel Magyarország, „hiszen a Marostól délre fekszenek igen értékes területek, a resicai, stájerlakaninai, petrozsényi bányák stb”.¹²⁵

A július 10-i müncheni tárgyalás azonban nem a magyar kormány várakozásainak megfelelően alakult. Egyrészt megleckéztették a magyar államférfiakat a támadás letiltásával kapcsolatos szemrehányások miatt, amelyeket Horthy Hitlerhez intézett, s most átadott levele tartalmazott; s figyelmeztették őket, hogy sem Magyarország belső, szociális helyzete, sem katonai felkészültsége nem nyújt biztosítékot arra, hogy egy önálló fegyveres akciója sikerrel járhat Romániával szemben. Másrészt nem voltak hajlandók a magyar területi követelések tekintetében a maguk részéről állást foglalni, hanem Telekiéket a románokkal való közvetlen tárgyalások felvételére utasították, s csupán azt helyezték kilátásba, hogy Hitler Carol királyhoz intézendő levele tanácsolni fogja az ésszerű megegyezésre való készséget.¹²⁶

Teleki és Csáky igyekeztek a közvélemény előtt igen pozitívnak beállítani a müncheni tárgyalás eredményeit, jóllehet teljesen tudatában voltak annak, hogy a közvetlen tárgyalásoktól nem sokat várhatnak. A román kormány már korábban felkérte Jugoszláviát, hogy a magyar kormánynál puhatolódzzon egy határrevízió és azon túl lakosságcserén alapuló megegyezés lehetőségei felől; de a magyar kormány, bár azt hangoztatta, hogy nem kíván „túlzott” követelésekkel fellépni, kijelentette, ha a románok csupán egy-két határmenti várost akarnának átadni, akkor a fegyvereké lesz a szó. A jugoszláv kormány kísérletét, hogy közvetítsen e két álláspont között, a román kormány már rosszállással fogadta, mert abban bízott, hogy a németekkel való kapcsolat még szorosabbra vételével nagyobb eredményt érhetnek el a magyar igények leszállítatása terén.¹²⁷ A magyar kormány versenyre kelt ezzel a törekvéssel: Clodius július 20-i távirati jelentése nyolc pontban sorolja fel azokat a német birodalom számára igen lényeges, magyar részről pedig igen súlyos áldozatokat jelentő gazdasági engedményeket, amelyeket jelentős részben Teleki személyesen tett, hogy megfelelően hangolja a németeket az erdélyi revízió

¹²⁴ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. júl. 5.

¹²⁵ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. júl. 9.

¹²⁶ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány...* 144–150. l.

¹²⁷ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. júl. 11. és 12. OL Filmtár, 11586. doboz, 52562–3. és 52564–5. Fabricius távirata. Bukarest, 1940. júl. 13. OL Filmtár, 11586. doboz, 52566–7. Erdmannsdorff távirata, júl. 16. OL Filmtár, 11586. doboz, 52573–4.

kérdésében.¹²⁸ A július 26-án Salzburgba utazó román államférfiakat Hitler és Ribbentrop a magyarokkal való közvetlen tárgyalások felvételére és kompromisszumos megegyezésre utasította.¹²⁹

A román kormánynak természetesen nem volt sürgős az ügy: halogató politikájuk miatt a panaszjegyzékek sorával bombázta a magyar diplomácia a német külügyminisztériumot, és a román tárgyalókészség zálogául egy határmenti város, lehetőleg Nagyvárad, előzetes átengedését kívánta, de német részről ez nem találkozott helyesléssel.¹³⁰ Hasonlóképpen ellenezték, hogy a magyar kormány még pénzügyi követelésekkel is tetézzze területi igényeit.¹³¹

Ebben a helyzetben a magyar kormány kívánatosnak látta fokozni a külföldi propagandát. Ez azonban nem ment könnyen. A Magyar Revíziós Liga római titkárságának jelentése pl. rámutat, hogy „a magyar kérdés már annyira elcsépelte, hogy unják az emberek. Újat, valami megkapót, valami detektívregénybe illőt kell adni.” Javaslat szerint „nagyon jól jönne most egy kis határincidenst kiprovokálni. Mondjuk, egy kis járőrösszezapást, ártatlant, amit azonban felfújhatunk úgy, hogy a románok húzzák belőle a rövidebbet... A határincidensen kívül ugyancsak mint »eseményt« kellene kiprovokálni egy pár katonának a hozzáuk való dezertálását. Ez is nagyon jól jönne, mert a dezertálást szociális és gazdasági okokkal lehetne megmagyarázni, ami kedvező alkalmat nyújtana arra, hogy beszéljünk Románia belső anarchiájáról.” Ami pedig az erdélyi propagandát illeti, „ne szaktanulmányokat írassunk és próbáljunk elhelyezni, hanem »eseményeket« propagandisztikusan feldolgozni”.¹³²

Erdélyben ez idő tájt Teleki „A magyar nemzetiségi politika” című, román és német nyelven is megjelentetett brosúráját terjesztették a brassói és az aradi konzulátus útján, „de csak suttyomban”.¹³³ Bárdossy követ különös gondot fordított az erdélyi szászok megnyerésére; vezérüknek, Roth szenátornak azt ígerte, hogy részleges erdélyi területi revízió esetén messzemenő gazdasági kedvezésben fognak részesülni, egész Erdély magyar uralom alá kerülése esetén pedig a szász ún. Királyföld a legmagasabb fokú autonómiát nyeri. A Romániai Német Népközösség azonban Bárdossy ajánlatára elutasító választ adott: egyrészt elvetnek minden olyan megoldást, amely az erdélyi szászokat elválasztaná a bánáti sváboktól, másrészt a szászföldi területi autonómia nem elégíti ki őket, hiszen a minden – bárhol élő – németre kiterjedő népcsoport-autonómia elve alapján állnak.¹³¹ Az

¹²⁸ Clodius távirati jelentése. Budapest, 1940. júl. 20. OL Filmtár, 11587. doboz, 52585–6.

¹²⁹ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány...* 156–160. l.

¹³⁰ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1940. aug. 7. OL Filmtár, 11589. doboz, 46766–2.

¹³¹ „Az erdélyi kérdéshez. Pénzügyi követelések Romániától” című Telekitől származó memorandum, amelyet 1940. júl. 30-án adott át Sztójay a német külügyminisztériumban, 3 milliárd aranykorona jóvátételt követelt az 1919 őszi román megszállásért. OL Filmtár, 11589. doboz, 467657–9.

¹³² A Revíziós Liga római titkárságának jelentése. Róma, 1940. júl. 26. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 61.

¹³³ OL ME Tájékoztatási o. B 32. 156. és 215. sz.

¹³⁴ Fabricius táviratai. Bukarest, 1940. aug. 1. és 7. OL Filmtár, 11587. doboz, 52631. és 52660.

erdélyi románok sorsát viszont a Teleki-féle brosúrában kifejtett elvektől is jelentősen eltérő módon vázolta fel Thim József történész Ribbentrophoz intézett, s a Völkischer Beobachter szerkesztőségének is megküldött említett memoranduma, amely kitelepítésüket tartotta kívánatosnak.¹³⁵

A bukaresti német követ, Fabricius, mint egy esztendővel ezelőtt, most is azon a véleményen volt, hogy legfeljebb a szatmári síkságot és esetleg Aradot lehetne a magyaroknak átengedni, mert e területek népiségileg és gazdaságilag egyaránt inkább Magyarországhoz kapcsolódnak. Egy ilyen határrevízió esetén a szatmári svábokat elmagyarosodás fenyegetné, fontolóra kell tehát venni áttelepítésüket. Erdély többi része azonban, véleménye szerint, történelmileg, gazdaságilag egyetlen megbonthatatlan egység. Mint kifejtette, biológiai okok is amellet szólnak, hogy az évszázadok óta stagnáló magyarsággal szemben a szapora, fiatal, életerős román nép támogattassék.¹³⁶

A magyar kormánynak augusztus 7-i, a tárgyalások megkezdését sürgető jegyzéke, majd a román kormány 10-i pozitív válaszjegyzéke után augusztus 16-án Turnu-Severinben megkezdődtek a közvetlen tárgyalások, amelyek azonban semmi eredményre nem vezettek, s 24-én véglegesen megszakadtak. Magyar részről ragaszkodtak a fél Erdélyt jelentő „bővített-korridor” elgondoláshoz, román részről viszont csak mérsékelt határkorrekcióról és lakosságcsereéről voltak hajlandók tárgyalni. A román kormány a tengelyhatalmak döntőbíráskodását kérte, a magyar kormány elhatározta, hogy az ultima ratióhoz, a fegyveres fellépéshez folyamodik. Magyarország tehát mozgósított, s a kormány 26-án kelt jegyzéke, melyet 27-én hoztak Ribbentrop tudomására, bejelentette, hogy tekintettel Erdély román hadosztályokkal való feltöltődésére, és a román kormánynak a további tárgyalásokkal szembeni elutasító magatartására, az erdélyi kérdést a magyar kormány katonai akcióval oldja meg.¹³⁷

Ribbentrop most már nem habozhatott: 1940. augusztus 30-án Bécsben ismét német–olasz döntőbíráskodásra került sor. A magyar kormány 28-i feljegyzése még egyszer és utoljára rögzítette a „bővített-korridor” elvén alapuló területi kívánságot, de a döntőbírák előzetes kikötése a hozandó ítélet feltétel nélküli elismerése volt. Teleki vonakodott ezt elfogadni, mert attól tartott, hogy nem ítélik meg a Székelyföldet, azonban Horthy és a minisztertanács véleményének kikérése után Csáky bejelentette, hogy Magyarország feltétel nélkül aláveti magát a döntésnek. Ez területi vonatkozásban nem okozott csalódást: Magyarország lényegében elérte a „bővített-korridor” terve alapján igényelt revíziós gyarapodást. Ami Dél-Erdélyt illeti, Kozma így fejezte ki, kevéssel előbb a vezetőkörök véleményét: „Ha befejeződik a nyugati háború, úgyis szabad kezet kapunk, és fegyverrel egy-kettőre elintézzük az ügyet.”¹³⁸

¹³⁵ OL ME Nemzetiségi o. 98. cs. L 19368/1941.

¹³⁶ Fabricius távirati jelentése. Bukarest, 1940. aug. 9. OL Filmtár, 11587. doboz, 52666–8.

¹³⁷ OL Filmtár, 11587. doboz, 52712–14.

¹³⁸ Kozma Miklós naplója. Berlin, 1940. aug. 21. OL Kozma-iratok. 11. cs. Adatgyűjtemény. III. 1940.

Erre az elképzelésre azonban most váratlan csapást mért, hogy Ribbentrop egyidejűleg garanciális okmányt írt alá Románia határaitra vonatkozólag. Mint Teleki erről a minisztertanács 31-i ülésén beszámolt: „revíziós propagandát Románia irányában – éppúgy, mint Szlovákiával szemben, amelynek határait Németország szintén garantálta – a jövőben nem folytathatunk.”¹³⁹

A második bécsi döntés tehát „pyrrhusi győzelem” volt a magyar kormány számára: Teleki fel akarta vetni a bizalmi kérdést, és le akart mondani. Horthyhoz írt szeptember 1-i két levelében a katonai vezető köröknek a kormány intencióival ellentétes lépései egész sorát hozta fel, köztük az 1939 őszi ekrazit-esetet, „amelynek organizálása minden politikai előrelátás és okosság nélkül történt”, és amely „Erdélyben magyarság-politikailag nagy károkat okozott”, de az utóbbi hetek olyan eseményeit is, mint a vezérkari főnök tényeknek meg nem felelő nyilatkozatát „a németeknek Erdélyre vonatkozó ígéretéről”, és felelőtlen, a kormány politikájával ellentétes kijelentését, miszerint Magyarország döntőbíráskodást kér; vagy a bécsi tárgyalásokra igen kedvezőtlenül kiható azon esetet, hogy e tárgyalások közvetlen küszöbén a vezérkari főnök bombáztatta a szatmárnémeti repülőtérrel.¹⁴⁰ Teleki rámutatott arra, hogy a katonai vezetés nemcsak azáltal hozza a kormányt lehetetlen helyzetbe, hogy külön külpolitikát csinál, hanem a kormánytól eltérő erőszakos nemzetiségpolitikai vonala a bécsi döntéssel megszerzett erdélyi területek sok tapintatot igénylő kezelését is veszélyezteti, hiszen az „anyaországi” magyarok a más nemzetiségűekkel szemben különben is „a mind kiirtjuk, kikergetjük ideológiában élnek”.¹⁴¹

Horthy azonban meggyőzte Telekit, hogy helyén kell maradnia. Teleki tehát nem cserélte fel miniszterelnöki posztját az erdélyi kormánybiztossággal, mint szándékozott, s mint már híre terjedt, hanem miniszterelnöki minőségében fogja az utóbbi tiszteket is a maga személyében ellátni.¹⁴² Szeptember 4-én a képviselőházban az erdélyi területgyarapodás jelentőségét méltatva, a „szentistváni” gondolatot fejtegette: „ez a nemzet... arra határozta el magát, hogy nem egy szűk, kicsi, tisztán magyar nemzeti államnak a keretében fog élni, hanem folytatni akarja dunamedencei hivatását.”¹⁴³

¹³⁹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. aug. 31.

¹⁴⁰ *Horthy Miklós titkos iratai.* 247–248. l.

¹⁴¹ Uo. 237. l.

¹⁴² Kozma Miklós naplója. 1940. szept. 3. OL Kozma-iratok. 11. cs. Adatgyűjtemény. III. 1940., továbbá Kovrig Béla levele Teleki Pálhoz. Budapest, 1940. szept. 6. OL ME Társadalompolitikai o. 1. cs.

¹⁴³ *KN 1939/VII 4. l.*

A MAGYAR URALOM ALATTI ÉSZAK-ERDÉLY ÉS A MAGYAR–ROMÁN VISZONY

„A magyar királyi honvédség csapatai bevonulnak Erdély földjére, és védelmükbe veszik az oltalmuk alá kerülő terület minden lakóját!... Csapatainkkal az igazság, őszinte testvérérzés, emberséges megértés és igaz segítészándék vonul be hozzátok! S a rend, nyugalom, és biztonság helyreállítása után módotok lesz megítélni, mi a különbség az eddigi, csak szenvedéseket rátokzúdító életetek, és a magyarokkal való testvéri megértésből fakadó új élet biztos bástyái között!”¹

Ezzel a kiáltvánnyal vette kezdetét 1940. szeptember 5-én a második bécsi döntés által Magyarországnak ítélt kelet-magyarországi és észak-erdélyi területek megszállása. Bánffy Miklós, a Romániai Magyar Népközösség vezetője is felhívással fordult az átadásra kerülő területek magyarságához, a nyugalom megőrzésére, a más nemzetiségűekkel szembeni türelemre szólítva fel őket. Hasonló felhívást bocsátottak ki a nagyváradi magyarság vezetői is.²

E kiáltványok és felhívások ellenére az eddigi területgyarapítások tapasztalatai jogosulttá tették az aggodalmat, hogy a megszállók vad nacionalizmusa és a román nemzetiségi elnyomás alól felszabaduló erdélyi magyarság esetleges megtorlásra törekvése súlyos helyzetet teremthet. „Elég sok szerencsétlenség származott belőle a Felvidéken és a Kárpátalján; legyünk okosabbak!” – mondotta a képviselőház szeptember 4-i ülésén Rupert Rezső, amikor Teleki Pál miniszterelnök arról beszélt, hogy e jelenségek megakadályozására a lehetőség szerint minden megtörtént.³

A megszállás és az átmenetileg bevezetendő katonai közigazgatás szervezését ezúttal is a vezérkar és a kormány, tehát a legfelső katonai és polgári vezetés kulcsembereit Horthy Miklós kormányzó elnöklete alatt összefogó Legfelső Honvédelmi Tanács végezte.⁴ Az LHT-n belül – e szerv jellegének megfelelően – a katonai vonal a civil kormányzaténál nagyobb súllyal képviselhette – sok esetben eltérő – véleményét; a hatalmi bázisát elsősorban a hadseregben látó Horthy elnöklete még inkább a katonai vezetés irányába billentette a mérleg nyelvét. Mivel a leglényegesebb kül- és belpolitikai kérdésekben az LHT döntött, a tulajdonképeni kormány jelentősége csökkent. Teleki ezúttal is csak a három megszálló hadsereg parancsnoka, valamint a katonai közigazgatást ellátó vezérkari főnök mellé

¹ Kiáltvány. (Aláírás és keltezés nélküli nyomtatvány.) OL BM Res. 1940–3–13905.

² Bukaresti jelentés. 1942. szept. 2. OL Filmtár. 11587. doboz. 52784–5.

³ KN 1939/VII. 4–5. l.

⁴ Donáth György képviselőházi beszéde. 1940. nov. 22. KN 1939/VIII. 746. l.

beosztott kormány megbízott, s ez utóbbi tanácsadóinak személye kiválogatásában dönthetett,⁵ a katonai vonalon tett személyi intézkedések tekintetében már nem igen gondoskodhatott arról, hogy „az emberek megszüressenek”. Ennek ellenére a katonai közigazgatás vitelére kiszemelt tisztokról ezúttal „jó futólagos benyomása” volt.⁶

A katonai vezetés okulva azon, hogy az annak idején a „Felvidékre” bevonult magyar csapatok szedett-vedettsége az ottani magyar lakosságban is rossz benyomást keltett, ezúttal nagy gondot fordított arra, hogy az ünnepélyesen bevonuló egységek ruházata, felszerelése, fegyelmezettsége kifogástalan legyen. A honvédség szellemén úgy próbáltak javítani, hogy „a szociális gondolkozás és a magyar sorsközösség tudatának fokozása” érdekében elrendelték, hogy az Erdélybe bevonuló csapatoknál a tisztikar a legénységgel egy konyháról étkezzék.⁷

Milyen volt ezek után a honvédség fogadtatása? „Az erdélyi falvak és városok magyarsága katonáinkat megváltóként üdvözölte, és hadseregünk bámulatos fegyelme és technikai felkészültsége büszke öntudatot ébresztett” – adták hírül a jelentések.⁸ A fővezérség filmosztálya „Kelet felé...” címmel dokumentumfilmen örökítette meg a honvédség „diadalmas bevonulását”, a kormányzó erdélyi fogadtatását. A mámoros jelenetek hitelessége kétségbe nem vonható; román források is megemlékeznek arról, hogy „mikor a magyar csapatok bevonultak, a székely asszonyok még az autógumikat is csókolgatták”.⁹ De meddig tartott ez a mámor? Nem sokáig. Annak a bíróság elé állított egyszerű budapesti varrónőnek lett igaza, aki azt a kijelentést merte tenni, hogy „most még egy hétig örülnek, de azután majd átkozódní fognak, mert így volt ez a Felvidéken is”.¹⁰

A sorsuk jobbrafordulását remélő erdélyi magyarok és székelyek örömeinek spontán megnyilatkozásai mellett helytelen volna figyelmen kívül hagyni a „fogadtatás” szervezettségére utaló adatokat. A kormányzó székelyföldi látogatásakor a falvak népét a járási katonai parancsnokok rendelték ki az átfutó vonat ütemes éljenzéssel történő üdvözlésére; a sepsiszentgyörgyi vasútállomáson – így szólt a parancs – a biztonsági rendszabályok szigorú betartása mellett „nagy tömegre törekedni” szükséges. Az a körülmény, hogy külön utasítás kellett arra, hogy a kor-

⁵ A vezérkari főnök mellé delegált „erdélyi fővezérségi kormány megbízott” Papp József ny. főispán lett; tanácsadóul Pásint Ödön miniszterelnökségi osztálytanácsost, János Áron országgyűlési képviselőt és vitéz Csipán János legfőbb állami számvevőszéki titkárt neveztek ki. A három hadsereg mellé kinevezett kormány megbízottak Kölcsey István kormányfőtanácsos, országgyűlési képviselő, Korossi György ny. államtitkár és Hlatky Endre kormányfőtanácsos voltak. OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. szept. 4.

⁶ *Horthy Miklós titkos iratai*. 237. l.

⁷ Bartha Károly honvédelmi miniszter képviselőházi beszéde. 1940. nov. 14. KN 1939/VII. 396–398. l.

⁸ Beszámoló az Erdélybe bevonuló III. hadsereg körzetében szerzett benyomásokról. Budapest, 1940. szept. 18. OL Erdélyi Fővezérségi Kormány megbízott iratai. (A továbbiakban EFK) 35. sz.

⁹ Özv. Diaconovich Kornélné levele. Maroshévíz, 1941. márc. 12. OL ME Nemzetiségi o. 94 a. cs. G 19383/1941.

¹⁰ Hubert Borbála „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 93. cs. G 15453/1941.

mányzó fogadására megjelentek között „egyszerű harisnyások is” legyenek, arra mutat, hogy a magyarságon belül is lehettek lelkesedésbeli fokozatok, a társadalmi rétegezettségnek többé-kevésbé megfelelően.¹¹

Az erdélyi szászok különösebb lelkesedés nélkül, lojális beszédekkel köszöntötték a kormányzót mind Kolozsvárott, mind Szászrégenben; házaikra horogkeresztes zászlót tűztek, a német birodalom védelme alá helyezkedő megkülönböztetésül.¹² A bécsi döntés következtében csapatait Észak-Erdélyből kivonó román kormány a hátramaradó román lakosság védelmére SS vagy SA alakulatok kirendelését kérte a német kormánytól, amely azonban e kérést elutasította, s mindössze a német és olasz katonai attasénak a honvédség kolozsvári bevonulásakor való jelenlétére került sor. Ezt magyar részről is kérték – a kolozsvári kommunistáktól félve.¹³ Pedig a katonai alakulatokkal együtt nagyszámú csendőrséget is vezényeltek a megszállt területre.¹⁴

A bevonuló magyar honvédség ünneplésében a román lakosság nem vett részt. Elkeseredettség és a jövőtől való félelem töltötte el őket. Nagyváradon a nappali ünnepek után a csöcselék éjszaka megrohanta a román munkáslakótelepeket, bezúzta az ablakokat, kifosztotta a lakásokat. A katonai hatóságok nem a támadókat, hanem a védekező román férfiakat tartóztatták le; az asszonyok, gyermekek, ki merre látott, menekültek.¹⁵ Kolozsváron is mindjárt az első éjszaka „kődobálásos utcai tüntetésre” került sor. A hatóság magatartása itt is jellemző: „Az esetnek magam részéről jelentőséget tulajdonítani nem tudok... csupán a román cégfelírások ellen irányultak, és a gazdag kirakatokat többnyire épségben hagyták” – írja az egyik jelentés.¹⁶

De ennél súlyosabb „incidensek” is történtek. A Kolozs-megyei Bánffyhunyadon a honvédcsapatok szeptember 10-i bevonulásakor a helybeli, görögkeleti román pap megjegyzéseivel kihívta maga ellen a tömeg haragját, amely aztán kiterjedt a helybeli volt román rendőrré is, akivel szemben többeknek volt törleszteni valójuk. A tömeg ütlelni kezdte őket, mire két magyar tábori csendőr és egy magyar honvéd, hogy ne legyen annyira szem előtt a dolog, szekéren a városon kívülre vitette a már sebesülteket; ott félreálltak, és nemcsak hogy nem védték meg őket a tömeg dühétől, hanem a hiteles tanúvallomások szerint még biztatták is a tömeget: „Most tehetnek azt, amit akarnak, mert a mai napon még nincs törvény.” Az áldozatok hiába könyörögtek a katonáktól oltalmat, a tömeg agyonverte őket. Az

¹¹ Háromszék vármegye katonai parancsnokának intézkedése a kormányzó látogatásával kapcsolatban. Sepsiszentgyörgy, 1940. okt. 5. OL EFK 306. sz.

¹² Beszámoló az Erdélybe bevonuló III. hadsereg körzetében szerzett benyomásokról. Budapest, 1940. szept. 18. OL EFK 35. sz.

¹³ OL Filmtár, 11587. doboz, 52739–40., és 52741.

¹⁴ CSIMA JÁNOS: *Adalékok a Horty-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához*. Bp. 1961. 40. l. A 2500-as létszámot, minthogy „nemzetiségi törekvésekkel is számolni kell”, az 1940. okt. 25-i minisztertanácsi határozat 3600-ra emeltette. A rendőrség őrszemélyzetének létszámát a nov. 16-i minisztertanács 1250 fővel emeltette meg.

¹⁵ Szilágyi János nagyváradi frontharcos beadványa a miniszterelnökhöz. 1940. okt. 7. OL EFK 256. sz.

¹⁶ Lásd a 12. sz. jegyzetet.

egyik tábori csendőr felszólítására hoztak a városból ásót, és a holttesteket a helyszínen elföldelték.¹⁷

A katonaság azonban nemcsak hogy szabad folyást engedett a megtorlásnak helyenként még buzdítást is adva hozzá, hanem maga is súlyos megtorló intézkedéseket foganatosított. Egészen kirívó volt, és különösen hírhedtté vált két Szilágy vármegyei eset. Ördögkút községben a templomtoronyból rálöttek a bevonuló honvédségre, mire az mintegy 80 falubeli lakost kiirtott, és felperzselt 27 házat.¹⁸ Ipp községben az átvonuló honvédség két katonája román pokolgépmerénylet áldozata lett. A megtorlást nem a pillanatnyi felháborodás váltotta ki, hanem az eset után egy héttel, a legkegyetlenebb hidegvérrel hajtották végre: a falu 154 lakosa került tömegsírba.¹⁹ A fegyverek után való kutatásnak is voltak áldozatai. A Márkaszék község (Szilágy megye) közelében fekvő egyik tanyán egy kilenctagú szlovák családot irtott ki a honvédjárőr.²⁰

A román lakosság megfélemlítését, a telepések elűdözését célozták a szabadcsapatoknak az éj leple alatt végrehajtott akciói. Bihar megyében „a bagaméri, érkenézi, érsemjéni és érmihályfalvai csendőrség... behunyt szemmel engedélyezi az úgynevezett szabadcsapatok és határcsendőrök törvénytelen garázdálkodásait és terrorját a románság ellen”. Az érmihályfalvai jegyzőt holtra verték.²¹ Szatmár megyében a Nagykároly környékén működő szabadcsapatok Börvely és Reszege községben rontottak rá a román telepésekre. A súlyos sérüléseket szenvedett román lakosokat sem a csendőrség, sem a katonaság nem védte meg.²² A Maros-Torda megyei Nyárádtón a Rongyos Gárda emberei összefogták a falubeli román vezetőket, köztük papokat, és súlyosan bántalmazták őket.²³

A román kormány természetesen azonnal nyilvánosságra hozta a tudomására jutott atrocitásokat. Teleki köteletségének tartotta mindezt palástolni, bagatellizálni, mentegetni, a románok nyakába varrni.²⁴ A német kormány, amelynek közbelépését román részről kérték, a magyar uralom alá került nagyszámú román-sággal való jó bánásmódra figyelmeztetett.²⁵ A válasz az volt, hogy Teleki miniszterelnök épp azért öltötte magára az erdélyi részek kormánybiztosi tisztét, hogy az

¹⁷ Jegyzőkönyv, felvétel Bánffyhunyon 1940. okt. 24-én, a városi katonai parancsnok helységében. OL EFK 446. sz.

¹⁸ Hlatky Endre szigorúan bizalmas jelentése. Kolozsvár, 1940. szept. 18. OL EFK 34. sz.

¹⁹ Ujváry Dezső jelentése. Budapest, 1940. nov. 30. OL BM Res. 1940-2-16437.

²⁰ A budapesti I. hadtestparancsnokság ügyészenek jelentése. Budapest, 1941. jún. 17. OL Küm. Pol. 414. cs. 5505/1941.

²¹ Kozma Péter földbirtokos beadványa. Érsemjén, 1940. szept. 8. OL EFK 312. sz.

²² A rendőrkapitányság jelentése. Nagykároly, 1940. dec. 30. OL BM Res. 200. cs. 1941-2-5002.

²³ Pekri Géza beadványa. 1940. szept. 30. OL EFK 203. sz.

²⁴ Teleki Pál képviselőházi felszólalása. 1940. okt. 9. KN 1939/VII. 26-27. l. Ugyanakkor Cselényi Pál is arról beszélt, hogy „a kiengesztelődésnek, a jogok tiszteletének, a törvényes rendnek a szelleme vonult be a felszabadult területekre kitűnő hadseregünk lobogóival”. KN 1939/VII. 25. l.

²⁵ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1940. szept. 11. OL Filmtár, 11589. doboz, 467667.

esetleges túlkapásokat megakadályozza; a német kormány terjessze közvetlenül Telekihez az ezekre vonatkozó észrevételeit, ő minden esetben ki fogja vizsgálni azokat. A magyar kormány e jegyzéke szerint a katonai megtorlásokat Maniugárdisták provokálták.²⁶

A szabadcsapatok garázdálkodása miatti román panaszok újabb német közbe lépést eredményeztek: a Rongyos Gárda visszarendelését kérték Erdély területéről.²⁷ Mivel az esetek magyar részről történt „kivizsgálása” sorozatosan azzal az eredménnyel járt, hogy „a panasz nem nyert beigazolást”, a román kormány német–olasz vegyesbizottság kiküldését kérte. A magyar kormány nem zárkozhatott el ez elől,²⁸ s megfelelő intézkedéseket tett a bizottság fogadására. Ullein-Reviczky Antal, külügyi sajtófőnök pedig, aki választ készített a magyar atrocitásokról szóló, románok által a német birodalomban nagy számban terjesztett német nyelvű kiadványra,²⁹ megszervezte a további ellenpropagandát is: széles körű adatgyűjtést, jegyzőkönyvek, fényképek produkálását rendelte el azoknak az atrocitásoknak feltárására, amelyek a román uralom két évtizede alatt a magyarság sérelmére történtek Erdélyben.³⁰

A német részről Altenburg miniszteri osztályfőnök, olasz részről Roggeri külügyminisztériumi főtisztviselő vezetése alatt megalakult vegyes bizottság október második felében vizsgálatot folytatott a történt atrocitások színhelyein. Az áldozatok egy részét el lehetett tagadni, mert „senki sem jelentette ezek halálát és eltemetését”; hozzátartozóik nagy része pedig a következményektől való félelmében nem jelentkezett kihallgatásra a bizottság előtt. A román részről leadott lövéseknek „vajmi kevés nyomát sikerült felfedezni”; a megtorlásul felperzselt házakhoz pedig „csak besötétedés után” vezették a bizottságot, amikor „vajmi keveset lehetett látni”. Mindent azért nem sikerült eltitkolni, „Bihardiószeg és Érmihályfalva között az országúton találkozott a bizottság a kiutasított piskoltligeti román telepeselek kb. 200 szekérből álló, sirlalmas látványt nyújtó menetével”.³¹

Budapesten hallgatta ki a bizottság az atrocitásokban részes katonatiszteket. Ezek Rakolcai őrnagy rendezésében kitűnően mondták fel leckéiket. Rakolcai egy kimutatást is átnyújtott a bizottságnak, mely szerint 40 esetben történt fegyverhasználat a bevonuló honvédc csapatokkal szemben.³²

Az igazság elleplezésére, meghamisítására a jelen atrocitásoknak az elmúlt húsz

²⁶ A berlini magyar követség által átnyújtott feljegyzés. Berlin, 1940. szept. 27. OL Filmtár, 11587. doboz, 52764–5.

²⁷ OL Filmtár, 11587. doboz, 52742.

²⁸ Weizsäcker előterjesztése. Berlin, 1940. okt. 11. OL Filmtár, 11589. doboz, 467674–5.

²⁹ A román részről Németországban hatásosan terjesztett kiadvány „Die Grauelthaten der Ungarn in Nord-Siebenbürgen” címet viselte. OL ME Tájékoztatási o. 4. cs. B 45/388. „Feljegyzés németországi propagandatevékenységünk kiterjesztéséről.” A magyar ellenkiadvány: „Die Grauelkampagne der rumänischen Presse unter dem Vorwand des angeblichen Terrors in Nordsiebenbürgen.” OL Küm. Politikai hírszolgálati osztály. 13. cs. 146. sz.

³⁰ OL EFK 134. sz.

³¹ Ujváry Dezső követségi titkár jelentése az Erdélybe kiküldött német–olasz vizsgálóbizottság munkájáról. Budapest, 1940. nov. 30. OL BM Res. 1940–2–16437.

³² OL BM Res. 1940–2–16437.

év sérelmeivel való ellensúlyozására fordított nagy igyekezet, a vizsgálat eredményeinek következményeitől való félelemből eredt. A bizottság azonban korántsem törekedett drámai eredményekre: „A románok többet loptak, a magyarok többet gyilkoltak; mindkét fél követett el hibákat” – állapította meg. „A bécsi döntés végrehajtása következtében természetes, hogy sok súrlódás támadt a két szomszéd között”, a történt atrocitásoknak nincs különösebb jelentőségük; a német kormány „örömmel fogadja, ha Magyarország és Románia a köztük még fennálló vitás kérdéseket tárgyalások útján igyekszik elintézni”.³³

A bécsi döntés után még rendezésre váró kérdések, köztük az új határ folytán keletkezett kölcsönös gazdasági és forgalmi problémák, de a kisebbségek kölcsönös védelmének kérdése is, a magyar kormány véleménye szerint nem oldhatók meg a tengelyhatalmak Romániára gyakorlandó nyomása nélkül.³⁴ A német kormány azonban nem volt hajlandó egyoldalú állásfoglalásra, hanem Csáky külügyminiszter ellenzését elhárítva, állandósította a német–olasz vegyes bizottságot a magyar és román magatartás ellenőrzésére a bécsi döntéssel kialakult határvidékeken.³⁵

A magyar megszállás alá került Erdélyben alkalmazott módszereket kifogásoló, a német kormány részéről tett kritikai észrevételekkel szemben a magyar kormány a katonai közigazgatás túlkapásait okolta, s azzal mentegetődzött, hogy annak feje, a vezérkari főnök, hamis jelentéseivel félrevezette a kormányt. Csáky külügyminiszter ígéretet tett a katonai közigazgatás mielőbbi felváltására polgári közigazgatással, mert ez a feltétele annak, hogy a kormány a maga akaratát érvényesíthesse a birtokba vett területeken.³⁶ Ez 1940. november 26-án következett be. Tanulságos azonban közelebbről megvilágítani, hogy Teleki, és a polgári közigazgatás előkészítésével megbízott emberei, valójában mit kifogásoltak a katonai közigazgatás munkájában? Korántsem kifogásolták azt a „piszkos munkát”, amit a tömeges letartóztatásokkal, internálásokkal, kiutasításokkal végzett, mert hiszen a katonai közigazgatásnak éppen az a feladata, hogy megtisztítsa a terepet.³⁷ Igaz, hogy helytelenítettek egy-két „túl buzgóságot”, mint az összes román orvos elbocsátását Szatmárnémetiben,³⁸ vagy olyan „melléfogásokat”, mint magyar szempontból megbízható románok internálása, kiutasítása,³⁹ vagy, hogy obskurus egyéneket szerveztek be a kémelhárító szolgálatba,⁴⁰ hogy túlzott titkolódzással komoly-

³³ A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. Berlin, 1941. jan. 12. OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 6.

³⁴ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1940. okt. 11. OL Filmtár, 11587. doboz, 467672–3.

³⁵ Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1940. nov. 5. OL Filmtár, 11589. doboz, 467678–9.

³⁶ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. nov. 11. OL Filmtár, 11587. doboz, 52872.

³⁷ Teleki Pál felsőházi felszólalása. 1940. dec. 19. *FN* 1939/II. 180. l. „A katonai közigazgatás... a bevonuló hadsereg mögött, azt hiszem, feltétlen szükségesség, amit igazán nem kell sokat magyaráznom.”

³⁸ OL EFK 492. sz.

³⁹ Hlatky Endre kéziratos fogalmazványa: „A katonai közigazgatás hiányai és hibái.” Nagyvárad, 1940. december hó. OL EFK 566. sz.

⁴⁰ „A bevonulásunkkal egyidejűleg mindenütt ellepte Erdélyt az ún. *K*-szolgálat. Nem egy, egészen obskurus egyént fedeztem fel ezekben a napokban Kolozsváron, Nagyváradon és másutt. Egy részük internálótáborba való lenne. A *K*-szolgálatba való bekapcsolódásuk

talanná teszik a katonai közigazgatási szervek munkáját,⁴¹ hogy lenézik és lekezelik a hozzájuk beosztott polgári kormány megbízottakat. De a kormány a katonai közigazgatás ténykedésével szemben, mint legkönnyebben támadható momentumot, azt aényt emelte ki, hogy beleártotta magát a polgári tulajdonjogokba! Nagyvárad katonai parancsnoka például a helybeli Pannónia-szálló, kávéház és vendéglő, a szikvízgyár, ecetgyár stb. tulajdonosát megfosztotta tulajdonjától, és azt az általa kijelölt személyekre ruháztatta át. Ugyancsak önhatalmúlag változtattott meg lakbérleti szerződéseket, a kolozsvári katonai parancsnok szövetkezeteket számolt fel és adott át általa kijelölt egyéneknek, Szatmárnémeti parancsnoka ingatlanok tulajdonjogát másította meg. Voltak olyan parancsnokok, akik trafik, mozi s más engedélyek jogosítottait mozdították el, s általuk kiválasztott egyéneknek adtak jogosítványt.⁴² Ezek az önkényes intézkedések nemcsak román, hanem magyar tulajdonosok jogait is érintették, s ezért különösen károsoknak tartották: „egyesekek elfelejtik, nem egy visszahódított gyarmat, vagy nem egy meghódított ellenséges föld az, amin állunk, hanem saját, igen sokat szenvedett magyar föld.”⁴³ Teleki a nagyvárad katonai parancsnokkal még a katonai közigazgatás utolsó napjaiban visszavonatta a tulajdonjogba vágó összes intézkedéseit.⁴⁴ A bevezetett polgári közigazgatás azután a korábbi túlkapásokból sok mindent helyrehozott. De Észak-Erdély gazdasági és szociális viszonyaiban ez korántsem hozott lényeges javulást. Erdély egységének megosztása súlyos következményekkel járt a határvonal mindkét oldalán. A magyar kormánynak az újabb jelentős „országgyarapítás” fölötti örömebe is sok öröm vegyült a birtokba vett területen előállott gazdasági és forgalmi problémák miatt. Ezek különösen a Székelyföld vonatkozásában jelentkeztek, amely a bécsi döntés következtében erőszakosan lett elszakítva brassói és Regátbeli természetes piacától, s ugyanakkor egyáltalán nem volt vasúti összeköttetése Észak-Erdély és Magyarország felé. A burgonya, tej, és a Székelyföld más termékei eladhatatlanokká váltak; a cukorrépa-termés is a székelyek nyakán maradt, mert az annak feldolgozásával foglalkozó gyárak a határon túlra kerültek. A székelyföldi termelőknek ezt a szorult helyzetét előbb a „felszabadító” magyar katonaság használta ki, a normális áron alul vásárolva tőlük szénát, burgonyát, majd a Futura terménykereskedelmi vállalat emberei.⁴⁵ A lakosság

folytán ők lettek azok, akik másokat internáltattak.” Hlatky Endre összefoglaló jelentése. „Észleletek a katonai közigazgatásról.” Nagyvárad, 1940. dec. 13. OL EFK 566. sz.

⁴¹ Hlatky szerint a kolozsvári lakosok jól tudták, hogy a „Falusi Központ” majd a „Kávés-Központ” a hadseregparancsnokság telefonközpontjának fedőneve, és hogy milyen hatóság a „Fúró” meg a „Viola”. – „Gyermekjátékhoz hasonló ez, és nem sokat használ.” OL EFK 566. sz.

⁴² Papp József fővezérségi kormány megbízott zárójelentése. 1940. nov. 16. OL EFK 561. sz.

⁴³ Hlatky: „Észleletek . . .” OL EFK 566. sz.

⁴⁴ OL EFK 566. sz.

⁴⁵ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. okt. 4. Anonim feljegyzés a székelyföldi állapotokról. Budapest, 1940. dec. 3. OL Küm. Politikai hírszolgálati osztály 15. cs. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 1940. okt. 18-i ülésének jegyzőkönyve. 23. 1. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs. A Marosvásárhelyen Teleki Mihály földművelésügyi miniszter vezetésével 1940. dec. 7-én tartott mezőgazdasági értekezlet jegyzőkönyve. OL ME Nemzetiségi o. 237. cs. 30. dosszié.

imént még lelkes hangulatának csüggedtté, sőt elkeseredetté válása a magyar kormányt sürgős intézkedésekre készítette. Vasúti összeköttetés hiányában katonai tehergépkocsikkal, majd a MÁV által üzembe helyezett 200 új teherautóval bonyolították le a Székelyfölddel a forgalmat,⁴⁶ arra törekedve, hogy még a téli nagy havazások beálltaig leszállítsák azokat az ott hiányzó élelmicikkeket, amelyek nélkülözhetetlenek egy fenyegető inség elhárítására.⁴⁷ Az országúti szállítás azonban a gumiabronchhiány miatt a legnagyobb nehézségekbe ütközött.⁴⁸ Sok szó esett arról, hogy a Székelyföldet iparosítani kell: cukorgyárat, keményítőgyárat kell létesíteni. De még inkább a beruházást nem igénylő székely háziipar fejlesztésében és magyarországi piaca kiépítésében keresték a kiutat.⁴⁹

A legérzékenyebben a Székelyföldön jelentkező nehézségek többé-kevésbé a magyar megszállás alá került kelet-magyarországi és észak-erdélyi területeket is jellemezték. A MÁV különben is korszerűtlen és elavult mozdony- és vagonparkja messzemenően elégtelennek bizonyult a megnövekedett ország szükségleteinek ellátására; a románok ugyanis az átadásra került területek vasúti gördülőanyagát elvitték.⁵⁰ Az észak-erdélyi ipari üzemek munkábaállítása azért ütközött akadályokba, mert a román fűtőolajra és a dél-erdélyi földgázkutakra nem számíthatnak. A magyar kormány szénbányák nyitásával és földgáz utáni kutatással kívánt segíteni a helyzetet, és egy hőerőmű létesítésének gondolatával foglalkozott.⁵¹ Az erdélyi gazdasági program finanszírozására kamatozó nyereséymelcsön kibocsátását határozták el.⁵² Sürgőssé vált a nehézségekkel küzdő erdélyi vállalatok hitelben részesítése, mert ezek „megsegítése” egyelőre többnyire oly módon történt, hogy a magyarországi tőkések megvásárolták az erdélyi vállalatok részvénytömbjeit, szindikátusi szerződésekbe vonták be azokat, s így az erdélyi ipart önállóságának elvesztése fenyegette.⁵³

A magyar kormány az erdélyi gazdasági problémák felmérésére, az ezekkel kapcsolatos javaslatlételre és tanácsadásra már 1940. szeptember 14-én létrehozta Kolozsvárott az Erdélyi Gazdasági Tanácsot, amelyben gróf Bélydy Kálmán elnökletével tíz erdélyi gazdasági szakember – közülük hét arisztokrata – foglalt helyet, összekötőként pedig Gyulai Tibor, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkama-

⁴⁶ Rauner Mihály felsőházi felszólalása. 1940. dec. 13. *FN* 1939/II. 88. l.

⁴⁷ A leszállítandó cikkek (tonnában): búza 5640, liszt 216, tengeri 4924, cukor 162, zsír 31, szalonna 31, szárított tészta 75, konzerv 75, napraforgóolaj 42, étolaj 24. (1941. ápr. 30-ig kell, hogy elégséges legyen.) OL Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1940. nov. 29.

⁴⁸ Teleki Pál képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 3. *KN* 1939/VIII. 1196. l.

⁴⁹ Marosvásárhelyen 1940. dec. 7-én Varga József ipar- és kereskedelemügyi miniszter vezetésével tartott ipari és kereskedelmi értekezlet jegyzőkönyve. OL ME Nemzetiségi o. 237. cs. 30. dosszié.

⁵⁰ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. szept. 25.

⁵¹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. dec. 13.

⁵² Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter képviselőházi felszólalása. 1940. okt. 22. *KN* 1939/VII. 139. l.

⁵³ Kovács Árpád felszólalása és Teleki Pál válasza az ún. „Erdélyi értekezlet”-en. Kolozsvár, 1940. okt. 18–19. Jegyzőkönyv. 81. és 83. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

ra igazgatója szerepelt.⁵⁴ A Gazdasági Tanács később Marosvásárhelyen külön székelyföldi albizottságot szervezett. A Legfelső Honvédelmi Tanács ismételen foglalkozott az erdélyi gazdasági helyzettel, azon politikai okból is, „nehogy az államvezetés gazdasági tehetetlenségének vádjával támadhassanak bennünket saját fajtestvéreink előtt ellenségeink, kik további terjeszkedési törekvéseinket nem vonják kétségbe”.⁵⁵

Nem utolsósorban a gazdasági élet követelte meg a sürgős jogegyesítést az „anyaország” és az újonnan birtokba vett területek között.⁵⁶ Teleki kikérte ugyan ebben is erdélyi szakemberek véleményét,⁵⁷ mégis számos tekintetben az erdélyi érdekeket sértő rendeletek születtek.⁵⁸ Nehézségek voltak a szövetkezeti jog és a társadalombiztosítási jog egységesítése szempontjából is, amiatt, hogy az ezekre vonatkozó román szabályok előnyösebbek voltak a most helyükben életbe léptetett magyar jogszabályoknál.⁵⁹

A gazdasági helyzetből következett a nagyarányú munkanélküliség. 1940 októberében Nagyvárad 5500 ipari munkásának csak felerészben volt munkája, de ezeknek is a megélhetési nívón alul maradt a keresete, mert csak napi 4 órát dolgozhattak.⁶⁰ Az üzemek élére állított magyar katonai parancsnokok elrendelték a román munkások elbocsátását. Így a kolozsvári Dermata cipőgyárból 500 román munkást tettek utcára, és ezek – mivel üzemi lakótelepen laktak – lakásukat is elvesztették.⁶¹ A kolozsvári Irisz kerámiai vállalat üzemi parancsnoka is elrendelte, hogy „az összes románok bocsáttassanak el”.⁶² Nagybányáról ugyancsak ezt írták: „Itten az üzemnél az a jelszó, hogy minden »bocskorosnak« menni kell.”⁶³ De a székely famunkásoknak is csak egynegyede (25–30 000 főből mindössze 6–7000) tudott dolgozni.⁶⁴ Néhány száz székely munkanélkülit fakitermelési

⁵⁴ Hlatky jelentése. Kolozsvár, 1940. szept. 18. OL EFK 34. sz. Az elnevezés használata nem következetes: igen sokszor az 1918 előtt is használatos „Erdélyrészi” megjelölés szerepel a különböző szervek, intézmények elnevezésében.

⁵⁵ Vattay ezredes levele Teleki Pálhoz. 1940. szept. 26. OL EFK 114. sz.

⁵⁶ Radocsay László igazságügyminiszter képviselőházi felszólalása. 1940. nov. 12. *KN* 1939/VII. 260. l. A jogegyesítés előmozdítása érdekében adta ki a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 6. füzetben a gazdasági természetű román és magyar jogszabályok hasábos összehasonlítását. OL ME Nemzetiségi o. 237. cs. 29. dosszié.

⁵⁷ A tanácsadók Jelen Gyula, Bartha Ignác, Tusa Gábor ügyvédek és Inczedy Joksmann Ödön ny. főispán voltak; valamennyien az erdélyi Magyar Párt vezető tagjai. OL EFK 11. sz.

⁵⁸ Pál Gábor képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 2. *KN* 1939/VIII. 1096–1097. l.

⁵⁹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. jan. 3. és 24. A román szövetkezeti jog az adó- és illetékedvezmények terén túlta felül a hasonló magyar jogszabályokat; a társadalombiztosítási jog területén pedig a baleseti kártalanítások szolgáltatási körének szűkülése és a rokkantsági járadékösszeg jelentős csökkenése következett be.

⁶⁰ Marton Béla levele Teleki Pálhoz. Budapest, 1940. okt. 25. OL ME Társadalompolitikai o. 4. cs.

⁶¹ OL EFK 344. sz.

⁶² OL EFK 262. sz.

⁶³ Traian German levele Viktor Jovanovhoz. Nagybánya, 1940. dec. 8. OL ME Nemzetiségi o. 93. cs. G 15362/1941.

⁶⁴ „A munkanélküliség leküzdése a Székelyföldön.” Marosvásárhely, 1940. dec. 24. OL ME Társadalompolitikai o. 2. cs.

munkára magyarországi és kárpát-ukrajnai erdőbirtokokra szegődtek, de rendkívül alacsony béreik és a megállapodáson túlmenő munkakövetelmények támasztása miatt kénytelenek voltak „munkahelyüket önként elhagyni”.⁶⁵ A magyarországi bányásztrájk letörésére is felhasználtak munkánélküli erdélyi munkásokat.⁶⁶

A kormány a munkánélküliséget kihasználta a munkájukat féltő dolgozók zsarolására, a munkásszervezetek megtámadására, a Nemzeti Munkaközpont erdélyi szervezkedésének előmozdítására.⁶⁷ Mint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetősége által megállapítást nyert, „az erdélyi munkások szociális viszonyai a román elnyomás alatt is jobbak voltak az anyaországiaknál. Munkabéreiket kollektív szerződésben biztosították, az anyaországi minimális-bérrendszerrel ellentétben, s azok jóval magasabbak voltak az anyaországi szegénybéreknél.”⁶⁸ A munkásokkal való bánásmód is hátrányosan változott a magyar uralom alatt. A kolozsvári Dermata cipőgyárban üzemi fogdákat létesítettek, ami „a magyar alkalmazottakat is igen meglepte”.⁶⁹

A munkánélküliséget nagymértékben fokozta a Dél-Erdélyben munkánélkülivé vált magyar munkások átözönlése. 1940. november elejére már mintegy 55 000-re nőtt azok száma, akik Dél-Erdélyből a magyar uralom alá került Észak-Erdélybe, és mintegy 12 500-ra, akik Magyarország belterületére jöttek át, nem számítva azt a 12–14 000 főt, akik még a bécsi döntést megelőző időszakban szöktek át Erdélyből Magyarországra.⁷⁰ Ezek „teljes tájékozatlanságban voltak afelől, hogy itt is van munkánélküliség”.⁷¹ A Bonczos Miklós belügyi államtitkár vezetésével létrejött Országos Menekültügyi Kormánybiztosság menekülttáborokat létesített számukra Magyarország különböző vidékein; megyénként összeírták, „hány menekült családot tudnak foglalkozáshoz, megélhetéshez juttatni, és ezáltal a helyi társadalomba való felszívódásukat biztosítani”.⁷² Tábor és népkonyha: „ha ez a két intézmény nem volna, akkor ezrével vándorolhatnának, amíg egy darab kenyérhez jutnának. Mert bizony az nagyon kevés van.”⁷³

A megélhetés rendkívül nehézzé vált. Igen nagy volt a drágaság, folyt a spekuláció; az ármegállapító rendelkezések az Erdélyi Gazdasági Tanács összetételének megfelelően nem a nép, hanem a földbirtokosok érdekeit tartották szem előtt,

⁶⁵ OL Kozma-iratok. 33. cs. 446. sz.

⁶⁶ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 83. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

⁶⁷ Kabók Lajos 1940. nov. 18-i, Peyer Károly 1940. nov. 19-i képviselőházi felszólalása. KN 1939/VII. 503, 564–565. l.

⁶⁸ A csendőrnnyomozó parancsnokság jelentése. Budapest, 1940. szept. 30. OL ME Nemzetiségi o. 82. cs. O 20330/1940.

⁶⁹ OL EFK 344. sz.

⁷⁰ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. nov. 8.

⁷¹ Lukács Sarolta, a Magyar Vöröskereszt Egylet alelnöknője jelentése erdélyi útjáról. Budapest, 1940. okt. 9. OL EFK 202. sz.

⁷² OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. jan. 24.

⁷³ Traian German levele Viktor Jovanovhoz. Nagybánya, 1940. dec. 8. OL ME Nemzetiségi o. 93. cs. G 15362/1941.

amikor például a földbirtokosok tehenészeteinek, vajgyárainak kedvezve, „igen magasan szabták meg a tej és a vaj fogyasztói árát”.⁷⁴ „A cukorfogyasztásnak a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken való korlátozása érdekében” a minisztertanács elhatározta a cukorjegyek bevezetését.⁷⁵ A Székelyföldön és Máramarosban különösen súlyos nélkülözés következett be,⁷⁶ de Erdély-szerte hallatszottak olyan elkeseredett hangok, hogy a bécsi döntés fokozta Erdély népének szegénységét.⁷⁷ Különösen súlyosan nélkülöztek az erdélyi románok: „Az élet nagyon nehéz itten, még a szegény magyaroknak is, de még nehezebb a bocskorosoknak. Amilyen sokat ígértek, olyan keveset adnak. Adnak a mágnásoknak, a vitézeknek és a front-harcosoknak... Ami a legsúlyosabb, úgy kell járjak közöttük, mint egy üldözött vad, és ha tetszik, ha nem, jó pofát kell mutassak. Ennek se vége, se hossza...”⁷⁸

Az erdélyi szociális problémák felmérésére, a szükséges intézkedések iránti javaslattételre és tanácsadásra Teleki Erdélyi Szociális Szervezet elnevezéssel állandó munkaközösséget hozott létre, az erdélyi származású báró Diószeghy Erzsébet szociális előadó vezetésével, „aki a felvidéki »Magyar a magyarért« akcióban igen derekas tevékenységet fejtett ki”. A pénzügyminiszter eredetileg 10 millió pengőt irányzott elő az erdélyi segélyakció céljaira, de épp az Erdélyi Szociális Szervezet által végzett felmérés eredményeként kiderült, hogy annak több mint háromszorosát, 31 millió pengőt kell költségvetésileg előirányozni. Ezen felül elengedhetetlennek mutatkozott, hogy a kormányzóné legfőbb védnöksége alatt társadalmi gyűjtőakció („Erdélyért”-akció) is induljon.⁷⁹ A segélyezés elveire vonatkozóan Teleki azt tette közzé a lapokban, hogy a magyar kormány nem tesz nemzetiségi különbséget, de számol azzal a ténnyel, hogy „az elmúlt húsz esztendőben a magyarok voltak azok, akiknek nagy tömegei lettek az elesettek”.⁸⁰ A segélyezés valóban nem is igen terjedt ki a román ínségesekre. A magyar rászorulóknak is csak egy töredékét kaphatták a szociális segélyösszegeknek: ínségmunka ellenében; azok nagyobbik része a román uralom alatt kárt szenvedett magyar uraknak jutott, mintegy „fájdalomdíj”.⁸¹

A parasztság terményértékesítési nehézségeiről a felvásárlási árak alacsonyágáról, a nagybirtokosoknak kedvező árpolitikáról már szóltunk. Különösen feltűnő volt a nagybirtok támogatása a cukorrépa és a gyapjú felvásárlási ára tekintetében, amely tetemesen meghaladta ezek magyarországi felvásárlási árait. A differenciát az állam viselte.⁸² A földművelésügyi minisztérium kolozsvári

⁷⁴ OL EFK 102. sz.

⁷⁵ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. dec. 13.

⁷⁶ OL EFK 351. sz.

⁷⁷ Berár Sándor „nemzetgyalázási” ügye. OL ME Nemzetiségi o. 93. cs. G 15672/1941.

⁷⁸ Traian German levele Viktor Jovanovhoz. Nagybánya, 1940. dec. 8. OL ME Nemzetiségi o. 93. cs. G 15362/1941.

⁷⁹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. szept. 4, 18, dec. 20.

⁸⁰ Magyar Nemzet, 1940. szept. 22. 9. l.

⁸¹ Az Erdélyi Szociális Szervezet 1940. szept. 23-i kolozsvári értekezletének jegyzőkönyve. OL EFK 83. sz.

⁸² Boér Ágoston képviselőházi felszólalása. 1940. nov. 20. KN 1939/VIII. 622. l. Baskay Gyula felszólalása. 1940. dec. 13. FN 1939/II. 81. l.

kirendeltsége, s ennek marosvásárhelyi fiókja elsősorban ugyancsak a nagybirtok támogatása jegyében foglalkozott az „erdélyrészi” mezőgazdaság ügyeivel.⁸³ A terhek azonban túlnyomórészt a parasztság vállaira nehezedtek: „Hiába, az igát csak mi hordjuk” – kezdték mondogatni azok a magyar és székely parasztok is, akik a magyar uralomtól az imént még sorsuk könnyebbedését remélték. A magyar közigazgatás által különféle ürüggyel tömegesen kiróni kezdett pénzbüntetések egyenesen elkeserítették a parasztokat: „Hát ezt mégsem vártam a magyaroktól” – lehetett hallani tőlük.⁸⁴ Növekvő elégedetlenség forrását képezték a falusi közellátás bajai: a liszt, a mosószappan, a talpbőr hiánya; továbbá a kisüsti pálinkafőzés tilalma.⁸⁵ A Székelyföldön különösen nagy iparcikkhiány mutatkozott; nehéz volt ekéhez, vagy akár ásóhoz, kapához jutni.⁸⁶

Az iparos- és kereskedőréteget a magyarországi zsidótörvények hatályának Erdélyre történt kiterjesztése juttatta válságos helyzetbe.⁸⁷ Helyenként, átmenetileg, ezek rendelkezéseit meghaladó intézkedések is történtek, mint Csík megyében, ahol a zsidó kereskedőket kötelezték arra, hogy boltjaikat „zsidó üzlet” felírással lássák el.⁸⁸ Az ipari vállalatok élére kinevezett vállalati felügyelők az „árjásítást” előbbrevaló feladatnak tekintették a termelésnél, s egyéni gyarapodásukat szolgáló mohó harácsolásukkal általános visszatetszést keltettek.⁸⁹ Teleki hajlott arra az erdélyi gazdasági vezetőköröktől ajánlott „megoldásra”, hogy „mindaddig, amíg megfelelő képesítésű és képzettségű kereskedői társadalmat és különösen ipari vezetőket nem tudnánk találni, talán itt is keresztül lehetne vinni azt a bizonyos német wirtschaftlich wertvolle Juden-elvet”;⁹⁰ a gyakorlatban azonban 1940 novemberében már kísérletek történtek a Székelyföldről a zsidóságnak, mint „értéktelen, sőt káros elemnek” radikális eltávolítására. Csík megyében 200 zsidó családot csomagoltattak össze néhány óra alatt, hogy embertelen körülmények közt áthajtsák őket a román határon. Román részről azonban nem voltak hajlandók befogadni őket, s így valamennyien – köztük 70 éven felüli aggastyánok, beteg asszonyok, kisgyermekesek – a szabad ég alatt, a senki földjén tanyáztak.⁹¹ A Csík megyei zsidók egy kisebb, 40 főnyi csoportját Körös-

⁸³ Teleki Pál felsőházi felszólalása. 1940. dec. 19. FN 1939/II. 181. l.

⁸⁴ Veress Károly székelyhodosi körjegyző levele. 1941. ápr. 15. OL ME Társadalompolitikai o. 4. cs.

⁸⁵ Kovrig Béla jelentése. Budapest, 1941. márc. 28. OL ME Társadalompolitikai o. 2. cs.

⁸⁶ A Nemzetpolitikai Szolgálat székelyföldi kirendeltségének jelentése. Marosvásárhely, 1941. márc. 27–28. OL ME Társadalompolitikai o. 2. cs.

⁸⁷ BALOGH ARTÚR: *Erdély és a zsidókérdés*. Magyar Nemzet, 1941. jan. 3. 4. l.

⁸⁸ Anonim feljegyzés a székelyföldi állapotokról. Budapest, 1940. dec. 3. OL Küm. Politikai hírszolgálati osztály. 15. cs.

⁸⁹ OL EFK 591. sz. Borgóprundon (Beszterce-Naszód megye) az Első Erdélyi Papírgyár Rt. katonai parancsnoka pl. fegyveres katonák igénybevételével és életveszélyes fenyegetések közt erőszakolt ki az igazgatóságtól 10 éves szerződést a maga számára, s beült a vállalat igazgatóságába.

⁹⁰ OL ME Nemzetiségi o. 213. cs. Erdélyrészi Gazdasági Tanács 1940. okt. 18-i ülésének jegyzőkönyve. 16. l.

⁹¹ Bankovics József csíkszeredai orvos levele. 1940. nov. 11. OL EFK 390. sz.

mezőre szállították, s alkalmas pillanatban onnan hajtották át a szovjet határon.⁹²

A tisztviselő-kérdés alakulásában az erdélyi és a magyarországi érdekek ütközése mutatkozott meg.⁹³ Az erdélyi magyarság abban a hitben volt, hogy a magyar uralom széles körű elhelyezkedési lehetőséget fog biztosítani a különböző hivatali, közszolgálati pályákon, amelyek eddig jelentős mértékben románokkal voltak telítve. Már a „felszabadulás” első hónapjában, egyedül csak a magyar miniszterelnökséghez, mintegy 15 ezer állás iránti kérvény érkezett Erdélyből.⁹⁴ A magyar kormány viszont ezúttal is a hazai állástalanok számának jelentős csökkenését kívánta elérni a megszerzett területen való elhelyezéssel.⁹⁵ Számosan vissza akartak térni Erdélybe azok közül, akik Magyarországra jöttek át a román uralom elől vagy annak tartama alatt. Ezek szervezett erőt képviseltek: egyesületeik révén jelentették be állásigényeiket „a visszatért Erdély benépesítésére való szíves felhasználás végett”. Vezető beosztásba kívántak kerülni a kishivatalnokok, iskolaigazgató akart lenni a pedagógus; a kiskereskedő fontos szerepet vindikált magának Erdély gazdasági életében.⁹⁶

A helyzet tovább bonyolódott azáltal, hogy a román tisztviselők nem menekültek el a magyar uralom elől abban a mértékben, ahogyan azt a magyar kormány kívánatosnak tartotta volna: a vezető tisztviselők kivételével a közép- és kistisztviselők zöme helyén maradt, s így csak kismértékben szabadultak fel a magyaroknak szánt állások.⁹⁷ A román tisztviselők kimosztására rendőrterrorral alkalmaztak: összeverették őket és azután nyilatkozatot írtak alá velük önkéntes távozási szándékukról, s családjukkal együtt áttették őket a határon.⁹⁸ Ez azonban mit sem változtatott a helyzeten, mert hasonló okok következtében megindult a dél-erdélyi magyar tisztviselők átözoñlése a magyar uralom alá került Észak-Erdélybe. Ennek meggátlása érdekében Teleki előterjesztésére már az 1940. szeptember 18-i minisztertanács szigorú határozatot hozott, s a rádió, valamint a dél-erdélyi magyarság vezetőinek körlevelei útján nyomatékosan figyelmeztették őket, hogy „maradjanak a helyükön és hogy kijövetelük esetén itt semmilyen elhelyezkedéshez sem juthatnak”. A már átjötteknek és esetleg mégis elhelyezkedetteknek értésükre adták, hogy „véglegesítésre nem számíthatnak, és helyesebb, ha otthonukba már most visszatérnek”.⁹⁹ Ezt az átözoñlési folyamat feltartóztatására szánt szigorú tilalmat azonban nem lehetett mégsem mereven alkalmazni. Gyárfás Elemértől, a román uralom alatt maradt dél-erdélyi magyar-

⁹² OL Kozma-iratok. 34. cs. 871. sz.

⁹³ Keresztes-Fischer belügyminiszter felszólalása a közjogi és pénzügyi bizottság ülésén. 1940. okt. 3. OL Képvisezőház által kiküldött bizottságok jegyzőkönyvei. 20. köt.

⁹⁴ OL ME Nemzetiségi o. 87. cs. T 20840/1940.

⁹⁵ Petró Kálmán képviselőházi felszólalása. 1940. nov. 12. KN 1939/VII. 266. l., és Zerinváry Szilárd képviselőházi felszólalása. dec. 10. KN 1939/IX. 2. l.

⁹⁶ „Hargitaváralja” jelképes község, ill. a „Gróf Kun Kocsárd Kör” beadványa, OL EFK 25. és 59. sz.

⁹⁷ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1940. szept. 18.

⁹⁸ OL EFK 219. és 299. sz.

⁹⁹ OL ME Nemzetiségi o. 95. cs. I 21462/1941.

ság vezetőjétől kapott a magyar kormány rendszeres információkat az onnan átmenekültekről, s azok alapján mérlegelték esetleges kinevezésüket.¹⁰⁰

A „Felvidék” átcsatolása alkalmával szerzett rossz tapasztalatokra hivatkozva Teleki bejelentette, hogy az erdélyi tisztviselőket nem fogják „nemzethűség” igazoló eljárás alá vonni. Ez korántsem jelentette azt, hogy a „nemzethűség” szempontja elvesztette volna jelentőségét: a magyar hatóságok a román képviselőválasztási jelölőlisták és ajánlási ívek, valamint a tisztviselőkkel az új királyra letétetett eskü okmányainak felkutatásával már eleve igyekeztek kiszűrni a nem megbízhatókat.¹⁰¹ Az igazoló bizottságok mellözése csupán azt a célt kívánta szolgálni, hogy ezeken keresztül a kisebbségi élet 22 esztendejének belső ellentétei ne játszassanak bele a tisztviselői kinevezések elbírálásába. Ennek ellenére az állásokért való marakodás itt is megszülte mindazt, amit Teleki az igazoló eljárás mellözésével el akart kerülni: „akkora a kenyérínség, hogy az eszközökben nem válogatnak. Egy tisztviselő kinevezése pillanatában már meg lesz fúrva... hazafiatlanság, a románokkal való lepaktálás stb. vádján.”¹⁰² Arra a vádra, hogy a magyar állam sok esetben olyanoknak adott kezébe kenyeret, akik azt múltbeli magatartásuk alapján éppen nem érdemelték meg, Teleki nem mondhatott mást, mint hogy „ebben a tekintetben változtatásnak is van helye, különösen olyanoknál, akikről igazolni lehet, hogy a magyarság ellen vétettek”.¹⁰³

Különösen nagy elégedetlenséget keltett Erdélyben a magyarországi tisztviselőknek erdélyi állásokba, főleg vezető állásokba történt kinevezése. „Ejtőernyősöknek” nevezték őket, mert az erdélyi viszonyokkal való minden ismeretség nélkül, felülről ereszkedtek bele – a vezető pozíciókba.¹⁰⁴ Velük együtt újra megjelent Erdély földjén a régi címkórság, uraskodás, urambátyámos protekciózás.¹⁰⁵ „Az idejött sok protekciós és gentry... lenéz minket, mi nem vagyunk jó magyarok ... Az a fölényes hang, ahogy külön-külön mindenkit az anyaországi rendre oktatnak, vérforraló” – panaszkodtak az erdélyiek.¹⁰⁶

Az erdélyi magyarság nacionalista vezetőinek „devalachizálni Erdélyt” jel-szava annyit jelentett, hogy a „hivatalokból, üzemekből, munkahelyekről kiszorítandók a románok, hogy helyet adjanak gyermekeinknek... Ezt tették és teszik a románok is. Minden helyre szükség van. Minden gyengeség megbosszulná magát” – mondták.¹⁰⁷ Mint láttuk, a románok eltávolítására minden vonalon meg is történtek a kíméletlen intézkedések, ezeknek azonban lényeges korlátokat szabtak a dél-erdélyi román retorziós lépések. Az erdélyi magyarság lehetőségeit

¹⁰⁰ OL ME Nemzetiségi o. 95. cs. I 18259/1941.

¹⁰¹ Hlatky jelentése. Kolozsvár, 1940. szept. 18. OL EFK 34. sz.

¹⁰² Anonim feljegyzés a székelyföldi állapotokról. Budapest, 1940. dec. 3. OL Küm. Politikai hírszolgálati o. 15. cs.

¹⁰³ Teleki Pál képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 3. *KN* 1939/VIII. 1201. 1.

¹⁰⁴ Angyal László képviselőházi felszólalása. 1940. nov. 14. *KN* 1939/VII. 408. 1.

¹⁰⁵ Pál Gábor képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 2. *KN* 1939/VIII. 1103. 1.

¹⁰⁶ Özv. Berényi Miklósné levele Kozmához. Érmihályfalva, 1941. ápr. 19. OL Kozma-iratok. 31. cs.

¹⁰⁷ A Nemzeti Újjászületés Frontja gyergyói magyar tagozata elnökének beadványa. Gyergyószentmiklós, 1940. szept. 21. OL EFK 140. sz.

az anyaországi érdekek itteni érvényesítésének igénye azután még tovább korlátozta.

A magyar kormány erdélyi földbirtok- és telepítési politikája, egyházügyi és iskolapolitikája szintén azt a célt szolgálta, hogy a románság visszaszorításával tágítsa a magyarság „életterét”. Ezeknek a törekvéseknek is megvoltak azonban a maguk áthághatatlan korlátai, s e kérdésekben is merültek fel ellentétek.

A román földreform 1 223 485 katasztrális holdat sajátított ki, legnagyobb részét magyar erdélyi nagybirtokosoktól, ebből 251 130 katasztrális holdat kiosztott 148 967 igényjogosult között. Minthogy e juttatásoknak 65 százaléka románok részére történt, s csak 26 százalékban részesültek abban magyarok, a kisajátítást szenvedett magyar birtokosok úgy tettek, mintha nekik tulajdonképpen a magyar parasztság részesedésének keveselt aránya s nem saját birtokaik jelentős részének elvesztése fájna; s a romániai magyar kisebbség politikájában betöltött vezető szerepüket arra használták fel, hogy „osztálykülönbséget nem ismerő nemzeti egységben” próbálják összefogni a magyarságot, és felkészíteni az uralomváltásra, amely végső fokon egyedül jelentheti az elszenvett nemzeti sérelmek orvoslását a magyarság egésze számára.¹⁰⁸

A második bécsi döntés eredményezte területgyarapodás után, mint az eddigi esetében is, a magyar kormány azonnal intézkedett az „idegen uralom” által végrehajtott földreform magyar revíziója iránt. De akik a magyar uralomtól az erdélyi magyarság nagyobb arányú földhözjuttatását remélték, csalódottan hallgatták Teleki szavait arról, hogy „nincs annyi föld, mint amennyi ember vár itt rá”, s hogy „nem szabad olyan keveset adni neki, amin tönkremegy”.¹⁰⁹ Aggasztó jelenségként a birtokosok itt is kezdték visszakövetelni kisajátított birtokaikat,¹¹⁰ sőt előfordult, hogy önhatalmúlag szereztek érvényt ilyen természetű igényeiknek.¹¹¹ A román földreform juttatásaiban részesült román, de magyar parasztszervezők is veszélyben forogtak. Bethlen István, maga is erdélyi nagybirtokos, elismerve, hogy „volt ennek a reformnak bizonyos szociális része is”, lényegét abban jelölte meg, hogy az erdélyi magyar birtokos osztály tönkretételével a magyar nemzet erejének megtörésére irányult. Márpedig ha a román uralom alatt végrehajtott földreform „a magyarság ellen irányuló politikai eszköz volt, nemcsak szabad, hanem kötelessége is a kormánynak ezt visszacsinálni”. Mint mondta: „itt helyre kell állítani azokat a társadalmi osztályokat, amelyek ennek a nemzetnek a gerincét tették... Helyre kell állítani és életképessé kell tenni a magyar birtokos osztályt.”¹¹²

¹⁰⁸ OL Küm. Békeelőkészítő o. XXI–15.

¹⁰⁹ A z „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 131. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹¹⁰ Haller Ferenc beadványa. Bodrogkiszfalud, 1940. okt. 25. OL EFK 283. sz. A román földreform által kisajátított 3000 kat. holdas birtokát követelte vissza a Szatmár megyei Vámfalva határában.

¹¹¹ Gábor képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 2. KN 1939/VIII. 1099. l.

¹¹² Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 108–110. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

Teleki óvatosabb formában adott hangot ugyanennek az osztályállásponthoz. Szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy „a revízió... nem egy restitutio in integrum, mert arra senki a világon itt nem gondol, hanem revíziója egy tökéletesen rendetlen és összevissza kérdésnek, amelynek kezelésében sem az ésszerűségre, sem a jogra nem sokat vigyáztak és néztek”.¹¹³ Nem kétséges, hogy Teleki felfogásában mind a jog, mind az ésszerűség érvei a birtokos osztály megerősítése mellett szóltak. A földreformrevízió irányelvét így fogalmazta meg: „kisbirtokostól, akár magyar, akár román, lehetőleg nem venni el földet; ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar középbirtokosságot is ne lehetne istápolni.”¹¹⁴ Ez a fogalmazás mérsékelt és megnyugtató jellegű volt Bethlen állásfoglalásához képest, de ugyanakkor nem zárta ki a kisjuttatások visszavételének lehetőségét sem. Ettől elsősorban, de nem kizárólagosan, a román nemzetiségű juttatottaknak kellett tartaniuk. Természetesen addig, de csak addig, míg Dél-Erdély román kézen van, az ottani magyarság iránti retorzió elkerülése végett, a magyar kormány nem kívánt ehhez az eszközhöz nyúlni, s kizárólag a magyar bevonuláskor vagy azt követően „önként” elhagyott román birtokok felől rendelkezhetett.

Az erdélyi földreformrevíziónál Teleki szerette volna elkerülni a „felvidéki” földreformrevízió alkalmával elkövetett hibákat. Ott ugyanis – mint arról már volt szó – teljes zavar támadt abból, hogy a kinevezett teljhatalmú kormánybiztos földbirtokpolitikai intézkedései nem alapultak a kérdés megfelelő alaposágú előzetes tanulmányozásán, továbbá abból, hogy a pártpolitika a földreformrevízió végrehajtásába alaposan bejátszott.¹¹⁵ Teleki hangsúlyozta, hogy „ezt a folyamatot depolitizálnunk kell... mint gazdasági és nemzeti problémát felfogva... kell végrehajtanunk”; és hogy „itt először elvégezzük a tanulmányt, és azután jöhet majd a puvoár, amely a már kitisztázott dolgokat a tiszta kép alapján intézi”.¹¹⁶ Ezúttal tehát nem nevezett ki kormánybiztost, hanem az Erdélyi Gazdasági Egyesület keretén belül szervezett 9 tagú Agrárreform Tanulmányi Bizottságot kérte fel a kérdés előzetes tanulmányozására, és a revízió elvi kidolgozására, „s csak azután kerül sor az esetenkénti elbírálásokra”. A bizottság meg is kezdte munkáját a telekkönyvi hatóságoknál fellelhető és községenként nyilvántartott ún. földreform-könyvek adatai alapján.¹¹⁷ Teleki hangsúlyozta, hogy személyesen kézben tartja a revízió ügyét, s elfogulatlanságát bizonyítandó, szatmári birtokáról „a nemzet javára” ünnepélyesen lemondott.¹¹⁸

¹¹³ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 75. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹¹⁴ Marosvásárhelyi (mezőgazdasági) értekezlet (1940. dec. 7.) jegyzőkönyve. OL ME Nemzetiségi o. 237. cs. 30. dosszié.

¹¹⁵ TILKOVSKY LÓRÁNT: *A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átcsatolt területen (1938–1945)*. Agrártörténeti Szemle, 1960. évf. 1-2. sz. 113–138. l.

¹¹⁶ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 76, 153. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹¹⁷ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. okt. 25.

¹¹⁸ Teleki Pál képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 3. KN 1939/VIII. 1200. l.

A jó előkészítés Teleki szemében a gyors végrehajthatóság feltétele lévén, azt remélte, hogy az erdélyi földreformrevízió egy éven belül befejezhető lesz.¹¹⁹ Nem így történt; Teleki utódai tovább bajlódtak vele. A végrehajtás legfőbb akadálya Kállay szerint is az, hogy „ennek olyan egyszerű elintézése, hogy a magyar nagybirtokba betelepített oláhokat onnét egyszerűen kidobjuk, és magyaroknak adjuk, általánosságban sajnos nem vihető keresztül... teljesen apolitikus lenne most megcsinálni, míg a nagy kérdések véglegesen eldöntve nincsenek”. Ha a háború sikeres befejezése után Magyarország szabad kezet kap Erdély egészére „és Magyarország azt teheti Erdélyben, amit akar, akkor úgy intézi el ezeket a kérdéseket, ahogy akarja. Ha pedig nem így végződik, akkor akármit csinálunk most, az nem lenne végérvényes, legfeljebb egy reakciót válthatna ki.”¹²⁰ E korlátozottság ellenére az újabb uralomváltásig a magyar kormányzat 42 236 katasztrális hold mezőgazdasági és 25 777 katasztrális hold erdő ingatlant juttatott vissza a román földreform által kisajátítást szenvedett magyar birtokosoknak, míg az erdélyi parasztság részére kisjuttatások formájában 34 924 katasztrális holdat osztott szét.¹²¹

A román földreform revíziója a tervek szerint szorosan kapcsolódott volna egy nacionalista indítékú magyar telepítési politikával, amely a Székelyföldnek Erdély egyéb magyarlakta területeitől való etnikai elszakadottságát lett volna hivatva megszüntetni.¹²² A bukovinai és moldvai csángók Erdélybe telepítését célzó tárgyalások már Teleki miniszterelnöksége idején megindultak,¹²³ Bárdossy alatt folytatódtak;¹²⁴ mivel azonban a románokat a dél-erdélyi retorzió miatt nem lehetett a magyar uralom alá került területekről eltávolítani, ugyanakkor viszont a „Délvidéken” akadálytalanul eltávolítani tudott délszláv telepések helye megürült, a csángók áttelepítése ide történt.¹²⁵

A kormány telepítési tervei és akciói a magyarság megerősítését, a nemzetiségek fölötti uralkodó pozíciójának vitathatatlaná tételét célozták. Ezzel szemben a magyar katonai vezető körök egy tisztán magyar nemzeti állam megvalósítását tűzték ki célul, a szláv és román nemzetiségek maradéktalan kitelepítése és a külföldön élő magyarok hazatelepítése útján. Werth Henrik vezérkari főnök 1941. augusztus 19-i memoranduma szerint ez az elgondolás illik bele a németeknek a világháború győzelmes befejezése után végrehajtani szándékozott Európa-rendező terveibe, s ez is egy döntő ok arra, hogy Magyarország felajánlja még nagyobb arányú részvételét a németek oldalán vívott szovjetellenes háborúban.

¹¹⁹ Marosvásárhelyi (mezőgazdasági) értekezlet (1940. dec. 7.) jegyzőkönyve. Teleki Pál felszólalása. OL ME Nemzetiségi o. 237. cs. 30. dosszié.

¹²⁰ Kállay levele Horthyhoz. 1943. febr. 26. *Horthy Miklós titkos iratai*. 358. l.

¹²¹ OL Küm. Békeelőkészítő o. XXI–15.

¹²² Benisch Artúr emlékirata. Budapest, 1940. okt. 20. OL ME Nemzetiségi o. 89. cs. 57/1941.

¹²³ OL ME Nemzetiségi o. 79. cs. L 19249/1940. és OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. jan. 17.

¹²⁴ Pálóczy Horváth Lajos levelei Kozmához. Budapest, 1941. ápr. 17. és máj. 12. OL Kozma-iratok. 35., ill. 31. cs.

¹²⁵ *Horthy Miklós titkos iratai*. 358. l.

Bárdossy Horthyhoz intézett előterjesztésében joggal minősítette ezt az elgondolást fantasztikumnak, hiszen a külföldről hazatelepítendő magyarok száma rendkívül korlátozott, a hazai magyarság pedig egy évszázad alatt sem tudná betölteni a nemzetiségek kitelepítésével éppen az ország peremvidékein keletkező űrt.¹²⁶

A magyar kormány erdélyi egyházügyi politikájának középponti kérdése az Erdélyben eddig folytatott román egyházpolitika felszámolása, Erdélynek a magyarországi egyházszervezetbe való bekapcsolása, s az eddigi románosító tendencia magyarosító tendenciával való felváltása volt.¹²⁷ A görög katolikus egyházközségeket, amelyek eddig a nagyváradai román püspökség alá tartoztak, visszahelyezték az 1913-ban alakult hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség joghatósága alá; a román rítusról áttérítették ezeket magyar rítusra, azaz az istentisztelet és szertartások nyelve román helyett a magyar lett.¹²⁸ Ennek indoklásául azt hozták fel, hogy „soraikban sok fajilag magyar népi kisebbségi hívő van”. Azokat a görög katolikus román papokat, akik a rítusváltást ellenezték, rendőri felügyelet alá helyezték, és minden lehető módon zaklatták.¹²⁹

Erdély görögkeleti egyházközségei a kolozsvári, nagyváradai és máramarosi görögkeleti püspökségek alá tartoztak, és a román nemzeti egyház részét képezték. A magyar bevonuláskor a nagyváradai és a máramarosi püspök elmenekült; híveik egy része román tisztviselő és katona volt, akik szintén elhagyták Erdélyt, más része, minthogy presszió alatt tért át görögkeleti hitre, most visszatért eredeti görög katolikus vagy református vallásához. Egyedül a kolozsvári görögkeleti püspökség maradt tehát fenn, élén Hossu püspökkel.¹³⁰ A magyar kormány jelentős pénzüsszegek felhasználásával egyenként bírta rá 1940–41 folyamán a görögkeleti parochusokat, hogy görögkeleti román egyházközségüket görögkeleti magyar egyházközséggé alakítsák át, azaz megszakítsák a román nemzeti egyházzal fűződő kapcsolataikat, s a létesítendő önálló görögkeleti magyar egyház kötelékébe tartozzanak.¹³¹ Debrecenben görögkeleti papnevelőt nyitottak, hogy a papi utánpótlás ezentúl ne Romániában vagy Jugoszláviában, hanem magyar földön készülhessen fel az erdélyi, illetve kárpát-ukrajnai görögkeleti hívek szolgálatára.¹³²

Az elmúlt évtizedek románosító egyházpolitikája radikális felszámolásának látványos megnyilvánulásaként hajtották végre a templomrombolásokat. Azokat a görögkeleti vagy görög katolikus román templomokat, amelyeket annak idején magyar többségű helységekben létesítettek, sorra lebontották, alapjukat dinamittal felrobbantották, épületanyagukat éppúgy mint berendezésüket – beleértve a papi ornátusokat és kegszereket is – kiárusították. Mivel e templomrombolások a katonai bevonulással vették kezdetüket, a katonaság túlkapásainak

¹²⁶ Bárdossy levele Horthyhoz. Budapest, 1941. aug. 26. Uo. 305–307. l.

¹²⁷ „Irányelvek a román népkisebbség jövőbeni kezelését illetőleg.” Budapest, 1940. aug. 31. OL ME Nemzetiségi o. 236. cs. 28. dosszié, l. sz.

¹²⁸ OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. D 17727/1941.

¹²⁹ OL ME Nemzetiségi o. 94. cs. G 16622/1941. és 95. cs. H 18672/1941.

¹³⁰ PLURIMUS : *A keleti ortodoxia Magyarországon*. Magyar Szemle, 1941. május. 290. l.

¹³¹ OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. D 16015/1941.

¹³² OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. D 19610/1941.

vélhetnék ezeket, ha nem ismernék Teleki álláspontját, mely nem zárkózott el az elől, hogy román templomokat más egyházaknak átadjanak, más célokra használjanak, vagy egyenesen lebontsanak, azzal az indokkal, hogy „akadályozzák a közlekedést”.¹³³ Udvarhely megyében már 1940 őszén lerombolták Homoródszentmárton, Oklánd, Karácsonfalva, Homoródalmás román templomát; Csík megyében Borszék, és 1941 februárban Ditró, júniusban a Maros-Torda megyei Mezőpánit községben történt meg ez.¹³⁴ A Szatmár megyei Erdődön a német – olasz vegyesbizottság közbelépése akadályozta meg a román templom lerombolását.¹³⁵

Különleges problémát okozott a magyar megszálló hatalomnak, hogy a „fajmagyar” székelyek közt zsidó vallásúakat talált. Azonnal akciót indított ezeknek a bözödújfalui ún. szombatosoknak áttérítésére. Kétségtelen, hogy „az áttérés pusztán politikai nyomásra történik, nem meggyőződésből... Különböző felekezetek papjai gyakran keresik fel őket, térítgetik jobbra-balra”, de ők „éppen az unitárius vallást választják, mert az a legkevesebbet kíván tőlük, és nincs is ott helyben papjuk” – írják az akcióról beszámoló jelentések.¹³⁶

A magyar kormány erdélyi iskolapolitikája mindenekelőtt arra irányult, hogy a magyar gyermekeket kivonja az állami iskolákból, ahol azok a románokkal együtt tanultak – nagyobb létszámuk esetén legfeljebb magyar tagozat keretében –, s önálló iskoláztatásukat katolikus, református, unitárius felekezeti iskolákra bízta. Ahol és ameddig ezt nem sikerül megvalósítani, fokozott figyelem fordítottassák a magyar tagozatokra. Természetesen számolni kellett azzal, hogy „ha a magyarság kivonul az állami iskolából, és helyreállítja a maga felekezeti iskoláját”, helyreállhatnak a görög katolikus és görögkeleti felekezeti iskolák is, amelyek annak idején beolvadtak a román állami iskolahálózatba.¹³⁷ Mégsem jelentett ez különösebb veszélyt, hiszen ezek a felekezetek előreláthatóan csak korlátozott mértékben tudják majd viselni az iskolafenntartási költségeket, amelyek a magyar kormány támogatását élvező felekezetekre is igen nagy súllyal nehezednek.¹³⁸ A megmaradt állami iskolák tehát a továbbiakban román iskolákként működtek (számuk 1345 volt), román tanítási nyelvvel, a magyar nyelv kötelező tantárgyként oktatásával, de az elmenekült vagy elűzött román tanítók helyett románul is

¹³³ OL ME Nemzetiségi o. 213. cs. Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 139. l. Ugyanitt Teleki arról is nyilatkozik, hogy az általa megbízott építészek egy csoportja az egyéb bizánci jellegű középületeknek is „nekimegy, abból a szempontból, hogy átornamentálja azokat”.

¹³⁴ Hossu püspök levele Hóman Bálinthoz. Kolozsvár, 1941. jún. 27. OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. D 19720/1941.

¹³⁵ OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. B 20918/1941.

¹³⁶ Jegyzőkönyv az áttérítési tárgyalásról, 1940. nov. 11., és P. Puskás Hugolin jelentése tartományfőnökének. 1940. dec. 2. OL EFK 556. sz.

¹³⁷ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 36–37. l. Bethlen István felszólalása. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹³⁸ Ravasz László református püspök felszólalása szerint „felekezeti iskolák kellene, különösen a magyarság védelme számára, ugyanakkor a magyarság belehalhat a felekezeti iskolák fenntartásába.” Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 49–50. l.

tudó erdélyi magyar tanítókkal, akiknek helyét viszont magyarországi pedagógusok töltötték be a magyar iskoláknál.¹³⁹

Az erdélyi magyarság vezetőinek az volt a kérésük, hogy az a szövetkezeti nevelés, amelyet a román közoktatási törvények előírtak, s amely az erdélyi iskolákban már „meglehetősnívót ért el”, az erdélyi magyar iskolapolitika által is tartassék fenn; véleményük szerint még az „anyaországban” is helyes lenne azt megvalósítani.¹⁴⁰ Kérték továbbá, hogy a román lakosság körében is induljon meg az iskolán kívüli népművelő tevékenység.¹⁴¹

A második bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt területeken 4 román felekezeti középfokú iskola volt; ezek a magyar uralom alatt tovább működtek. Ezen kívül egy román tannyelvű gimnázium és 4 gimnáziumi román tagozat létezett még.¹⁴² Az erdélyi magyar középiskolákban kötelező tantárgyként tanították a román nyelvet, bár voltak ellenzői, akik ebben a „magyar fölényt” hazudoló gyengeséget, s a világnyelvek útján megközelíthető magasabb kultúra helyett egy alacsonyabb kultúra szintjéhez való oktalan leereszkedést láttak.¹⁴³ Bethlen István azonban rávilágított, hogy román nyelvtudás nélkül „nem tudjuk Erdélyt adminisztrálni”. Teleki teljes mértékben osztotta Bethlen véleményét, hozzátéve, hogy már az elemi iskola felső osztályaiban is taníthatná románra a magyar gyermekeket.¹⁴⁴ De épp Teleki szavai világítják meg legjobban, hogy mily alacsony követelményt támasztottak a román nyelvtudás tekintetében; mily kevés nyelvismeretet elégnék tekintettek az erdélyi „magyar vezetőerő” érvényesítéséhez: „Ez 300–400 szavas szókinccset jelent, ami még nem is jár feltétlenül korrekt mondatfűzéssel, még nem jár feltétlenül azzal, hogy ne keverjek bele itt-ott egy-egy szót saját nyelvemből is” – mondotta Teleki.¹⁴⁵

Ami a felsőoktatást illeti, a magyar kormány visszatelepítette Kolozsvárra az onnan a román uralom elől Szegedre költöztetett Ferenc József Tudományegyetemet, Szeged pedig Horthy Miklósról elnevezett új egyetemet kapott.¹⁴⁶ A németek jól ismert érzékenysége a Habsburg-kérdésben arra indított egyes jobboldali magyar politikusokat, hogy kifejezzék aggályukat az iránt, hogy „az ősi székhelyére visszatért” kolozsvári egyetem az Erdélyben különben is különösen népszerűtlen Habsburgok egyikének nevét viselje, s azt kívánták, hogy Kolozsvár

¹³⁹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. jan. 3.

¹⁴⁰ Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 1940. okt. 18-i ülésének jegyzőkönyve. 32. l. Bethlen László felszólalása. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹⁴¹ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. Figus Albert és Jósika Miklós felszólalása. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹⁴² Hóman Bálint levele Bárdossyhoz. Budapest, 1941. máj. 23. OL ME Nemzetiségi o. 89. cs. B 19198/1941.

¹⁴³ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 54–58. l. Paál Árpád felszólalása. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹⁴⁴ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 37–39. l. Bethlen István és Teleki Pál felszólalása.

¹⁴⁵ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 59. l. Teleki Pál felszólalása.

¹⁴⁶ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. okt. 17.

nagy szülöttének, Mátyás királynak nevét vegye fel, annál is inkább, mert éppen az ő születésének 500. évfordulóján történt, hogy „Erdély visszatért”.¹⁴⁷ Hóman azonban kereken kijelentette: „Nem lehet, mert Ferenc József alapította, nem Mátyás király!” Mátyásról mindössze az egyetem egy diákházát nevezték el.¹⁴⁸ Az egyetem 1940. október 24-i ünnepélyes megnyitására a kormányzó is megjelent.¹⁴⁹ Az egyetem díszdoktorává avatták a segesvári születésű magyar külügyminisztert, Csáky Istvánt;¹⁵⁰ az egyetem tiszteletbeli doktorai lettek Rust német-birodalmi közoktatási és Bottai olasz nemzetnevelésügyi miniszterek, „a magyar nemzetnek igazságot szolgáló nagy baráti birodalmak” államférfiai.¹⁵¹

Mivel „az eddigi uralom alatt a tandíjak egészen minimálisak voltak”, a magyar tandíjrendszer bevezetésének kedvezőtlen hatása volt várható.¹⁵² A magyar kormány belátta annak visszásságát, ha „visszatérő egyetemi ifjúságunk Magyarországon magasabb tandíjat lenne köteles fizetni, mint amilyen őket az idegen uralom alatt terhelté”, s kereste, a leszállítás lehetőségeit. A tandíjösszegek Magyarországon azért voltak magasak, mert az egyetemi tanárok jövedelmének számba vehető részét a tandíjrészesedés alkotta; ehelyett – a cél érdekében – megfelelő pótlék rendszeresítésével kellett tehát gondoskodni az egyetemi tanárok fizetésének kiegészítéséről.¹⁵³

Ugyancsak sürgős intézkedésre kényszerült a kormány a Kolozsvári Magyar Színház ügyében: „Kulturpolitikailag a legkényesebb helyzetbe kerülne az állam, ha az az intézmény, mely az eddigi mostoha viszonyok között, 22 éven keresztül eredményesen dacolt az idegen hatalom minden erőszakával szemben, kénytelen lenne most, támogatás hiányában, kapuit bezárni.”¹⁵⁴

A magyar kormány összefoglalóan így értékelte erdélyi politikáját: „Csak a románok kiváltságos helyzetét szüntettük meg, és némileg helyreigazítottuk a magyarság elszenvedett sérelmeinek egy kis hányadát.”¹⁵⁵ Valójában azonban az a magyar nemzetiségpolitika, amely a földbirtokpolitikától az iskolapolitikáig mindent áthatott, nem csupán védekező és helyreállító jellegű volt, hanem leplezetten offenzív is. Hogy miért nem jelentkezhetett nyíltan a magyarosító tendencia, annak kettős okára Bethlen István mutatott rá: el kell kerülni a dél-erdélyi román retorziót, és az ottani románságot nem szabad elriasztani az adott alkalommal Dél-Erdélyre is kiterjesztendő magyar uralomtól.¹⁵⁶ Ebben a helyzetben a románság magyarosításának jelszava helyett az elrománosodott magyarok visszamagyarosításának vagy még inkább „eredeti magyarságukhoz visszatérítésének” formu-

¹⁴⁷ Mester Miklós képviselőházi felszólalása. 1940. okt. 11. *KN* 1939/VII. 97. 1.

¹⁴⁸ Alföldy Béla képviselőházi felszólalása. 1940. nov. 27. *KN* 1939/VIII. 938. 1.

¹⁴⁹ OL BM Res. 192. cs. 14696/1940.

¹⁵⁰ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. okt. 25.

¹⁵¹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. dec. 20.

¹⁵² Tömböly Dénes képviselőházi felszólalása. 1940. okt. 11. *KN* 1939/VII. 95. 1.

¹⁵³ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. szept. 25.

¹⁵⁴ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. márc. 21.

¹⁵⁵ OL ME Tájékoztatási o. 6. sz. B 73.

¹⁵⁶ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 36. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

lája volt használatos. Gesztelyi Nagy László parlamenti felszólalásai arról, hogy pl. Bihar megye magyarul egyáltalán nem tudó román községeinek több mint fele eredetileg magyar volt, s hogy most „a filmet visszafelé kell pergetni”,¹⁵⁷ jelzik a visszamagyarosító tendenciának mély belevágását az erdélyi románságnak – a magyar uralom alá kerülés időpontjában adottnak tekintendő – állományába. Teleki nemzetiségpolitikája nem ok nélkül foglalt állást „a nemzetiségi kérdésnek a modern, skatulyaszerű kezelésével”, „a nemzetiségi állományt rögzítő kataszterek” alkalmazásával szemben, s fejtette ki ezek ellenében „a mi történelmileg szentistváni, technikailag pedig elasztikusnak nevezhető álláspontunkat”.¹⁵⁸ Ez a merev kereteket nem ismerő rugalmasság kellett ahhoz, hogy a nemzetiségiiek egyre nagyobb és nagyobb hányadában tudatosíthassa: anyanyelvük ellenére ők tulajdonképpen magyarok.

A miniszterelnökség nemzetiségi osztályának egyik belső munkatársa, Kászonyi Ferenc, az „oláhok” vonatkozásában is „tudományosan” kidolgozta azt a tételt, hogy ezek „részben magyar vérségi származásúak, vagy legalább nagymértékben magyar vérrrel keverték”, tehát visszamagyarosításuk, illetve magyarosításuk annak függvénye, hogy mennyiben ébrednek sajátos „oláh-magyar” népiségük tudatára. E felfogás szerint „az erdélyi oláh többség csak látszat”, amely erőszakos módszerek alkalmazása nélkül, alapos felvilágosító, tudatosító munka eredményeként „Erdély közepén s az északnyugati területen szinte eltűnnék a nemzetiségi térképről”.¹⁵⁹

Szekfű Gyula, a jeles magyar polgári történész és publicista ismételt szót emelt e burkolt asszimilációs politika ellen. Mint mondotta, „semmi szükségünk arra, hogy nemzetünk lélekszámát ezzel az eszközzel gyarapítsuk... egészen mindegy, hogy ezek az új tömegek – ti. az Erdéllyel idekerült románok – magyar nevűek-e, s tudatában vannak-e magyar leszármazásuknak, ha magyarságukat már generációk óta elvesztették... aki nem magyar, az legyen a magyar haza jó állampolgára, és maradjon meg nemzetisége birtokában”.¹⁶⁰ A hivatalos nemzetiségpolitika azonban nem befolyásoltatta magát az ilyen nézetektől; a miniszterelnökség nemzetiségi osztálya kívánatosnak nyilvánította „a visszamagyarosításra irányuló céltudatos munkaterv elkészítését”. „Névmagyarosítási propaganda hivatalos úton külpolitikai és nemzetiségi belpolitikai okokból nem kívánatos” ugyan, de a minisztertanács csendben engedélyezte a vezetéknevek visszamagyarosítását és a román keresztnevek magyar keresztnevekkel való felcserélését.¹⁶¹ Román gyermekek magyar iskolába kényszerítésétől óvakodtak, „feltétlenül kívánatos azonban az, hogy menhelyi gyermekek csak olyan családok-

¹⁵⁷ Gesztelyi Nagy László képviselőházi felszólalásai. 1940. nov. 21. és 28. KN 1939/VIII. 733. és 987–988. l.

¹⁵⁸ Az „Erdélyi-értekezlet” jegyzőkönyve. 10. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹⁵⁹ KÁSZONYI FERENC: *Oláh-magyarok*, Magyar Szemle, 1940. nov. 286–294. l.

¹⁶⁰ SZEKFŰ GYULA: *Zűrzavar egy lényeges dologban*. Magyar Nemzet, 1940. dec. 8. 5. l. és *Nehéz a zavart eloszlatni*. Uo. 1940. dec. 25. 1. l.

¹⁶¹ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. dec. 13.

nál helyeztessenek el, ahol a nevelőszülők a gondozottakkal magyar nyelven beszélnek”.¹⁶²

A visszamagyarosítási akció alátámasztására szervezett hangulatkeltés folyt Erdélyben. Kolozsvárott felújították Rákosi Viktor „Elnémult harangok” című színművét, amely felheccelte a magyarságot, a románság részéről pedig olyan ellenhatást váltott ki, hogy többen felemelték intő szavukat: „Ne izgassuk fel egymást... mert Erdélynek nyugalomra, csöndre, munkára van most szüksége, nem az itt élő népek egymás elleni acsarkodására.”¹⁶³ Krenner Miklós a „román” elnevezés üldözése és a folytonos „oláhozás” ellen szólalt fel.¹⁶⁴ Egyes magyar tudósok szerint az „oláh” szó kiküszöbölése a magyar nyelv szókincsének elszegényesítése volna; valójában azonban nemzetiségpolitikai okai voltak buzdó használatának: az „oláh” elnevezés a Kárpátokon túli „romántól” elütő népiség hangsúlyozását kívánta szolgálni; egy olyan népiséget, amelynek sok évszázados magyar behatás alatti önálló történelmi fejlődése, a magyarral kevert sajátos etnikuma határozza meg jelen fejlődésének irányát is. Az erdélyi románságnak nemcsak nemzeti öntudatát, de – mint becsmérőleg használt kifejezés – emberi méltóságát is mélyen sértő szóhasználat¹⁶⁵ ellen az erdélyi magyarság körében támadt együttérzésre is idézhetünk sorokat: „Ez a rémes oláhozás megöl. Én nem voltam románbarát. De szeptember 5-ike óta szeretnék minden tisztességes románt a védőszárnyaim alá fogni s megóvni a durva szavaktól.”¹⁶⁶

A második bécsi döntés útján nyert területek bekapcsolása az ország politikai életébe a korábbi területgyarapodások alkalmával követett eljáráshoz hasonlóan történt: felhatalmazási törvény – ezúttal az 1940. évi XXVI. tc. – alapján megfelelő számú képviselőt hívtak be a parlamentbe.¹⁶⁷ Az erdélyi képviselői mandátumok számát 63-ban állapították meg, ebből mindössze 12-öt szántak a románoknak, 3-at adtak a németeknek, a többi 48-at az erdélyi magyarság képviselői kapták. Ez utóbbiak 1940. október 10-én ünnepélyesen be is vonultak a magyar parlamentbe; a német (szász, illetve sváb) képviselők személyét illetően még folyt egy darabig a huzakodás Teleki és Basch között,¹⁶⁸ a románok számára fenntartott helyek betöltését pedig a magyar – román államközi viszony – be nem következett – javulásáig függőben hagyták.¹⁶⁹

Az erdélyi magyar képviselők személyének kiválasztásánál Teleki a kisebbségi múlt belső ellentéteinek kiküszöbölésére törekedett; jelöltjei egyaránt kerültek ki a Magyar Párt és a Magyar Népközösség vezetői közül. Ezeket a politikai alakú-

¹⁶² OL ME Nemzetiségi o. 76. cs. L 15647/1940.

¹⁶³ SZENTIMREI JENŐ: *Időszerűtlen felújítás*. Magyar Nemzet, 1941. jan. 12. 6. l.

¹⁶⁴ SPECTATOR: *Erdélyi Párt*. Magyar Nemzet, 1940. dec. 29. 7. l.

¹⁶⁵ „Az oláh az nem ember” – olvasható pl. egy Teleki Pálhoz írt anonim levélben. OL ME Nemzetiségi o. 63. cs. O 15976/1939.

¹⁶⁶ Özv. Berényi Miklósné levele Kozmához. Érmihályfalva, 1941. ápr. 19. OL Kozmá-
iratok 31. cs.

¹⁶⁷ OL Képviselőház által kiküldött bizottságok jegyzőkönyvei. 20. köt. A közjogi bizott-
ság ülése. 1940. okt. 3.

¹⁶⁸ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1940. okt. 13. OL Filmtár, 11587. doboz, 52815–6.

¹⁶⁹ MACARTNEY i. m. I. 430. l.

latokat – okulva a „felvidéki” területátcsatolás után a kormánypártba történt 1940 tavaszi beolvasztásig továbbélt Egyesült Magyar Párt okozta nehézségeken – úgy tekintette, mint amelyek a kisebbségi sors megszűntével elveszítették létjogosultságukat. Szó volt arról, hogy az erdélyi képviselők már eleve csatlakozzanak a kormánypárthoz, azonban ennél célszerűbbnek tűnt, ha kormánytámogató párton kívüli csoportot alkotnak.¹⁷⁰ Ez a megoldás megfelelt a „pártokon felüli nemzeti egység” gondolatának, amely meg kívánta gátolni a magyarországi pártok behatolását Erdélybe, amelytől a románsággal szembeni magyar nemzeti egység megbomlását féltették. Az erdélyi magyar képviselők egységes párton-kívüli tömbjében így is jelentékeny támaszt remélt a kormánypárt az Imrédy és hívei kilépése és önálló pártalakítása, valamint a nyilasoknak az erdélyi „országgyarapítással” kapcsolatos kormányzói amnesztia során szabadult Szálaszi alatti egységesülése folytán 1940 őszén előállott belpolitikai helyzetben.¹⁷¹

Teleki nemcsak a magyarországi pártok, hanem a társadalmi szervek, egyesületek erdélyi behatolását is igyekezett megakadályozni: „ismételten kiadtam a szigorú rendelkezést, hogy ezek ne jöjjenek ide keresztshadjáratra... ne jöjjenek nekem ide hódító körútakra.” A cserkészmozgalommal azonban kivételt tett: a magyarországi cserkészvezetők, két autóval beutazták az átcsatolt területet, felvették a közvetlen kapcsolatot az erdélyi magyar cserkészcsapatokkal, amelyekkel egyébként eddig is volt titkos összeköttetésük, és megkezdték a mozgalom újjászervezését.¹⁷² „De önálló akció formájában odaátról nagyon sok intézmény és egyesület jött be” Erdélybe a cserkészeken kívül is.¹⁷³

A pártok benyomulását sem sikerült megakadályozni. Mindenek előtt a nyilasok igyekeztek tért hódítani: az átcsatolt területen előállott áldatlan viszonyokat és növekvő elkeseredettséget kihasználva azt hirdették, hogy kiutat csak egy nemzeti-szocialista kormány jelenthet. Dalbosfálvi (Picianu) Illés, román eredetű nyilas vezető, Ungurean görögkeleti román pap közvetítésével érintkezésbe lépett az erdélyi vasgárdistákkal, és tárgyalásokba kezdett a nyilaspártba való beszervezésükről. A románokkal kezdeményezett tárgyalások alapjául a Hubay–Vágó-féle nyilas nemzetiségi törvényjavaslat-tervezet szolgált, amelyet román fordításban, román papok segítségével terjesztettek Erdélyben.¹⁷⁴

Imrédy Magyar Megújulás Pártja erdélyi szervezkedéséhez jó kiindulópontul szolgáltak Imrédy azon kapcsolatai, amelyeket még a honvédség bevonulása napjaiban épített ki. Századosi rangban az 1. hadtest parancsnokságán teljesített szolgálatot hívével, Kunder Antal volt iparügyi miniszterrel együtt. Imrédy és Kunder e parancsnoksági beosztást arra használták fel, hogy a hivatalos utak

¹⁷⁰ Teleki Pál felsőházi felszólalása. 1940. dec. 19. FN 1939/11. 196–197. l.

¹⁷¹ Anonim memorandum. Budapest, 1940. okt. 16. OL Kormányzói kabinetirodai iratok. I. D 12.

¹⁷² OL EFK 8, 9, 14. sz.

¹⁷³ Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács, 1940. okt. 18-i ülésének jegyzőkönyve. 29. l. OL ME Nemzetiségi o. 213. cs.

¹⁷⁴ Fáy István államtitkár (VKM) levele a Belügyminisztériumba. Budapest, 1940. nov. 30. OL BM Res. 1940–5–9116.

alkalmával polgári körökben is politikai agitációt folytassanak, és híveket szerezzenek maguknak.¹⁷⁵ Az erdélyiekkel való kapcsolatbalépésüket elősegítette János Áron képviselő, aki előbb az erdélyi fővezérségi kormány megbízott egyik tanácsadója volt, majd székelyföldi kormánybiztos lett. Imrédy népszerűsítéséhez hozzájárult a Törey Taubinger Zoltán vezette Magyar Film Iroda is: „Imrédy Béla a bevonulási képekben különböző pozíciókban, premierplanban látható.”¹⁷⁶

De nemcsak a szélsőjobboldali és jobboldali ellenzék, hanem a baloldali ellenzéki pártok is sürgősen tárgyalásokra küldötték megbízottaikat Erdélybe. A Kisgazdapárt részéről Tildy Zoltán, Bajcsy-Zsilinszky Endre járt ott,¹⁷⁷ a Szociáldemokrata Párt részéről Esztergályos János már a kormányzó kolozsvári bevonulásával egyidőben tartotta az első titkos megbeszélést az erdélyi szociáldemokrata vezetőkkel.¹⁷⁸ „Az erdélyi képviselők párton kívüli szerepe így tarthatatlanná vált, és nem volt más hátra, mint önálló politikai párttá alakulni.”¹⁷⁹

Az 1940. december 14-én megalakult Erdélyi Párt vezetését azonban már nem Pál Gáborra, az erdélyi magyar képviselők eddigi „párton kívüli csoportjának” vezetőjére bízták.¹⁸⁰ Akció indult ellene a volt Népközösség vezetői részéről, akik nem felejtették el neki, hogy „uniformisos banditáknak” nevezte őket. Önkényeskedéssel vádolták, mint „a Székelyföld diktátorát”; azt állították, hogy „kisebbségi vezér korában már eladta magát a zsidóknak”, s aláírásokat gyűjtöttek ellene.¹⁸¹ Mellőztetésére 1940. december 2-i parlamenti beszéde adott alkalmat, amely határozottan ellenzéki szellemben juttatta kifejezésre a magyar kormány erdélyi politikájával szembeni elégedetlenségét.¹⁸² Pál beszédére Teleki igen indignáltan reagált, „vádbeszédnek” fogva fel azt azokkal szemben, akik Erdélyt „felszabadították”,¹⁸³ a kormánypárt részéről mások is hiányolták a beszéd remélt lojalitását.¹⁸⁴ A megalakult Erdélyi Párt elnöki tisztségére Bánffy Dániel bárót szemelték ki; az ügyvezető alelnök s egyben a párt parlamenti csoportjának vezére Ember Géza képviselő lett. Ugyanakkor sor került a népközösségi szervezet Erdélyi Magyar Szövetség név alatti felújítására,¹⁸⁵ hogy az kiépült gazdasági és társadalmi intézményeivel az erdélyi magyarság összességét igyekezzék az Erdélyi Párt köré

¹⁷⁵ NAGYBACZONI NAGY VILMOS: *Végzetes esztendőök. 1938–1945.* Bp. é.n. 38–41. l.

¹⁷⁶ *Horthy Miklós titkos iratai.* 255. l.

¹⁷⁷ DOBI i. m. II. 146. l.

¹⁷⁸ A csendőrnnyomozó parancsnokság jelentése. Budapest, 1940. szept. 30. OL ME Nemzetiségi o. 82. cs. O 20330/1940.

¹⁷⁹ Magyar Nemzet, 1940. dec. 21. 5. l.

¹⁸⁰ BALOGH ARTÚR: *Erdélyi Párt.* Magyar Nemzet, 1940. dec. 22. 5. l. SPECTATOR i. m. Magyar Nemzet, 1940. dec. 29. 7. l.

¹⁸¹ Anonim feljegyzés a székelyföldi állapotokról. Budapest, 1940. dec. 3. OL Küm. Politikai hírszolgálati o. 15. cs.

¹⁸² KN 1939/VIII. 1097–1104. l.

¹⁸³ Teleki Pál képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 3. KN 1939/VIII. 1201–1202. l.

¹⁸⁴ Ferenczy Tibor képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 3. KN 1939/VIII. 1154. l.

¹⁸⁵ Magyar Nemzet, 1940. dec. 19. 5. l. „Az erdélyi magyar népközösséget, ha más nevezet alatt is, át lehet menteni a jövőre” – mondotta gróf Bánffy Miklós 1940. dec. 18-i felsőházi felszólalásában. FN 1939/II. 134. l.

tömöríteni.¹⁸⁶ Bánffy Dánielt mint erdőgazdálkodási szakembert, 1940. december 30-án a kormányba is bevonták, s így az erdélyi származású miniszterelnök, külügyminiszter és honvédelmi miniszter mellett egy olyan erdélyi tagja is lett a kormánynak, aki a román uralom éveit is Erdélyben töltötte. Bánffyval gróf Teleki Mihály földművelésügyi minisztert váltották fel; Kunder és Jaross után az ő menesztésével most már sikerült a kormányból teljesen kiküszöbölni az 1938 őszen Imrédy által behozott embereket.¹⁸⁷

Az Erdélyi Párt a következő programot hirdette meg: 1. Erős, független Magyarországot óhajt, amelynek minden intézményét igazi nemzeti, szociális és keresztény szellem hatja át. 2. A honvédség állandó fejlesztését kívánják, különös tekintettel a létesítendő székely határőrvidékre. 3. Az országhatárokon túl maradt magyarság gondozását, a menekültek kenyérhez juttatását, és a román királyság területén lakó magyarok visszatelepítését. 4. A 22 évi idegen uralom igazságos jóvátételét, a székelyföldi közbirtokosságok helyreállítását. 5. A pártharcok kiküszöbölését, mert pillanatra sem szabad szem elől téveszteni Erdélyben a magyarság és a románság számarányát. 6. Fel kell használni az időt a magyarság társadalmi, művelődési és gazdasági alátámasztására. 7. Az állás- és munkanélküli erdélyiek munkához juttatását, mely célból az érvényben levő román törvények és a zsidótörvény intézkedéseit fel kell használni. Köz- és magánalkalmazottak a visszatartott területen elsősorban erdélyiek legyenek. 8. Nagyvonalú telepítési és munkaközvetítési akció megindítása, különösen a székely népfelleg legsürgősebb elhelyezése érdekében. 9. Erdély természeti kincseinek feltárása, a vasútépítések megkezdése, ipari telepek létesítése. 10. A munkásokat és egyéb alkalmazottakat védő törvényeket fenn kell tartani, és magyar nemzeti irányban kell korszerűen fejleszteni.¹⁸⁸

A program lényegében ugyanazokat a kívánságokat tartalmazza, mint amelyeket Pál Gábor inkriminált beszéde – élesebb hangsúllyal – felvetett. Még a székely határőrvidék létesítésének kívánalma is benne van, bár Teleki különösen kifogásolta azt a gondolatot, hogy „a Székelyföld majd megvédi önmagát”.¹⁸⁹ Pál félreállítása tehát nem jelenthette az általa élesen exponált problémák kikiktatását, hanem legfeljebb korlátozottabb formában való rekapitulálását. A legszembetűnőbb ez a földreformkövetelés tekintetében. Pál szerint „ez a nagy kérdés dübörögve követel megoldást. Oroszország szomszédságában vagyunk és az állapotok nem maradhatnak úgy, ahogy most vannak.”¹⁹⁰ Ezzel szemben a program idevágó 4. pontja a székelyföldi közbirtokosságok helyreállítása konkrét említésén túl már „a 22 évi idegen uralom igazságos jóvátétele” formulával ködösíti el a földreform kérdését.

¹⁸⁶ Teleki Pál felsőházi felszólalása. 1940. dec. 19. *FN* 1939/II. 178–179. 1. Az erdélyi magyarságnak mintegy 600 szövetkezete volt közel 130 000 taggal, és 575 falusi gazdaköre.

¹⁸⁷ Magyar Nemzet, 1940. dec. 31. 5. 1.

¹⁸⁸ Magyar Nemzet, 1941. jan. 8. 5. 1.

¹⁸⁹ Teleki Pál képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 3. *KN* 1939/VIII. 1202. 1.

¹⁹⁰ Pál Gábor képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 2. *KN* 1939/VIII. 1103. 1.

Volt azonban Pál követelései között olyasvalami, ami elől a kormány teljesen elzárkózott, és az Erdélyi Párt programjába semmiképpen sem kerülhetett be: Erdély autonóm igazgatásának felvetése.¹⁹¹ A korábbi erdélyi autonómia-tervek ellenére annak megvalósítására a részleges birtokbavétel óta senki sem gondolt; a kárpát-ukrajnai autonómia ügyét is „elaltatták”.

Az „anyaországi” politikai közvélemény igen érzékenyen reagált a Pál-féle kritikára; abban a sokat emlegetett „erdélyi szellem” kifejeződését látta, amelyet a „felvidéki szellemhez” hasonlóan olyannak tüntetnek fel, amelytől az „anyaországnak” volna tanulnivalója. Mind a képviselőházban, mind a felsőházban felszólalások hangoztak el, amelyek vagy kereken tagadták ilyen sajátos szellemiségek létezését, vagy egységbontó szándékok egyszerű leplének minősítették azokat.¹⁹² Teleki nem osztotta ezeket a véleményeket. Reális valóságnak és értéknek tartotta a csehszlovák uralom két évtizede alatt kialakult „felvidéki szellemet”, amely az osztálykorlátokon felülemelkedő nemzeti egységet hangsúlyozta az idegen veszéllyel szemben; az egyenesen sok évszázados múltú „erdélyi szellemen” pedig országosan ápolandó különösen fontos történelmi tradíciót látott, mert ez azonfelül a különböző népek magyar hegemonia alatti békés együttélésének is kifejezője.¹⁹³ Ennek a „transszilvanizmusnak” szellemében irányította az erdélyi lapokat, köztük a magyar kormány által szubvencionált román napilapot, a *Tribuna Ardealului*.¹⁹⁴

A szervezkedni kezdő Erdélyi Párt hamar behozta indulási hátrányát politikai versenytársaival szemben, mert építhetett a régi Magyar Párt meglévő kádereire és új céggel felújított szervezeteire. A nyilasok nagy erőfeszítéssel így keztek a dolgozókat elvonni tőle mint „úri” párttól. Szálasi, Hubay, Málnási, Széchenyi, valamint Szabó országos nyilas ifjúsági szervező négy autóval járta Erdélyt; nagy tömegű plakátot ragasztottak ki a nyilasok mindenfelé, „még a legkisebb faluba is zöldül a kerítés tőlük”. Párthelyiségeket létesítettek, s bennük olykor több száz személyes pártvacsorákat rendeztek. Terjeszkedésük mégsem állt arányban a hatalmas anyagi ráfordítással: „itt a nép egynek hiszi a nyilasokat a vasgárdistákkal, azoknak pedig kitelt a becsületük.” A nyilas propagandamódszereket átvéve Imrédy pártja is telefestette a falakat; s „a városokban mindenütt hatalmas új tábla hirdeti a pártot”. Híveket azonban inkább csak értelmiségi körökből szereztek.¹⁹⁵

Az erdélyi urak és a magyar kormány számára az igazi veszélyt a szociáldemokrata és kommunista mozgalom megélénkülése jelentette: „A Maros mentén ismét

¹⁹¹ KN 1939/VIII. 1097.1.

¹⁹² Ferenczy Tibor képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 3. KN 1939/VIII. 1153. 1. Pap József felsőházi felszólalása. 1940. dec. 11. FN 1939/11. 21. 1.

¹⁹³ Teleki Pál felsőházi felszólalása. 1940. dec. 19. FN 1939/11. 177. 1.

¹⁹⁴ Vö. Magyar Nemzet, 1941. jan. 22. 6. l., és ápr. 1. 5. l.

¹⁹⁵ Hangulatjelentés. Csíkszereda, 1941. jan. OL Teleki Pál iratai. Kovrig Béla jelentése az Erdélyben szervezkedő pártokról. Budapest, 1941. márc. 28. OL ME Társadalompolitikai o. 2. cs. A Nemzetpolitikai Szolgálat székelyföldi kirendeltségének jelentése. Marosvásárhely, 1941. márc. 27., 28. OL ME Társadalompolitikai o. 2. cs. A Szilágy megyei főispán jelentése. Zilah, 1941. márc. 23. OL ME Nemzetiségi o. 95. cs. H 18672/1941.

felütötte a fejét a szociáldemokrata mozgalom, helyesebben ennek álarca mögött a kommunizmus. Agitátorok jelennek meg a Maros menti fűrészüzemek munkásai között, s legtöbb helyen szóbeli propagandát fejtenek ki. Állandóan dicsőítik Szovjetország munkásjóléti intézményeit, s szidják a magyarországi helyzetet.” A Maros menti faipari vidékről, a Székelyföldről, Szászrégenből számos kommunista Budapestre utazott, hogy tüntetőleg felkeresse a Nemzetközi Vásár szovjet pavilonját, s hogy érintkezésbe léphessen „az orosz kiküldöttekkel”.¹⁹⁶ Szilágy vármegye főispánja a Keresztény Nemzeti Szocialista Párt segítségét kérte az építőmunkásokat szervezni kezdő szociáldemokrata MÉMOSz (Magyar Építőipari Munkások Országos Szövetsége) akcióinak ellensúlyozására;¹⁹⁷ a Székelyföldet a KALOT-legények csapatai vették munkába.¹⁹⁸

A második bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt területeken a kívánt konszolidációt döntően akadályozta az a körülmény, hogy a döntés eredményét, Erdély kettéosztottságát sem magyar, sem román részről nem tekintették véglegesnek. Horthy Hitlerhez és Mussolinihez intézett levele hálás köszönetet mondott ugyan a területgyarapításért „a nemzetiszocialista Németországnak és a fasiszta Olaszországnak”,¹⁹⁹ nyolcnapi ünneplés után azonban újra félárbocra eresztették az országzászlókat, annak jeleként, hogy „a trianoni gyász” ideje még korántsem telt le. Ettől a magyar kormány sem német, sem olasz tiltakozásra nem volt hajlandó elállni, csupán a Magyar Revíziós Liga működésének korlátozására tett ígéretet.²⁰⁰ A Magyarországon akkoriban megforduló különböző német küldöttségek arról a benyomásukról számoltak be, hogy elégedetlenség tapasztalható amiatt, hogy a németek Erdélynek csak egy részét juttatták vissza: ha engedték volna a magyarokat harcolni Erdélyért – az egészet visszaszerezték volna.²⁰¹

A magyar kormány továbbra is fontos feladatának tartotta az Erdély-kérdés magyar szempontú megvilágítását a tengelyhatalmak vezető körei előtt. Ezt a célt szolgálta a Teleki személyes irányítása alatt készült, s a Magyar Történelmi Társulat kiadásában német és olasz nyelven is megjelentetett „Erdélyi Album”, melynek irányt adó tanulmányait Teleki Pál és Hóman Bálint írták.²⁰² A magyar katonai vezető körök szintén kiadványt készítettek elő: vitéz Feketehalmy-Czeidner Ferenc, az újvidéki vérengzéssel magát hamarosan hírhedtté tevő tábornok „Siebenbürgen, das Problem aller Zeiten” című, mintegy 150 oldalas német nyelvű kéziratának kiadását Werth Henrik vezérkari főnök sürgette. Teleki azonban nem tartotta kívánatosnak megjelentetését, két okot hozva fel elutasító

¹⁹⁶ A Nemzetpolitikai Szolgálat székelyföldi kirendeltségének jelentései. Marosvásárhely, 1941. márc. 27, 28. és máj. 5. OL ME Társadalompolitikai o. 2. cs.

¹⁹⁷ A Szilágy megyei főispán jelentése a Belügyminisztériumhoz. Zilah, 1941. febr. 12. OL BM Res. 1941–7–6660.

¹⁹⁸ Kovrig Béla jelentése. Budapest, 1941. márc. 28. OL ME Társadalompolitikai o. 2. cs.

¹⁹⁹ Horthy levele Hitlerhez. Budapest, 1940. szept. 2. OL Filmtár, 11587. doboz, 52729.

²⁰⁰ Woermann feljegyzése. Berlin, 1940. szept. 24. OL Filmtár, 11587. doboz, 52753.

²⁰¹ Karl Ritter jelentése. Berlin, 1940. okt. 14. OL Filmtár, 11587. doboz, 52819–22.

²⁰² OL ME Tájékoztatói o. 7. cs. B 84.

véleménye indoklásául: „A bécsi döntés ideiglenességének hangsúlyozását szövetségeseink tapintatlanságnak éreznék; az erdélyi autonómia hirdetése pedig Magyarország egységes voltáról hangoztatott elvünket csorbíthatná meg a német olvasóközönség lelkében.” Teleki nem kívánta kiengedni kezéből az erdélyi kérdés irányítását: nem lehet ajtóstul rontani a házba, s az egész Erdély magyar uralom alá kerülése esetére a szerző által felajánlott autonómia kérdésével is csinján kell bánni.²⁰³

Míg egyfelől a magyar revíziós törekvések – kényszerűségből leplezett – fenntartása, másfelől a román irredenta törekvés kibontakozása volt kihatással az erdélyi viszonyok alakulására. Észak-Erdély és Dél-Dobruzsza átadását súlyos belpolitikai fordulat követte Romániában: a jelentékeny területi veszteségekért Carol király rendszerét okoló vasgárdisták zendülése megbuktatta a Gigurtu-kormányt, az új kormányalakítással megbízott, az internálásból csak nemrég szabadult Antonescu tábornok lemondatta a királyt Mihai fia javára, s magát „államvezetőnek” deklarálva, feloszlatta a parlamentet, felfüggesztette az 1938 februári alkotmányt. Az exkirály elhagyta az országot, amelyben, mint Antonescu vezetése alatt álló „nemzeti légionista államban”, a Vasgárda lett az egyetlen elismert politikai mozgalom, Horia Simával az élén. Ez „a totalitárius államrendre való áttérés”, amelyet a bukaresti német és olasz követ is támogatott, igen rokonszenves volt a tengelyhatalmak szemében, annál is inkább, mert a légionista Románia külpolitikailag a legszorosabban csatlakozott a tengelyhez, amelytől a román irredenta törekvés támogatását várta.²⁰⁴

A romániai fejleményekre kifejezetten ellenséges volt az első magyarországi reakció; a Magyar Távirati Iroda olyan híreket is kezdett közölni, hogy Nagyváradon vasgárdista merényletek történtek magyar honvédek és magyar honvédségi épületek ellen. Werth vezérkari főnök azonban teljesen alaptalanoknak nyilvánította e híreket, s tiltakozott azok terjesztése ellen.²⁰⁵ A nyilasok meg éppen a romániai fejleményekre utalva követelték a haladéktalan magyarországi rendszerváltozást: enélkül Magyarország nem versenyképes – mondták – a tengelyhatalmak támogatásáért folyó versenyben, nem fogja tudni megszerezni Dél-Erdélyt, sőt Észak-Erdélyt is elvesztheti a tengelyhatalmaknál esélyesebbé vált Romániával szemben.²⁰⁶

A kormány számára kétségkívül aggasztó körülmény volt, hogy valóban „a románok úgy viselkednek, mintha a németbarátság és a nemzetiszocialista alapon való berendezkedés terén túl akarnának minket licitálni”.²⁰⁷ Ezt megakadályo-

²⁰³ Levélváltás a VKF és ME közt. Budapest, 1940. nov. 20. OL ME Tájékoztatási o. 3. cs. B 31.

²⁰⁴ Bárdossy jelentése. Bukarest, 1940. szept. 16. OL ME Nemzetiségi o. 82. cs. O 20159/1940.

²⁰⁵ OL ME Nemzetiségi o. 82. cs. O 20523/1940.

²⁰⁶ Vajna Gábor interpellációja. 1940. okt. 9. KN 1939/VII. 53. l., Mosonyi Kálmán felszólalása, nov. 12. KN 1939/VII 230. l.

²⁰⁷ ME Tájékoztatási o. 7. cs. Magyar Revíziós Liga jelentései. B 77. Párizsi jelentés. 1940. okt. 7.

zandó, állította helyre a Teleki-kormány a nemzetiszocialista szervezkedés szabadságát, és engedte ki börtönéből a mozgalom vezérét, Szálásit. Arról azonban szó sem lehetett, hogy a kormány kiengedje kezéből a hatalmat. Horthy rádiószózatban hozta „a magyar nemzet” tudomására, hogy változatlanul ragaszkodik a Teleki-kormányhoz, s a nyilasokra és imrédystákra célozva kijelentette: akik a nyugodt munka helyett a nemzetet sírba döntő felelőtlen száguldozást akarnak, akik „zavaros ideológiák és aljas öncélúság érdekében ragályt és hisztériát hintenek szét... azokra a katonakéz teljes erejével és irgalmatlanságával fogok lesújtani”.²⁰⁸

A Teleki elleni 1940 őszi támadás legkényesebb pontja az volt, hogy nem bírja a németek bizalmát. Teleki e szempontból valóban gyenge helyzetét mi sem jellemzi jobban, mint hogy ennek cáfolatára azt a köszönőlevelet kellett felhasználnia, amelyet az Erdélyi Album megküldéséért Haushofer professzortól kapott. A miniszterelnökség propagandaosztálya sokszorosította, és a következő kísérőlevél mellett terjesztette Karl Haushofer meglehangú, Teleki személyét és tudományos munkásságát igen méltányoló levelét: „A közügyekben tájékozott személyed előtt felesleges kifejteni, hogy milyen természetű híresztelések és megtévesztő beállítások ellensúlyozása céljából bocsátjuk rendelkezésedre annak a levélnek másolatát, amelyet Haushofertól a közelmúltban kapott a miniszterelnök. E levélnek jelentőséget az ad, hogy Haushofer müncheni egyetemi tanár Hitlernek legszűkebb környezetéhez tartozik, a Führernek legbizalmasabb tanácsadója, és egyénileg a legnagyobb tekintélyű, erős német nemzetiszocialista meggyőződésű tudós, aki jelentős szerepet játszik a III. Birodalom nemzetközi akcióinak kialakításában.”²⁰⁹

A követendő magatartás iránt – úgy véljük – Teleki eredeti felfogását tükrözi vissza az alábbi jelentés: „A románok természetesen a tengely iránti hódolatukban mindenkit felülmúlnak és éppen ez nehezíti meg a mi helyzetünket. Mindamellet nem hiszem, hogy helyesen cselekednénk, ha itt most a románokkal udvarlási versenyfutást rendeznénk. Azt hiszem, a jövőnk szempontjából sokkal ésszerűbb, ha kitarva híven az egyedül lehetséges és helyes tengelypolitika mellett, igyekszünk fenntartani lelki függetlenségünket, és szabadon, szigorúan magyar szempontból bíráljuk az eseményeket. Én a magam részéről kitarok ama felfogásom mellett, hogy ez a háború még olyan fejleményeket hozhat, amelyek – ha résen vagyunk továbbra is – lehetővé teszik számunkra, hogy Szent István birodalmát még jobban kikerekítsük. De ez csakis úgy lehetséges, ha senkinek testestől-lelkestől nem adjuk oda magunkat.”²¹⁰

Teleki azonban ha bensőleg meg is őrizte fenntartásait, kül- és belpolitikai okokból mégis belekényszerült a végzetes versenyfutásba. Németország, Olaszország és Japán szeptember 27-én megkötött hármass paktumához Magyarország azonnal

²⁰⁸ „Rádiószózat a magyar nemzethez”. Horthy kéziratos fogalmazványa. OL Kormányzói kabinetirodai iratok. I. E 9.

²¹⁹ OL ME Nemzetiségi o. 69. cs. C 20860/1940.

²¹⁰ Badics László jelentése. Róma, 1940. okt. 11. OL Kozma-iratok. 11. cs. Adatgyűjtemény. III. 1940.

jelezte csatlakozási szándékát, hogy megelőzhesse az erre nyilván kész Romániát és Szlovákiát, s e gesztusával behozhassa e versenytársak előnyét. A versengésnek ebben a légkörében nem lehetett azután már elutasítani a németek azon kérelmét, hogy Magyarországon átszállíthassák a román legionista rezsim által kért „tan-csapatokat”. Teleki, aki szívesen átengedte volna annak idején a németeket Románia ellen, most kénytelen volt átengedni őket Románia megerősítésére.¹¹¹ A hármas paktumhoz való csatlakozás jegyzőkönyvét november 20-án a magyar kormány elsőnek írhatta ugyan alá, de annak tartalmával kapcsolatos bátorlan fenntartásait éppúgy nem engedték a németek jegyzőkönyvbe vétetni, mint ahogy ellenezték a csatlakozásnak a magyar területi revíziós szándékokkal való kapcsolatba hozatalát.²¹² Románia november 23-án csatlakozott, de Antonescu, kiemelve „a nemzeti szocializmus és a legionista mozgalom rokonságát”, hangsúlyozta, hogy „Románia tulajdonképpen már a legionizmus győzelmével csatlakozott a hármas paktumhoz, s a mostani csatlakozás ennek tulajdonképpen csak formális megerősítése”.²¹³

Az elsőnek történő csatlakozással magyar részről elérni kívánt „primus inter pares” helyzet realizálódása tehát igen kétséges volt; újabb és újabb bizonyosságokra volt szükség annak elismertetéséhez, hogy Magyarország az, melyre a német birodalom elsősorban számíthat; a lejtőn már nem volt megállás. A magyar minisztertanács Románia csatlakozásának napján határozatot hozott az erdélyi területgyarapodásra való tekintettel a Németországba irányuló mezőgazdasági szállítások mértékének felemeléséről, és koncessziót adott a német Winterschall-csoportnak magyarországi olajkutatásokra.²¹⁴ A román válasz a december 4-i német–román gazdasági együttműködési szerződés volt, amely ennél sokkal átfogóbb és mélyrehatóbb programot tartalmazott a német birodalom gazdasági kiszolgálására.²¹⁵ Bár magyar részről úgy vélték, hogy az elsőnek csatlakozott Magyarország különben is régi németbarátsága „értékesebb, mint az újdonsült, máról holnapra támadt konjunktúra-barátságok”,²¹⁶ a németek számára nem az volt lényeges, hogy ki a régibb barát és ki csatlakozott elsőnek, hanem hogy ki tud a másikra jobban rálicitálni. S minthogy ebben a legionista Románia határozottan fölényben volt, a németek bizony letorkolták a magyar diplomatákat, ha a románok dél-erdélyi magyarellenes politikájára akartak panaszkodni;²¹⁷ szigorúan tiltották a Dél-Erdélyre vonatkozó magyar revíziós propagandát, de ugyanakkor Gyulaféheváron zavartalanul tarthattak december 1-én román irredenta nagy-

²¹¹ A bukaresti magyar követség jelentése. 1940. okt. 27. OL ME Nemzetiségi o. 70. cs. C 21025/1940.

²¹² Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1940. okt. 15. OL Filmtár, 11589. doboz, 467676–7.

²¹³ A berlini magyar követség jelentése. 1940. nov. 28. OL Küm. Pol. 183. cs. 21. tétel, 6469/1940.

²¹⁴ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1940. nov. 23.

²¹⁵ A berlini magyar követség jelentése. 1940. dec. 5. OL ME Nemzetiségi o. 83. cs. O 21958/1940.

²¹⁶ Csicsery-Rónay István képviselőházi felszólalása. 1941. febr. 4. KN 1939/IX. 132. l.

²¹⁷ Schmidt feljegyzése. Berlin, 1940. okt. 11. OL Filmtár, 11587. doboz, 52810–2.

gyűlést, melynek vezérszónoka maga Antonescu és Horia Sima volt.²¹⁸ A nemzeti-szocializmusnak megfelelő légionárius-eszméjükkel kérkedő román fasisztáknak, s egyben a hazai nyilasoknak adandó válaszul az Országos Nemzetvédelmi Bizottság rendezésében a budai vár Szent György terén tartott december 15-i százezres nagygyűlés azt domborította ki, hogy „a szegedi gondolat megfelel a fasizmus és a nemzetiszocializmus által megvalósított eszméknek”; egyenes az út „Szegedtől–Zágonig”.²¹⁹ A német sajtó azonban nem tanúsított barátságos magatartást, a románellenes magyar propagandakiadványok németországi terjesztését pedig betiltották.²²⁰

„Történnék dolgok, melyek nemzeti büszkeségünket és nemzeti önérzetünket túl közelről kezdik érinteni” – mondotta 1941. január 12-i miskolci beszédében Teleki, akit a németektől túrt román irredenta miatt egyre jobban nyugtalanított az erdélyi viszonyok konszolidálatlansága: „Aggodalommal tapasztalom, hogy – könnyelműen és hetykén fogjuk fel ezeknek a területeknek és magyar testvéreinknek visszatérését. Ez a legfőbb bajunk.” Pedig, „amit megszereztünk, azt meg is kell tartani”. Ennek legfőbb eszközül a soknyelvű ország vezetésének „szentistváni” nemzetiségpolitikáját jelölte meg: „ezzel éltünk ezer évig; ha ezt elfelejtjük, akkor végünk.” A „szentistváni” nemzetfogalmat olyan sajátos nemzeti értéknek jelölte meg, amely ugyanakkor Európa számára is hozzájárulás lehet: Európa, „ha valóban megtalálja a maga útját, sokat tanulhat a mi nemzetfogalmunkból”, és ez a hozzájárulás „a nemzetet értékében magasra fogja emelni Európa összes nemzetei között”.²²¹

Ez a beszéd félreérthetetlenül kifejezésre juttatta Teleki szembenállását a náci nemzet-felfogással és a németek által tervezett „új Európával”; Európa magáralálásától a magyarság Duna-medencei birodalomalkotó hivatásának elismertetését várta, s általában is azt remélte, hogy a türelmes nemzetiségpolitikával kormányozott soknemzetiségű országoké lesz a jövő. Azt a kérdést, hogy például a Duna-medence népei esetleg a legmértányosabb nemzetiségpolitika mellett sem kívánják a magyar uralmat, ha más államkeretekben előnyösebben érvényesíthetik nemzeti érdekeiket, fel sem vetette. Ez ugyanis lemondást jelentene e népek vezetésének ezeréves magyar tradíciójáról: „Ezt nem szabad odadobnunk, ezzel nem szabad játszánunk, mert aki játszik ezzel, az nem tartozik a nemzethez.”²²²

Bajcsy-Zsilinszky Endre, néhány más ellenzéki képviselőtársával együtt, nem szavazta meg a háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozást. Mint az egyezmény becikkelyezése ellen tiltakozó, el nem mondhatott beszédének – többeknek

²¹⁸ Rajniss Ferenc képviselőházi felszólalása. 1940. dec. 3. KN 1939/VIII. 1133–1135. l.

²¹⁹ Magyar Nemzet, 1940. dec. 17. 5. l.

²²⁰ Sztójay jelentése. Berlin, 1941. jan. 16. OL ME Tájékoztatói o. 3. cs. B 32. A betiltott propagandakiadványok: „Siebenbürgen”, „Rumänische Landkartenfälschungen”, „Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen”.

²²¹ Magyar Nemzet, 1941. jan. 14. 5. l.

²²² Magyar Nemzet, 1941. jan. 14. 5. l. Bajcsy-Zsilinszky 1941. febr. 29-i képviselőházi felszólalása hasonló szellemben kíván megértő és szeretetteljes magatartást – a jóindulatútehát a magyar állam róluk is gondoskodó kezét el nem háritó – románok iránt. KN 1939/IX. 442. l.

megküldött – szövegéből kitűnik,²²³ már magát e lépést úgy értékelte, hogy az szembeállítja a nemzetet „a maga évszázadosan, vagy évezredesen kialakult történelmi küldetésével, szerepével, hagyományaival, egész történelmi egyéniségével”. Meg volt ugyan győződve arról, hogy „a miniszterelnök úr a magyar fajta évezredes politikai ösztöneit és beidegzettségeit hordozza vérében és idegeiben”, de ebben a bármennyire is „tiszteltreméltó” indokokból tett lépésben, amelyben a „primus inter pares” elgondolás realizálhatósága tekintetében Teleki különben is „elszámította magát”, átkelést látott a Rubiconon, áttérést az elkerülhetetlen kompromisszumok útjáról az önkéntes lecsatlakozás útjára, eltávolodást az önálló magyar hivatástól és behódolást a német–magyar sorsközösség hazug gondolatának. Ha a kormány „rendkívül nehéz és bonyolult nemzetközi helyzetben” így határozott, vállalva annak súlyos kockázatát, hogy e lépés – ezt az idő fogja megmutatni – „esetleg idegen érdekek szolgálatába szólít bennünket”, a nemzet jövője szempontjából elengedhetetlen, hogy „legalább az ellenzék rögzítse le újból a hagyományos magyar álláspontot, hogy arra visszatérni, vagy azt újból megközelíteni lehessen szerencsésebb körülmények között”.

Bajcsy-Zsilinszky beszéde rá kívánt mutatni, hogy a magyar nemzet nem ajándékot várt a németektől, hanem csak azt, hogy „módunk legyen a magunk erejével visszaszerezni azt, ami a mienk”. Tehát „ha igazi történelmi valóság ez a bizonyos német–magyar sorsközösség, akkor a kisantant szétrobbantása után a magyar történelmi gondolatnak kellett volna érvényre jutnia mind a Felvidék kérdésében, mind Erdély teljes visszafoglalásában”. Nem így történt: a Felvidék megosztása után újabb „salamoni ítélet” következett, mely kettéhasította Erdélyt. A németek meggátolják, hogy „teljessé kerekedjen legalább északon és keleten Szent István birodalma”, így tehát nincs okunk a németekért különösebben lelkesedni. Nem gondol németellenes politikára, de önálló vonalvezetésre, amely a tengelyhatalmon kívül is barátokat biztosít Magyarországnak számára „az új békerendezés” idejére, akik meg tudják érteni és majd támogatni fogják a magyarság Duna-medencei aspirációit. Az Amerikai Egyesült Államok pl. bizonyára „megérti a magyar nemzet és benne az ősi magyarság nagy történelmi szerepét, amely annyira hasonlít az Egyesült Államokat alapító angolszászok helyzetéhez és szerepéhez, mely egyszerre jelenti az Unióban élő más népek szabadságát és a nagy olvasztótégelyt is, mely mindig diadalra viszi a jenki birodalomalapítók szellemét és egyéniségét”.

Telekinek a jugoszláv–magyar közeledést elősegítő lépéseit, amelyek a náci-elvek alapjára helyezkedett népek gyűrűjében egy utolsó ablakot próbáltak nyitvartartani a nyugati hatalmak felé, Bajcsy-Zsilinszky is nagyra értékelte: „Ha e kettő összefogna, őszintén és hátsó gondolatok nélkül, ez az egyesült erő bizonytal eldönthetné – alkalmas időpontban – a középső és alsó Duna sorsát.”²²⁴

²²³ OL Kozma-iratok. 31. cs. Vegyes iratok. „Bajcsy-Zsilinszky Endre független kisközpartai képviselő beszéde, amelyet 1941. febr. 4-én, Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozását jóváhagyó törvényjavaslat vitájában a magyar képviselőházban el kellett volna mondania.”

²²⁴ OL Kozma-iratok. 31. cs. Vegyes iratok.

A német „tancsapatok” magyarországi átszállításának engedélyezése és a hármaskörhöz történt csatlakozás igen válságossá tette az angolszász hatalmakhoz fűződő viszonyt. Ebben a helyzetben Teleki maga is fokozottabb jelentőséget tulajdonított annak, hogy az Erdéllyel kapcsolatos magyar álláspontot az angolszász világgal minél alaposabban megismertethesse. A washingtoni magyar követtel már korábban is közölte, hogy „távolabbi politikai előrelátásból” szükségesnek tartja az Erdélyi Album angol nyelven való megjelentetését, és Amerikában való terjesztését.²²⁵ S bár tanácsadói a várható német rosszallás elkerülése végett megpróbálták erről lebeszélteni, „az aggályokat nem tette magáévá, hanem az eredeti elgondolást parafálta”.²²⁶ Sőt, újabb tervként felmerült „Erdély és az angolszász világ” címen egy angol nyelvű könyv íratása: „Teljes német előretörés esetén is érdemes ilyen mű megírásával foglalkozni... az angolul értő világban a magyarság számára rokonszenvet kelthetnének.”²²⁷ Amerikai terjesztésre angolul is ki szándékoztak továbbá adni „A román térképhamisítások” című német nyelvű magyar propagandakiadványt, de javított formában. A mérvadóknak vett Teleki-féle néprajzi térképnek csak egy – megfelelően kiválasztott – erdélyi részletét fogják ezúttal a kiadványba felvenni, mert a térkép egészének közlése esetén „kitűnik, hogy milyen nagy tömegben élnek románok Erdélyben”.²²⁸ Pedig már maga a „Teleki-térkép” is torzított: lakatlannak tüntetett fel románlakta területeket.²²⁹

Teleki személyes kívánsága volt, hogy német és olasz nyelven kívül angolul is jelentessék meg gróf Wass Albert erdélyi író „Jönnék!” című regényét, amely a második bécsi döntés és az azt követő események hangulatát rajzolja meg, tele visszaemlékezésekkel a „román rabság” éveire. A könyv különösen azért találtatott igen alkalmasnak arra, hogy idegen nyelvekre fordítsák, mert primitívnek mutatja be a románságot, s ezáltal egyben nevetségessé is teszi. De kihagyandóknak ítélte a könyvből azokat a sorokat, amelyekben a szerző az Erdély földjére tóduló „anyaországiak” viselkedésére céloz: „Az jöjjön csak ide, aki testvért keres, nem pedig koncot, akit ennek a földnek szeretete vonz s nem a megmaradt zsírja. Sokat szenvedett föld ez az ország, áhíttal tegye lábát reá, aki messziről jön. S a házigazda rajta mi vagyunk. És ez a házigazda, bár üres zsebekkel áll, de sokat küzdött, sokat tanult, és erényekben gazdag. Léha viselettel meg ne botránkoztassa haszonleső vendég.” Nem tartotta kívánatosnak a kötet befejező sorainak lefordítását sem: „Ha pedig elfelejti a Ti fületek a nemzet törvényeit, miket huszonkét éven át vérrel s kínnal tanult, s ott kezditek el újra, hol annak idején abbamaradt: bizony mondom, pusztulás leszen akkor és döghalál.” Véleménye szerint olyan a könyv befejezése, „mint egy gyönyörű prédikáció, tele intellemmel

²²⁵ Teleki Pál levele Pelényi Jánoshoz. Budapest, 1940. szept. 2. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 84.

²²⁶ Feljegyzés. 1940. dec. 21. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 84.

²²⁷ Feljegyzés. 1941. febr. 9. OL ME Tájékoztatási o. 6. cs. B 73.

²²⁸ Levéltervezet Rónai Andrásához. Budapest, 1941. jan. 20. OL ME Tájékoztatási o. 6. cs. B 73.

²²⁹ OL ME Tájékoztatási o. 3. cs. B 31/1105.

a nemzethez – de csakis a nemzethez. Idegeneknek felesleges hallani ezeket a mondatokat.”²³⁰

1941 januárjában ismét forrongás támadt Romániában. A német „tancsapatok” jelenléte ellenére, sőt éppen amiatt is, mozgolódni kezdett a legionista rendszer ellenzéke; kommunista röpcédulák, röpiratok világosították fel és mozgósították a német és román fasiszták ellen a tömegeket. E jelenségek leküzdésére a német kormány Fabricius helyébe hírhedt rendőrdiplomatáját, Killinger bárót nevezte ki bukaresti követnek, aki eddig Szlovákiában végzett hasonló tisztogató munkát, ugyancsak követi minőségben.²³¹ Killinger megérkezése 250 Gestapo-emberével, nem szüntette meg a vasgárdisták elégedetlenségét a tehetetlenséggel vádolt államvezetővel, Antonescuval szemben, s 21-én és 22-én fegyveres vasgárdista zendülés támadt. A német kormány azonban nem Horia Sima és a vasgárdisták, hanem Antonescu oldalán állt: ezt kívánta a román gazdasági szállítások zavartalansága. Antonescu levette a zendülést, Horia Sima Németországba távozott.²³²

A német birodalomnak ez az állásfoglalása a romániai szélsőjobboldali mozgalommal szemben – rendkívül megnyugtató volt a magyar kormány számára, a hazai szélsőjobboldali mozgalom, a nyilas veszély megítélése szempontjából. A németek állásfoglalásának indokait egy berlini jelentés igen érdekesen és lényegre tapintóan világította meg: „A romániai események tanulsága német részről annak a meggyőződésnek a felülkerekedésében kezd kifejezésre jutni, hogy rendkívül veszélyes a mai időkben nemzetiszocialista forradalmakat kitermelni azokban az országokban, amelyeknek rendje fenntartásához a Birodalomnak érdekei fűződnek. Nemcsak azért, mert a rendszerváltozás, még ha teljesen simán megy is keresztül, elkerülhetetlen zavarokat termel ki az ország gazdasági termelésében, hanem azért is, mert egy ilyen rendszerváltozás a nemzeti szempontból legszélsőségesebb és legtürelmetlenebb réteget hozza uralomra... Ilyenformán a helyzet az, hogy a német külpolitika érdekeinek sokkal több szolgálatot tesznek a nemzetiszocialista és fasiszta irányzatok addig, amíg azok ellenzéki fronton harcolnak, mint esetleges kormányrajutásuk után”. Állandó tartalékkal szolgálnak ugyan végső esetre, de hatalomrajuttatásuktól mindaddig nem kell tartani, míg a fennálló rezsim kielégítően kiszolgálja a németeket.²³³

Sokkal lehangolóbb volt a kormány számára, hogy a romániai belső zavarokat ezúttal nem hozhatta fel egy dél-erdélyi beavatkozás ürügyéül. „Tekintettel a romániai forradalmi helyzetre, a kormányzó úr öfőméltósága elrendelte a határbiztosítást az erdélyi határ déli részén”, de ennél több nem történhetett.²³⁴ A területi revízió szellemében nevelt közvélemény elégedetlen hangulatát minden téren tekintetbe kellett venni. Érdekes példáját adja ennek Teleki levele Domanovszky

²³⁰ Feljegyzés. Budapest, 1941. jan. 20. OL ME Tájékoztatási o. 3. cs. B 31/302.

²³¹ A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. Berlin, 1941. jan. 12. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 6.

²³² A Revíziós Liga berlini titkárságának jelentése. Berlin, 1941. febr. 15. OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 9.

²³³ OL ME Tájékoztatási o. 7. cs. B 9.

²³⁴ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. jan. 24.

Sándorhoz, aki korrektúrában előzetesen bemutatta neki „A románok története, különös tekintettel az erdélyi románságra” című munkát, mint a Magyar Történelmi Társulat előkészületben levő új kiadványát: „Sajnos nincs időm arra, hogy a szöveget tüzetesen átolvassam. Tegnap este éjfélig lapozgattam. Általános benyomásom az, hogy az egész munka a kifejezőmódban egy kicsit messze megy az oláhok felé. Félek, hogy a magyar közvéleményben nagy visszatetszéssel találkoz-nék, ha ebben a formában jönne ki. Helyesebbnek tartanám, ha ugyanilyen objektivitás mellett kissé hidegebb volna a kifejezőmód. Nagyon szeretném, ha ebből a szempontból valaki még egyszer az egész szöveget átnézné és korrigálná.”²³⁵

A nyomott hangulat nem kedvezett a Horthy kormányzó magas korával kapcsolatban egyre sürögősebbnek tűnő utódlási kérdés megoldásának. Az elképzelés az volt, hogy Erdély megszerzésének sikerét fogják felhasználni arra, hogy Horthy fiát, Istvánt a kormányzó utódjává válasszák. Bizonyos jelek egyenesen arra mutatnak, hogy eredetileg nem is kormányzóhelyettesnek vagy kormányzónak, hanem királynak akarták volna választani „Horthy Pistát”.²³⁶ Erdélyt azonban nem sikerült a maga egészében megszerezni, s Szent István helyreállítani próbált birodalmából egyelőre emiatt sem lehetett Horthy István országa.

A Teleki-féle elgondolás az volt, hogy addig is, míg alkalom nyílik egy önálló fegyveres fellépésre, Dél-Erdély bekebelezésére, baráti kapcsolatokat épít ki Jugoszláviával. A jugoszláv–magyar „örök” barátsági szerződés megkötésének egyik nem lényegtelen indítéka volt, hogy Jugoszláviát semlegesíteni lehessen a Dél-Erdély elleni akció idejére. Jugoszláviával szembeni területi igényéről Magyarország nem mond ugyan le, de nem tűzi azt napirendre Dél-Erdély megszerzése előtt.

Ez az egész elképzelés azonban visszajára fordult a Jugoszlávia megtámadásának elhatározására jutott Németország azon ajánlatán, hogy Magyarország a támadásba való bekapcsolódása ellenében Jugoszláviával szemben érvényesítheti területi követeléseit. Magyarország részvételének biztosítása érdekében az 1941. március 21-én Hitlerhez és Ribbentrophoz bemutatkozó látogatásra utazó új magyar külügyminisztert, Bárdossyt, nemcsak területszerzési kecsegtetésekkel fogadták Münchenben, hanem fenyegető jellegű figyelmeztetésekkel is: egyrészt kifogásolták, hogy az Észak-Erdélyt Magyarországnak juttató bécsi döntés alkalmával aláírt jegyzőkönyv ellenére a magyar kormány és a hatóságok magatartása miatt „a magyarországi német népcsoport nem tudja elérni a népi érvényesülés teljességét”, másrészt magukévá tették Antonescu tábornok panaszait a magyar–román viszony kedvezőtlen alakulásáról.²³⁷ Hozzájárult ehhez, hogy nem fogadták el a magyar kormány tiltakozását Antonescu március 27-i beszéde ellen, jóllehet abban arról volt szó, hogy kész 800 000 embert is áldozni Észak-Erdély visszaszerzésére.²³⁸ Telekit aggasztotta, hogy az Erdélyt megosztó határ nehezen véd-

²³⁵ Teleki Pál levele Domanovszky Sándorhoz. Budapest, 1941. márc. 12. OL Teleki Pál iratai.

²³⁶ Kozma Miklós naplója. 1941. márc. 27. OL Kozma-iratok. 41. cs.

²³⁷ OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. márc. 28.

²³⁸ Erdmannsdorff távirata. Budapest, 1941. ápr. 5. OL Filmtár, 11587. doboz, 53186–7.

hető, mégis a fenyegetéseknek volt legkisebb szerepe abban, hogy maga is a Jugoszlávia elleni német támadásba való bekapcsolódás mellett foglalt állást. A döntő ok az volt, hogy Teleki sem tudott ellenállni a felkínált revíziós lehetőség csábításának, amely az erdélyi revízió elakadása miatti elégedetlenség leszerelésére belpolitikailag is igen kívánatos volt.

Súlyos dilemmát jelentett azonban számára a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés, amelyről a kialakult helyzetben már úgy vélekedett, hogy ha nem kötötte volna meg elhamarkodottan, a németek ösztönzésére, akkor most nem kellene félrelöknie.²³⁹ Miután lemondási kérésének Horthy nem tett eleget, s „a nemzet érdekében” vállalnia kellett, hogy maga rúgja fel, amit épített, a szerződésszegés ódiumának és az angolszász hatalmakkal való szembekerülés veszélyének elhárítására lényeges kikötéseket tett: csak abban a fázisban kapcsolódjon be az agresszióba a magyar honvédség, amikor Jugoszlávia a német támadás és egy független Horvátország kikiáltása folytán már felbomlott, s akkor is csak mérsékelt erővel. A magyar katonai vezető körök azonban, mint eddig már számtalanszor, most sem tartották magukat a kormány intencióihoz. 1941. március 30-án Budapesten Werth Henrik magyar vezérkari főnök Paulus tábornokkal, a német vezérkar megbízottjával, a magyar hadsereg szélesebb körű mozgósításában és Horvátország egy részét is érintő támadásában egyezett meg.²⁴⁰ A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-i ülésén csupán az a kikötés született, hogy provokálás nélkül nem indul meg a magyar akció. Másnap azonban már jöttek a hírek a megrendezett provokációról, s Teleki előtt nyilvánvaló lett, hogy a németekkel összejátszó katonai vonal kierőszakolja az idő előtti hadbalépést, meghiúsítva ezzel a fenyegető súlyos következmények elhárításának kigondolt lehetőségét. Az angolszász hatalmak várható magatartásáról kapott értesülések igazolni látszottak Teleki aggodalmait, aki Horthyhoz írt búcsúlevelének tanúsága szerint átérezve az egész ügy aljasságát s személyes bűnösségét, április 3-án hajnalban öngyilkos lett. Ez a megdöbbentő lépés – ha többre nem is – arra indította Horthyt, hogy visszakanyarodjon a Teleki-féle feltételekhez, s ezt Hitler sem ellenezte: így a magyar csapatok csak április 11-én, a horvát függetlenség kikiáltása után indultak meg. Az angol hadüzenet nem következett be, csupán a diplomáciai viszony megszakítása, s az ország bűnös vezetőinek úgy tűnt, hogy érdemes volt vállalni a kockázatot.

Hitler azonban csak részben tartotta be ígéreteit: Bánátot nem engedte magyar kézre. Erre a területre Románia is igényt tartott, s Antonescu kijelentette, ha a magyar hadsereg betenné a lábát a Bánátba, román csapatokkal fog összeütközésbe kerülni. A német kormány és hadvezetés azonban mindkét aspiráló felet távoltartotta a Bánáttól, támogatva az ottani németiség bizonyos területi önállóságot célzó törekvéseit.²⁴¹

²³⁹ OL Filmtár, 11587. doboz, 53186–7.

²¹⁰ OL Filmtár, 11587. doboz, 53186–7.

²⁴¹ A Jugoszlávia elleni akció kérdéseivel részletesen foglalkoznak JUHÁSZ GYULA: *A Teleki-kormány...* és RÁNKI GYÖRGY: *Emlékiratok és valóság...* c. könyvének megfelelő fejezetei.

Az Erdély-kérdés jelentősége ebben az időszakban mit sem csökkent. A „magyar felfogás” ismertetésére irányuló törekvés azonban Teleki halála után már egyoldalúan a tengelyhatalmak felé irányult, s szellemére igen jellemző apróság az állásfoglalás, hogy az erdélyi magyar kultúra nagyjait bemutató kiadványban Jósika Miklóst a brit Walter Scotthoz hasonlítani „ma talán nem célszerű”.²⁴² Külpolitikailag indokolt éberség szűrte ki viszont az „Erdélyünk és Honvédségünk” című kötetből a hősök listájáról azokat a dátumokat, amelyek már 1940. május 10-től Erdélyben magyar „szabadcsapatok működését engednék sejtetni az olvasókkal”.²⁴³ Romániában és Szlovákiában a magyar uralom alá került Észak-Erdély gazdasági és szociális viszonyait kedvező színben feltüntető propagandaanyag titkos terjesztéséről történt gondoskodás.²⁴⁴

Dél-Erdély megszerzésének vágya, illetve Észak-Erdély elvesztésének félelme, éppúgy, mint a Szlovákiával kapcsolatos aspirációk, jelentős szerepet játszottak abban, hogy a magyar kormány, de főleg a magyar katonai vezetés, a Szovjetunió elleni német támadás alkalmával is lépést kívánt tartani a versenytársak „érdemszerző” törekvéseivel: Magyarország is rálépett a végzetes útra. A rivális „fegyvertársak” féltékeny dühvel szemlélték egymás kezdeti hadisikereit, s hogy azokért Hitler kinek-kinek milyen mértékben osztja elismeréseit.²⁴⁵ A magyar kormány erőfeszítései arra, hogy „primus inter pares”, azaz első legyen az egyenlők között, ezúttal is teljesen illuzóriusak voltak.

²⁴² Lektorai vélemény. Budapest, 1941. ápr. 17. OL ME Tájékoztatói o. 3. cs. B 31.

²⁴³ Lektorai vélemény. Budapest, 1941. máj. 14. OL ME Tájékoztatói o. 3. cs. B 31.

²⁴⁴ OL ME Tájékoztatói o. 3. cs. B 32/44.

²⁴⁵ OL Küm. Sajtó o. 504. cs. 523/1. Romániával kapcsolatos ügyek. 27/b.

TELEKI PÁL REVÍZIÓS ÉS NEMZETISÉGI POLITIKÁJA (ÖSSZEGEZÉS)

A fentiekben részletesen tárgyalt 1938–41 közti időszak hivatalos revíziós és nemzetiségpolitikai irányzatát Teleki Pál neve fémjelezte. Koncepciójának gyökerei a trianoni békekonferenciára való felkészülés munkálataihoz nyúlnak vissza, amikor ő dolgozta ki az ország területi integritása védelmében azt az érvelést, amely „a magyarság és a Kárpát-medencét lakó egyéb nemzetiségek együttélésének szükségét, hasznát, feltételeit, és ennek az együttélésnek európai jelentőségét” próbálta kidomborítani. S bár ezek a munkálatok a békekonferencián nem hoztak eredményt, jelentőségüket nem veszítették el Trianon után sem: a kibontakozó revíziós propaganda innen merítette legfőbb érveit, s a Teleki irányításával dolgozó Szociográfiai Intézet, Államtudományi Intézet – az elszakadt területek sorsának alakulására vonatkozóan folyamatosan és tervszerű rendszerességgel gyűjtött anyag feldolgozásával – ezt az alapanyagot fejlesztette tovább és tartotta mindig a „korszerűség” szintjén.¹ Jóllehet a nyilvánosság előtt kevésbé mutatkozott meg Teleki ez irányú szívós munkássága, valójában ott állott mindazon vitáknak hátterében, amelyek akörül bontakoztak ki, hogyan kellene bensőleg felkészülni – egy új, „vonzó” nemzetiségpolitika kialakításával – a Trianonnal elveszített nem magyar lakosságú területek visszaszerzésére, s jövőbeni kezelésére.² Az e témakörben keletkezett nemzetiségpolitikai tanulmányok legfőbb fóruma Bethlen folyóirata, a Szekfű Gyula szerkesztette Magyar Szemle lett.³

A „szentistváni állameszme” képezte az új nemzetiségpolitikai koncepció alapját; az a felfogás, mely szerint Magyarország nem szűkülhet le a magyar nép által lakott területekre, hanem magába kell foglalnia a Kárpát-medence valamennyi népét, melyek vezetésére a magyarság hivatott. Mint az első magyar király birodalompolitikai testamentumát idézték fiához intézett intelmeiből: „Az egynyelvű és szokású ország gyöngye és törekeny.” Mivel azonban a „Szent István koronájától” elszakadt, és más államkeretek közé illeszkedett nemzetek azt hirdették, hogy a magyar birodalom ezer éven át elnyomta őket, a koncepció kidolgozása során nagy jelentőséget tulajdonítottak a korábbi nemzetiségpolitikához való viszony tisztázásának. A XIX. sz. elejétől, de főleg a kiegyezéstől az 1918-as „összeom-

¹ RÓNAI ANDRÁS: *Teleki Pál nemzetiségi politikája*. Láthatár, 1941. évf. 5. sz.

² OTTLIK LÁSZLÓ: *Új Hungária felé*. Magyar Szemle, 1928. szept. GRATZ GUSZTÁV: *Magyarország és a nemzeti kisebbségek*. Magyar Szemle, 1928. okt. BETHLEN ISTVÁN: *Magyarország kisebbségi politikája*. Bp. 1933.

³ SZEKFŰ: *Állam és nemzet*. 278–279. l.

lásig” terjedő időszak türelmetlen, magyarosító nemzetiségpolitikáját bírálták, de mentegették is, „trianoni ellenfeleink” propagandáját vádolva azzal, hogy „apró hibáinkat és értetlenségünket halálos bűnökké és rosszakarattá dagasztotta, s ezekkel a magyar jellemet és egész történetünket iparkodott a világ előtt megterhelni.” A magyar jellem legfőbb ismérve ugyanis e felfogás szerint a lovagiasság, s „ha van nép, mely szoborba kifaragható ellentéte az elnyomónak, akkor az a magyar!” A nemzetiségeknek a magyarság vezetése alatti békés és boldog együttélése „aranykorát” a magyar középkorban jelölte meg, amikor „a magyarság emberies érzése és politikai tehetsége” az országban élő nem magyar népek számára „paradicsomi állapotokat hozott létre és tartott fenn.” Mint Szekfű rámutatott, „Bethlen és Teleki... a magyarok és nem magyarok között azon boldog korszakot akarják helyreállítani”; s a magyarságnak azt a „lebírhatalan törekvését” fejezik ki, hogy „lényeges részeiben helyreállítsák Szent István birodalmát, amely minden magyar ember számára a földi boldogság messiási szimbólumává vált”.⁴

Erről a bizarr „szentistváni” gondolatról, amely a modern kor égető nemzetiségpolitikai problémáira a magyar középkor történelmi rekvizitumai közt keresett megoldást, azt állították, hogy „szerencsés egyesülése a történelmi és mai modern kívánalmaknak”. Mint ahogy a „magyar középkor” nem ismert erőszakos asszimilációs törekvést, hanem „türelmes” magatartást tanúsított a birodalom nem magyar népeivel szemben, úgy ma sincs másra szükség: „a nemzetiségek szentistváni kezelése a múltnak s egyszerre a jövőnek is az útja.”⁵ A nem magyar népek szabad fejlődését a középkori magyar birodalomban olyan autonóm jogok biztosították, mint amilyenekkel például az erdélyi szászok, kunok, jászok stb. rendelkeztek. Ma is a nemzetiségek önkormányzatának megvalósítására és e nemzetiségi autonómiák föderalisztikus összefogására van szükség a helyreállítandó „Nagymagyarországban”. Bethlen István 1937-évi programatikus összefoglalásában: „Szent István magyar birodalma feltámadhat valamikor újból, de nem úgy, mint a múlt század magyar politikusai által elképzelt egységes magyar nemzeti állam, amely nyelvében is egységes, hanem csakis mint a Duna–Tisza-medencének a Kárpátok által övezett geográfiai, gazdasági, történelmi és kulturális egysége, amely a kebelében élő nemzeteknek és ezek töredékeinek módot ad arra, hogy saját anyanyelvükön, saját szokásaik szerint boldogulhassanak, modern szóval élve, olyan föderalisztikus összefogás mellett, régi középkori jogi kifejezést használva: olyan helyi privilégiumok mellett, amelyek a közöttük adódó nemzetiségi súrlódásokat a minimumra szállítják le. Ez az új rendezés vissza kell, hogy adja a Duna–Tisza közén a Kárpátoktól övezett medencének a maga politikailag, geográfiailag, gazdaságilag és kultúrtörténetileg megalapozott egységét, nem úgy, ahogy talán a mai őszülő magyar generáció fiatal korában elképzelte, a nemzeti és nyelvi egység alapján, amely a háború óta anakronizmussá vált, hanem úgy, ahogy ezt Szent István évszázadokra megalapozta, megadván minden itt élő nép-

⁴ Uo. 41–42, 46, 52, 68, 87, 297, 313. l.

⁵ Uo. 237, 328. l.

nek a magáét, de őket összefogva a közös védelemre a hatalmasabb szomszédok ellen, és összefogva őket a közös európai kultúrmunkára, tiszteletben tartva mind-egyiknek nemzeti birtokállományát és életszükségeit.”⁶

Teleki Pál nemzetiségpolitikájának első méltatója, Rónai András, maga is ennek a koncepciónak alapvonásait hangsúlyozza, utalva egyszerre arra, milyen jelentőséget tulajdonított Teleki e magyar történelmi hagyományokra visszavezetett koncepció sajátos, a korabeli „divatos” idegen nemzetiségpolitikai elveket elutasító jellegének: „Teleki Pál sokszor mutatott rá, hogy a középkori magyar állam nemzetiségpolitikája milyen bölcs és milyen eredményes volt, s hogy a nemzetiségi ügyek kezelése tekintetében nekünk ezekből a régi magyar példából sokkal többet lehet és kell tanulnunk, mint bármely más európai vagy egyéb világ-részbeli állam példájából, mert hiszen ez utóbbi példák nem a mi helyzetünkre és viszonyainkra találóak. Rámutatott több ízben arra a hibás fejlődésre is, amely kb. a XIX. század elejétől nálunk is és máshol is Európában a nemzetiségi viszonyok terén feszültségekhez, sűrűlódásokhoz, s nálunk katasztrófához vezetett. Hirdette, hogy a Kárpát-medencében a szentistváni patriarchális magyar állam a népek békés együttélését egyedül biztosíthatja. A nemzetiségi ügyek kezelése terén van külön magyar norma, és ezt az ősi magyar normát, mely másoknak is például szolgálhat, nem cserélhetjük fel korok szerint változó, hangulatoktól sugallt rendezési eszmékkel.”⁷

Szekfű Gyula is hangsúlyozta, hogy „német barátaink új népállam elmélete – mert hiszen erről volt szó – diametrális ellentétét képezi a történelmi Magyarország népeket egybefoglaló gondolatának”; mi nem fogadhatjuk el azt az államfogalmat, „melyet egyetlen nemzettel lehet és kell kitölteni”.⁸ A revíziós igények nem egyszerűen a magyar népiség tényleges etnikai határaiig terjednek, mint a német Volkstum-idea engedné, hanem a történelmi Kárpát-határokig.⁹

A németországi politika állásfoglalása a „szentistváni állameszme” tekintetében nem volt egyértelmű, mert nem valamiféle szilárd elvi alapokon nyugodott, hanem a mindenkori gyakorlati politikai szükségletekhez igazodott. Ha a nemzetközi körülmények lehetővé tették volna már 1938-ban Csehszlovákia teljes szétverését, Magyarország az együttműködés fejében birtokba vehette volna Szlovákiát és Kárpát-Ukrajnát, egészen a régi történelmi határokig. De mivel Németország egyelőre csak a népiségi követelések Münchenhez vezető útját járhatta, az első bécsi döntés is szükségképpen Szlovákia és Kárpát-Ukrajna magyar többségű déli szegély területeinek Magyarországhoz csatolására korlátozódott, s az etnikai alapon megvont új határok történelmi igények szerinti önkényes megváltoztatására Kárpát-Ukrajna irányában tett magyar kísérletek a döntőbíró tengelyhatal-

⁶ BETHLEN ISTVÁN: *Szent István napján*. Pesti Napló, 1937. aug. 20.

⁷ RÓNAI: *Teleki Pál...* Láthatár, 1941. évf. 5. sz.

⁸ SZEKFŰ: *Állam és nemzet*. 210, 241. l.

⁹ Sztójay Döme, berlini magyar követ jelentése. 1941. máj. 17. OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. C 18883/1941. „A lényeges különbség egy német és egy magyar Volkstumsgedanke között abban van, hogy a mi Volkstumunk nem tölti meg a Kárpátmedencét, az övéké túlrad a Németbirodalom határain.

mak tilalmán szenvedtek hajótörést.¹⁰ Az első magyar revíziós siker megtörte – de a „völkisch” gondolat jegyében törte meg – a trianoni status quo jegét; az a körülmény, hogy most már „a trianoni ketrecben egymillióval több magyar él, mint azelőtt”, még nem jelentett előrelépést a soknemzetiségű, „szentistváni” magyar birodalmiság eszményének megvalósulása felé.¹¹ Német részről a magyarországi németiség nagymértékben nem kielégítőnek minősített helyzetére is hivatkozva, gúnyos kritikával illették a Kárpát-medence nem magyar népeinek „hivatott” magyar vezetés alatti birodalmi összefogásának „szentistváni” gondolatát.¹²

Teleki Pál, a magyar revíziós igények „tudományos” kidolgozója, a „szentistváni” birodalmi koncepció kimagasló képviselője, ekkor lép előtérbe, s mint magyar kormányfő veti latba speciális felkészültségét annak érdekében, hogy a nemzetközi helyzetet kihasználja újabb, de most már a történelmi igények irányába eső területgyarapodásra, s kialakítsa azt a nemzetiségpolitikát, amely képes egy újra többnemzetiségűvé váló ország kormányzására.

1939 tavaszán, Csehszlovákia teljes felszámolása során, a németek sutba dobták a népi elvet, s most már nem hogy akadályozták, hanem egyenesen igényelték, hogy Magyarország a német előretöréssel egyidejűleg birtokba vegye Kárpát-Ukrajnát. A történelmi Kárpát-határ egy részének elérésével, a kárpátukránoklakta terület bekebelezésével, megtörtént az „elvi frontátörés” a magyar birodalom helyreállítására.¹³ Szlovákiából ugyan német „védelem” alatt álló önálló államot kreált a német politika pillanatnyi érdeke, de éppen az a remény, hogy időleges, átmeneti megoldásról van szó, táplálta a magyar kormány részéről a Szlovákia jövője iránti szüntelen puhatolódzást, a szlovák magatartás németek előtti befekettetését, a szlovákok feletti Duna-medencei rendőri szerep átvállalásának ismételt felajánlását, éppúgy, mint a Szlovákiában kibontakozó németellenesség óvatos felhasználását a Magyarország felé orientálódás megalapozására.¹⁴

A magyar birodalmi álmok valóraváltása szempontjából azonban nem Szlovákia, hanem Erdély volt az igazán döntő kérdés. A német politika állásfoglalását e tekintetben is érdekek és nem elvek határozták meg. Ha Románia magatartása folytán a német hadigépezetet szolgáló olajmezők veszélybe kerülnek, az ezek biztosítására elrendelendő német katonai intézkedésekkel párhuzamosan a magyar csapatok minden bizonnyal magukhoz ragadhatják Erdélyt, s a magyarok „szentistváni birodalma” itt is kiteljesül. Ha azonban – mint történt – zavartalan az oly nagy jelentőségű együttműködés a román kormánnyal, akkor nem német érdek Románia gyengítése, még a népi elv érvényesítése, a magyarlakta területek átcsatolása formájában sem. Hogy az erdélyi revízióra 1940-ben mégis sor került, azt a magyar kormány a Románia elleni katonai fellépés fenyegetésével zsarolta ki a tengelyhatalmaktól, amelyek minden körülmények között el akarták kerülni, hogy egy magyar–román fegyveres konfliktus esetleges kiszélesedése folytán a

¹⁰ RÁNKI: *Adatok a magyar külpolitikához...* Századok, 1959. évf. 1. és 2–4. sz.

¹¹ Kozma Miklós beszéde. 1940. dec. 11. OL Kozma-iratok 31. cs.

¹² TILKOVSKY: *Volksdeutsche Bewegung...* Acta Historica, 1966. évf. 64. 1.

¹³ Kozma Miklós beszéde. 1940. szept. 20. OL Kozma-iratok 11. cs.

¹⁴ FABIAN i. m.

második világháborúnak új frontvonala keletkezessen. A második bécsi döntés az „ezeréves határok” további jelentős szakaszát állította helyre, s az erdélyi magyar lakosság nagy részén és a székelységen kívül több mint egymillió nem magyar, főleg román, de német és szlovák lakost is „visszahozott” a regenerálódó magyar „birodalomba”.¹⁵

A második bécsi döntéssel azonban – úgy látszott – lezárul a további területgyarapodások lehetősége. A tengelyhatalmak garantálták az új magyar–román határt, s hasonlóan jártak el ugyanekkor a szlovák határok tekintetében is. Teleki úgy vélte, ki kell várni a háború végét, amikor a németeknek már nem lesz érdekében vagy nem lesz módjukban megakadályozni Dél-Erdély és Szlovákia birtokbavételét. Jugoszláviával szemben fenntartotta a – Horvátországot nem érintő – revíziós igényeket a barátsági szerződés megkötésekor is, de felvetésétől tartózkodott, mert egyelőre szüksége volt Jugoszlávia barátságára, az erdélyi kérdés teljes megoldásáig. De a Jugoszláviával leszámolni kívánó németek a katonai együttműködés fejében, 1941. tavaszán, váratlanul felkínálták a „szentistváni birodalom” déli területeinek megszerzését, s a németektől lehetőség szerint független revíziós akciókra törekvő Telekin keresztülgázoltak a rohanó események. Horthy kiadta a jelszót: „Előre az ezeréves határokig!”; a Muraközt és a Bácskát birtokba is vehette, de a Bánátban – mint mondták, ideiglenes jelleggel – a németek maguk rendezkedtek be. Teleki utóda, Bárdossy, azt hívén, hogy a németek fogják megvonni az új Európa határait, 1941 nyarán a Szovjetunió elleni háborúba is belevitte az országot, hogy kiérdemelje tőlük a „szentistváni birodalom” még hiányzó részeit – versenyrekelve Szlovákiával és Romániával, amelyek nem utolsósorban épp ennek megakadályozása és a bécsi döntésekkel elvesztett területeik visszaszerzése érdekében keresték a németek kegyeit.¹⁶

A „szentistváni birodalom” helyreállítására irányult revíziós törekvés tragédiához vezetett. Kudarca volt ítélve az a „szentistváni nemzetiségpolitika” is, amely hivatott lett volna a nem magyar népekkel való együttélés valamiféle hagyományokban gyökerező, de mégis korszerű formáit megvalósítani. A Bethlen–Teleki-féle nemzetiségpolitikai koncepció ugyanis, amely a burzsoá nemzeti fejlődés magas fokán álló, érett és nemzetileg öntudatos népek számára a feudális kor mélyén keresgélte olyan autonóm formák után, amelyekben nemzeti önkormányzatra irányuló modern igényüket kiélhetik, még akkor is teljesen abszurdnak minősül, ha nem vennék tudomást arról a döntő tényről, hogy a románok és a szlovákok olyan államalakulatokból kerültek magyar uralom alá, amelyek számukra – ha szlovák viszonylatban korlátozottan is – az uralkodó nemzet pozícióját biztosították. A középkorban valójában nem létezett a mai értelemben vett nemzetiségi kérdés; középkori magyar nemzetiségpolitikáról egyáltalán beszélni, s főleg azt a XX. században követendő hagyományként feltüntetni, merő különösség. Ezt csak az teszi érthetővé, hogy idegen nemzetiségpolitikai koncepciók veszélyes befolyása ellenében, és a megelőző évszázad türelmetlen és erőszakos asszimilációs

¹⁵ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány...* 93–211. l.

¹⁶ RÁNKI: *Emlékiratok és valóság...* 99–130. l.

politikáját – a tényleges, élő nemzetiségpolitikai hagyományt – elutasítva, de az adott társadalmi rendszer talaján maradván, nem is lehetett mást tenni, mint az erősen mitikus „szentistváni árnyakat” idézni.¹⁷

Az az alig több mint két esztendő, amely Telekinek nemzetiségpolitikai koncepciója valóraváltásának megkísérlésére rendelkezésre állt, elég volt ahhoz, hogy kimutassa annak csődjét. A Teleki-féle nemzetiségpolitika, amely eleve képtelen volt a nem magyar népek jogos nemzeti igényeinek kielégítésére, felörlődött az idegen nemzetiségpolitikai befolyás és a hazai hagyományos nemzetiségpolitikai erőszak hatalmas malomkövei között.¹⁸

A Bethlen–Teleki-féle nemzetiségpolitikai koncepció lényege az asszimiláció erőszakos eszközeinek és nyílt formáinak elutasítása, s a nemzetiségek számára az önkormányzat olyan változatos módozatainak biztosítása volt, amelyek összhangban tarthatók a magyarság Kárpát-medencei vezető szerepével. A hangsúlyt a nemzetiségpolitikai differenciációra helyezte: óvakodott attól, hogy a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezésére egyetlen sémát vegyen alapul: nemcsak az egyes nemzetiségek között tett különbséget, hanem lehetőség szerint egyugyanazon nemzetiséggel szemben is megosztó politikát iniciált. Nemzetiségenként – az illető nemzetiség fejlettségi foka, települési viszonyai, Magyarországhoz való visszakerülésének teljes vagy részleges volta stb. figyelembevételével – az autonómia más-más formáját és fokát látta indokoltnak: míg az egyik esetben területi autonómiát vélt szükségesnek – vigyázva arra, hogy határai szélesebbek legyenek az illető nemzetiség nyelvhatárainál –, a másiknál csak kulturális autonómiát vagy esetleg a helyi közigazgatásban érvényesülő adminisztratív autonómiát tartott megvalósíthatónak.¹⁹ A területi autonómia legmesszebbmenő formája, a társországi autonómia, amellyel az 1918 előtti Horvátország rendelkezett, kizárólag mint az elszakadt népek hitegetésének, csalogatásának eszköze szerepelt.

Ezeket a nemzetiségpolitikai elveket próbálta Teleki a gyakorlatban megvalósítani. Az első bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt dél-szlovákiai területeken magyar uralom alá került szlovák lakosság közt így tett nemzetiségpolitikailag különbséget a nyugati szlovákok és a szlovjácoknak nevezett keleti szlovákok között; míg a zárt tömbben települt kárpátukránok részére olyan területi autonómiát tervezett, amely magyarul is részesítette a magába ölel, hogy így fennmaradjon magyarosításuk leplezett lehetősége.

Már ekkor megmutatkozott azonban, hogy Teleki nemzetiségpolitikája, amely a kárpátukránokat nem elégítette ki, a szlovákokat pedig fel is háborította, szembeállítja magát a magyar közvélemény döntő többségével is, amely nem mozdult ki a

¹⁷ SZEKŰ: *Állam és nemzet*. 82. l.

¹⁸ Teleki Pál előadása a közigazgatási továbbképző tanfolyamon 1941. márc. 3.: „Mostanában azt tapasztalom, hogy a nemzetiségi kérdés intézésében és irányításában, nagyon kevés kivétellel, csak két véglet mutatkozik. Az egyik véglet azt hiszi, hogy csak az államnak és csak az állam magyar ajkú lakosainak van követelni, irányítani, vagy parancsolni valójuk; – a másik pedig, hogy csak a nemzetiség az, amelynek mindent szabad.” Magyar Nemzet, 1941. márc. 4. 5. l.

¹⁹ RÓNAI: *Teleki Pál . . . Láthatár*, 1941. évf. 5. sz.

régi szemlélet kerékvágásaiból, hanem izgatott elégedetlenséggel figyelte a nemzetiségekkel való teljesen feleslegesnek tekintett speciális foglalkozást, s azt tartotta volna helyesnek, ha egyszerűen tudomásul vétetnék velük, hogy sürgősen magyarrá kell lenniük, ha „magyar kenyeret esznek”. Teleki, aki nagy belső meggyőződéssel hirdette türelmes, és a nemzetiségeknek önkormányzati jogot biztosító politikáját, mint a soknemzetiségű „szentistváni birodalom” helyreállításának és megtartásának feltételét, egyre nagyobb ellenállással találta magát szemben, s még e látszatjogok megadása tekintetében is egyre több korlátozásra kényszerült.²⁰

Míg egyrészt az autonómiaellenesek, a sebbel-lobbal magyarosítani akaró „vadmagyarok” voltak a Teleki-féle nemzetiségpolitika nagy tömegbefolyással rendelkező ellenfelei, másrészt a magyarországi német kisebbség speciális népcsoport-autonómia iránti követelése jelentett számára fenyegetést, nemcsak önmagában, hanem a többi nemzetiség magatartására gyakorolt hatásában, s végül abban is, hogy a szélsőjobboldali nyilas ellenzék egy, a népcsoport-autonómia alapulvételével készített általános nemzetiségpolitikai javaslattal próbálta Teleki nemzetiségpolitikáját diszkreditálni.

Már Teleki kormányra lépését megelőzően, az Imrédy-kormány válsága alatt engedmények történtek a magyarországi német „népcsoport” olyan követeléseit tekintetében, amelyek a német birodalom illetékes helyei által támogatva, a német kisebbség kivételes helyzetének elérését célozták. Teleki igyekezett e törekvéseket visszaszorítani, mert tudta, hogy a náci kisebbségi és népiségi jogelmélet szakirodalmá által részletesen kidolgozott, és sok országban többé-kevésbé máris realizált népcsoport-autonómia megvalósulása a szuverén nemzetiségpolitika halála: a népcsoport – állam az államban, külső hatalmi befolyás belső bázisa. Sorozatos külpolitikai gesztusok és gazdasági áldozatok szerencsétlen módszerével próbálta ellensúlyozni a népcsoport-autonómia irántuló törekvésekkel szembeni elzárkózását, a magyarországi németek kizárólagos képviselőit szánt Volksbund térhódításának akadályozására alkalmazott – egyelőre nem is eredménytelen – különféle manővereit. De igen nehéz volt helyzete. Az a körülmény, hogy Romániában már 1938 óta érvényesültek a német kisebbség „népcsoport-jogai”, s hogy az 1939 tavaszán létrehozott szlovák bábállam egész nemzetiségpolitikai berendezkedése azt vette alapul – lehetővé tette a német birodalom számára, hogy ezeken keresztül is fokozza nyomását a magyar nemzetiségpolitikára. Az első bécsi döntés következtében magyar uralom alá került nagyobb számú szlovákságnak a határon túlról irányított és támogatott nemzeti mozgalma maga is népcsoportjogi igényt támasztott, s ezáltal a Volksbunddal kívánt együttműködés realizálódása nélkül is a volksbundista törekvések erősítője volt.²¹

²⁰ MORAVEK ENDRE: *Korszerű magyar nemzetiségi politika* c. tanulmánya (Magyar Szemle, 1940. jún.) elmarasztalja a „túlzó sovínisztákat, akiknek szemében egyetlen nemzetiségi politika a helyes: a kíméletlen asszimiláció, a nemzetiségek korlátlan elnyomása”, és megállapítja: „Legyen bármily okos a kormányhatalom nemzetiségpolitikája, eredményei mindig kétesek maradnak, ha a társadalom ezt a politikát nem támasztja alá, vagy egyenesen egyen súlyozza.”

²¹ TILKOVSKY: *Volksdeutsche Bewegung...* Acta Historica, 1966. évf. 1–2 és 3–4 sz.

Teleki politikájának szélsőjobboldali nyilas ellenzéke, amely 1938-ban még a „Hungária Egyesült Földek” Szálasi-féle – 1935-ből származó – tervével agítált, területi autonómiák föderatív rendszerének képzelve el a visszaszerzendő, újra felépítendő magyar birodalmat, belpolitikai előretörését sőt hatalomra kerülését a németek támogatásától remélve, 1939 folyamán nemzetiségpolitikai állásfoglalását a népcsoportjogi berendezkedés javára módosította, s az 1940 nyarán benyújtott Hubay–Vágó-féle nyilas nemzetiségpolitikai törvényjavaslat a soknemzetiségű Magyarországot már mint népcsoportjogi autonómiák együttesét mutatta be, amelyben a magyarság maga is csak az államot alkotó népcsoportok egyike.²²

Csalódniuk kellett azonban a nyilasoknak abban a várakozásukban, hogy a német birodalmi kormány helyeselni fogja az ország alkotmányának a minden nemzetiségre egyformán kiterjesztett népcsoporti-jog rendszerének megfelelő átépítését. Amennyire érdeke volt ugyanis a náci Németországnak, hogy saját „népcsoportjából” Magyarországon belső hatalmi bázist képezhessen, ugyanannyira nem volt érdeke, hogy a szlovákok, románok ugyanezt tehessék magyarországi „népcsoportjaikkal”, mert így a népcsoport-autonómiákra bomló ország központi államhatalma illuzóriussá, s a német birodalom Magyarországgal kapcsolatos gazdasági és politikai igényeinek érvényesíthetősége kérdéssé válna. Ezért nem támasztottak nehézséget Teleki számára a tekintetben, hogy a népcsoport-autonómiát, mint a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezésének általános elvét elutasítsa, ha viszont hajlandó a magyarországi német kisebbség népcsoport-autonómiájának megvalósulása útjában álló akadályokat elhárítani. Az e tekintetben megkívánt magatartást az a magyarországi német kisebbségre vonatkozó, diktátum jellegű egyezmény határozta meg, amelyet a magyar kormánnyal a második bécsi döntés kihirdetése alkalmával írtak alá.

Teleki tehát fenntarthatta a nemzetiségpolitikai differenciációt, de annak árán, hogy német vonatkozásban fel kellett adnia az idegen befolyást jelentő népcsoport-autonómiával szembeni ellenállását. A kudarcot azonban az tette teljessé, hogy míg a koncepciójától idegen népcsoport-autonómia német vonatkozásban – tehát a legveszedelmesebb viszonylatban – megvalósult, addig a koncepciójában szereplő autonómia-formák realizálása elmaradt. Azok az erők ugyanis, amelyeket Teleki a nyilasok nemzetiségpolitikai törvényjavaslata demonstratív megbélyegzésére felvonultatott, nemcsak a nyilasok által magukévá tett népcsoport-autonómia elszánt ellenfeleinek bizonyultak, s a nyilas javaslat feletti megbotránkozás országszerte általános autonómiaellenességbe, sőt nemzetiségellenességbe csapott át. Ez a szituáció tükröződik Teleki „Magyar nemzetiségi politika” címen kiadott broszúrájában, amely a nemzetiségekkel szembeni „nobilis” magatartásra, mint tradicionális kötelességre intve – érdemileg keveset mondó általánosságokká oldja fel eredetileg határozottabb vonásokkal rendelkező nemzetiségpolitikai koncepcióját. Igaz ugyan, hogy a kárpát-ukrajnai autonómiára vonatkozó törvényjavaslatnak, mint a Teleki-féle koncepció jellegzetes termékének, a nyilas nemzeti-

²² TILKOVSKY: *A nyilasok törvényjavaslata...* Századok, 1965. évf. 6. sz. 1247–1258. l.

ségpolitikai koncepció fölötti győzelem jegyében történt benyújtása még az erő benyomását keltette, a realizálhatóság szempontjából tekintett valóságos értékéről azonban maga Teleki állította ki a bizonyítványt azáltal, hogy az autonómia teljes iratanyagát két héten belül irattárba tette. Tárgyalására soha nem került sor; az autonómia ügyét el kellett ejteni azokkal szemben, akiknek autonómiaellenes állásfoglalásuk indokolásához ez esetben a Szovjetunió szomszédsága és a kárpát-ukrajnai nyugtalan állapot szolgáltatta a legdöntőbb érvet.

A Teleki-kormány nemzetiségpolitikájának a magyar uralmi tényezők körén belüli leghatalmasabb ellenfelét a hadseregben kell látnunk. A hadseregbe bevonultatott nemzetiségek magyarosításának éppúgy, mint a hadsereg nemzeti elnyomó szerepben való felhasználásának eleven hagyományai éltek a tisztikarban, amelynek szociális összetétele mind a hivatásos, mind a tartalékos tiszti állomány tekintetében nagyjában megegyezett azzal a „középosztályi” réteggel, amely a nemzetiségekkel szembeni türelmetlenséget a polgári életben is képviselte. A második világháború időszakában a hadsereg felső vezetésének belpolitikai befolyása nagymértékben megnövekedett, s az ezen befolyást szervezetileg kifejező Legfelsőbb Honvédelmi Tanács jelentősége mellett az ország tulajdonképpeni kormányának súlya megfelelően csökkent. A katonai szervek már a revíziós kampány idején erősen ellenezték a nemzetiségi autonómia gondolatának akár csak csalétek gyanánt való alkalmazását is. A birtokba vett területeken mindenütt életbeléptetett kezdeti katonai közigazgatás alatt a katonai körök – a korábbi titkos kapcsolatokon túlmenően – kiszélesítették és elmélyítették kapcsolataikat ezen területek magyarságának úri vezető köreivel, amelyeknek a nem magyar népekhez való viszonyát a revansszellem szabta meg és hatotta át, s amelyek a katonai hatóságok ösztönzésével juttathatták kifejezésre viharos tiltakozásukat a nemzetiségi autonómia, s általában a nemzetiségek „dédelgetése” ellen.

A polgári közigazgatásra való áttérés nem csökkentette az e területekre gyakorolt katonai befolyást oly mértékben, hogy azzal a Teleki-féle nemzetiségpolitika végrehajtását ez irányból gátló körülmények számottevően megváltozhattak volna. A birtokba vett területeken továbbra is jelentékeny katonai erő maradt, s a különböző szintű katonai parancsnokságoknak és katonai biztonsági szerveknek a helyi közigazgatás szerveivel fennálló kapcsolata mindvégig szorosabbnak és elevenebbnek bizonyult, mint az a normális hivatalos kapcsolat, amely ezeket felettes minisztériális szerveikhez kötötte. A csendőrség, rendőrség, kihelyezett belügyi szervek valójában szorosabb kontaktusban voltak a katonai szervekkel, mint a belügyminiszterrel. Ugyanez állt az állami közigazgatás helyi szerveire. A helyi és az „anyaországból” hozott tisztviselők – ellentétek ellenére – a nemzetiségi kérdésben könnyen közös nevezőre jutottak. Katonatisztek, csendőrparancsnokok, főszolgabírák, jegyzők, leventeoktatók voltak a tényleges nemzetiségpolitikai gyakorlat kialakítói, s amit ők műveltek, az nem volt más, mint a régi erőszakos magyarosító módszerek alkalmazása, de – a területek újra elvesztésétől való félelem következtében – fokozott türelmetlenséggel. Míg Teleki egy újra soknemzetiségű „Nagymagyarországot” képzelt maga elé, amelynek megtartását „türelmes és engedékeny” nemzetiségpolitikával lehet biztosítani, a katonai vezető körök

magyar birodalmi eszménye tisztán nemzeti állam, amely sürgősen megszabadul az egységét veszélyeztető nemzetiségektől: elmagyarosítással, de ha módja nyílik rá, kiűzéssel, kitelepítéssel is.

A két koncepció kétségtelen szembenállása azonban nem olyan végletes, ahogy az talán első pillanatra tűnnék. A célkitűzés – „Nagymagyarország” helyreállítása és megtartása – mindkét koncepcióban azonos. Ami pedig a módszert illeti, Teleki nem a természetes asszimiláció álláspontjáról bírálta az erőszakos asszimiláció politikáját, nem magyarosodást állított szembe a magyarosítással, hanem maga is beavatkozást képviselt, de ennek burkolt, leplezett formáit ítélte célravezetőbbnek a nyílt, brutális beavatkozásnál. Az iskolapolitika vonalán például ez azt jelentette, hogy ne a csendőr nyomuljon be a tanterembe, szuronyos puskával, kakastollasan, magyar tanítási nyelvet követelve, hanem az iskolán belül, fokozatos tantervi, óratervi módosításokkal, a magyar tagozatra való átirányítással, a nemzetiségi tagozat természetes sorvadásnak tűnhető lassú leépítésével kell végezni a magyarosítást, mert különben olyan ellenhatás támad, amely semmissé teheti az elért eredményeket. Nem zárkózott el Teleki a „visszmagyarosításra” irányuló törekvések elől sem, s ezzel a burkolt asszimilációnak ugyanazon eszközehez folyamodott, amellyel „visszaszlovákosítás”, „visszarománosítás” formájában korábban Csehszlovákiában, Romániában a magyarságot sújtotta a burzsoá nacionalista nemzetiségpolitika, s amely akkor sem, és ezúttal sem tett különbséget az erőszakolt vagy természetes asszimiláció eredménye között. Az a magyarsághoz-asszimilálás, amely disszimilációs jelszóval folyt, akaratlanul is a volksbundisták disszimilációs politikáját erősítette, s hozzájárult Teleki nemzetiségpolitikája belső ellentmondásaihoz. Ami pedig a nemzetiségek eltávolítására szőtt terveket illeti, ezek ellenében Teleki védelmezte ugyan az őslakoságnak minősülőket, de a telepések kiűzését maga is természetes szükségszerűségnek tekintette, s teljes végrehajtásában csak a szomszéd államok várható retorziója akadályozta meg.

Egy olyan politika, amely az átcsatolt területeken „a korábbi nemzeti sérelmek jóvátételét” képviselte, nem vehette elejét a nemzeti megtorlásnak, új és még súlyosabb nemzeti sérelmek előidézésének. Teleki nemcsak azért nem tudta saját nemzetiségpolitikáját érvényesíteni, mert a belpolitikai erőviszonyok a katonai vonalnak kedveztek, hanem mert a türelem és a nyíltság kérdésében megnyilvánuló módszerbeli ellentéteken túl hiányzott a lényegi elvi elkülönülés: Teleki nemzetiségpolitikája szintén a nemzetiségeket elnyomó, magyarosító politika volt.

Szekfű Gyula még a felszabadulás után is úgy vélte, a baj ott volt, hogy a gyakorlatban nem a „szentistváni” nemzetiségpolitika érvényesült.²³ Valójában azonban ez a politika hiába volt viszonylag türelmesebb, mérsékeltebb, éppen a nemzetiségek fölötti magyar uralom biztosítását célzó lényegénél fogva elfogadhatatlan volt a nemzetiségek számára. A magyar kormány által részükre engedélyezett pártok, egyesületek és intézmények részben formálisak voltak, részben maguk is a nemzetiségeknek a „szentistváni állameszmével” való beoltását és magyarosításukat célozták. A szlovákok, románok nemzetiségük védelmében

²³ SZEKFŰ: *Forradalom után*. 69–70. l.

Szlovákiára illetve Romániára támaszkodtak, amelyek kormányai a „reciprocitás”, illetve az uralmuk alatt élő magyarsággal szemben alkalmazott retorziók útján igyekeztek kikényszeríteni magyarországi „népcsoportjuk” jogainak érvényesítését. Ennek során a „szemet szemért, fogat fogért” durva erkölcsi uralkodtak el a határon innen és túl.²⁴

Teleki azt hirdette, hogy az átszatolt területekkel kapcsolatos politikájával mindenekelőtt a magyarság javát kívánja szolgálni, amely oly sokat szenvedett az elmúlt két évtized idegen uralma alatt. E területek magyar lakossága nagy vára-kozással is volt a magyar kormányzat intézkedései iránt, azonban hamarosan kiderült, hogy azok nem a magyar nép, hanem a magyar uralkodó osztályok érdekeit tartották szem előtt; a csehszlovák és román földreform magyar revíziója a magyar földbirtokosok megerősítését vallotta elsődleges nemzeti feladatnak, nem pedig a magyar parasztok földhözjuttatását. Az átszatolt területeken bevezetett magyar közigazgatás lelketlen és megalázó módszereitől a magyar lakosság is szenvedett; s e közös sors, a nacionalista hangulatkeltés ellenére, sokban előmozdította a magyar dolgozóknak a nemzetiségi dolgozók iránti szolidaritását.

Revízió és nemzetiségpolitika kérdéseiben a történelem a mély illegalitásban harcoló, kegyetlenül üldözött, többszörösen megtizedelt kommunisták koncepcióját igazolta. Ez a koncepció a Kommunista Internacionálé iránymutató határozatai alapján alakult ki, s az egyetlen volt, amely a magyar és más nemzetiségű dolgozó nép valóságos érdekeit fejezte ki a Duna-tájon. Bátran szembefordult a revíziós hangulatkeltéssel, rámutatott a Csehszlovákia elleni agresszióba való bekapcsolódás saját függetlenségünket is aláásó veszélyeire, s hirdette: „aki igaz magyar, az nem úgy küzd a szlovákiai magyarság nemzeti sérelmeinek orvoslásáért, hogy ezzel a Csehszlovákiát leigázni és feldarabolni akaró náci imperIALIZMUST szolgálja.”²⁵ Dél-Szlovákia, majd Kárpát-Ukrajna bekebelezése után nem szűnt meg követelni, hogy Magyarország szakítson a reakciós, revíziós külpolitikával, és közeledjen azokhoz a szomszéd államokhoz, amelyeket szintén a fasiszta agresszió fenyeget. Világosan látta az adott helyzetben a nemzetiségi kérdés megnövekedett jelentőségét, s ennek megfelelően foglalt úgy állást, hogy „a párt különös figyelmet fog szentelni a nemzeti kérdésnek és a nemzeti kisebbségek körében végzett munkának”.²⁶ Helyesen határozott arról, hogy „a pártnak minden erejével támogatnia kell a nemzetiségi tömegek harcát, mozgósítani kell a magyar munkásosztályt a nemzeti elnyomás minden formája ellen”, hangsúlyozottan kiemelve, hogy „miközben a párt küzd az elnyomott nemzetiségek egyenjogúsításáért és nemzeti önrendelkezési jogáért, a proletár internacionalizmus szellemében hirdetni kell a nemzetiségi dolgozó tömegek és a magyar nép testvéri összefogását.”²⁷ Amikor a magyar revíziós agresszió éle Erdély megszerzése ér-

²⁴ CSUKA ZOLTÁN: *Türelem és viszonyosság*. Láthatár, 1941. évf. 3. sz.

²⁵ Dolgozók Lapja, 1938. ápr. 120. l.

²⁶ A Komintern végrehajtóbizottságának 1939. jún. 10-i határozata „a magyar kérdéstről”. Párttörténeti Közlemények, 1962. évf. 2. sz. 170–174. l.

²⁷ A Komintern végrehajtóbizottságának 1940. jan. 3-i határozata: „Utasítások a KMP számára.” Párttörténeti Közlemények, 1962. évf. 2. sz. 179. l.

dekében Románia felé fordult, újra felemelte intó szavát, figyelmeztetve a nemzeti gyűlölködés és viszály várható állandósulására, egy revanshangulat kialakulásának következményére, s felszólította Románia, Szlovákia, Jugoszlávia munkásosztályát is, szálljon síkra annak érdekében, hogy „a Duna-medencében megteremtés a nemzeti kérdés igazságos megoldásának feltételeit”. Lerántotta a leplet a magyar uralkodó osztályoknak a régi határok visszaállításával kapcsolatos törekvéseiről: ezeknek „semmi köze a nemzetileg elnyomott magyar kisebbségek »felszabadításához«... az a burzsoázia és az a nagybirtokos osztály, amely saját népét elnyomja, nem játszhatja a »felszabadító« szerepét”.²⁸ Ez a mély igazság Észak-Erdély birtokbavételével újra beigazolódott.²⁹

A Magyarországhoz csatolt területek kommunistái bekapcsolódtak a Kommunisták Magyarországi Pártja küzdelmeibe, felbecsülhetetlen segítséget nyújtva annak nehéz harcaihoz. Jelentős szerepük volt a szlovákiai, romániai kommunista párttal való internacionalista együttműködés szálainak felvételében; nekik köszönhető, hogy a magyarországi szlovák, román nemzetiségek fasiszta befolyás alatt indult mozgalmában bizonyos idő múltán antifasiszta gócok alakulhattak ki.³⁰

Mindaz, amit elmondottunk, egy részletesebben megvizsgált rövid szakasz a magyar – de egyben a szlovák, román stb. – nacionalizmus közelmúltbeli történetéből. Tanulsága az, hogy ami a nemzetiségben érték, nem védhető meg, nem bontakoztatható ki a nacionalizmus alapján. Közös kötelességünk, hogy azok nyomán, akik annak idején a kölcsönös nacionalista elvadultságok közepette is bátran hirdették internacionalista meggyőződésüket, egymást támogatva küzdjünk a mai társadalmi rendszerünktől idegen nacionalizmusok még ma is élő maradványai ellen, a szocialista nemzetek szoros baráti együttműködésének további elmélyítéséért.

²⁸ A Komintern végrehajtóbizottságának 1940. aug. 16-i határozata „a magyarországi helyzetről és a KMP feladatairól”. Párttörténeti Közlemények, 1962. évf. 2. sz. 182–184. l.

²⁹ A Komintern végrehajtóbizottságának 1940. szept. 5-i határozata, továbbá a KMP kolozsvári kerületi bizottságának 1941. januári röpirata. *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945*. Bp. 1964. 233–242, 242–244. l.

³⁰ CSATÁRI DÁNIEL: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség*. Párttörténeti közlemények, 1966. évf. 3. sz. 32–61. l. RÓJÁK DEZSŐ: *Akik nem hajtottak fejet*. Délszlovákia kommunistáinak illegális harca a Horthy-fasizmus ellen 1938–1945. Bratislava, 1963. M. VIETOR: *Formy a konkrétne prejavy odboja proti horthyovskému okupačnému režimu*. Slovenske národné povstanie roku 1944. Sbornik príspevkov z národnoslobodzovacieho boja 1938–1945. Bratislava, 1965. 165–190. l.